НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КРОТ МАРИНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 343.322

ДИСЕРТАЦІЯ

КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ: СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ, СКЛАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА КАРАНІСТЬ

Спеціальність 081 – Право
Галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ **М. А. Крот**

Науковий керівник: **Шульженко Надія Володимирівна**, кандидат юридичних наук, доцент

Харків – 2026

АНОТАЦІЯ

Крот М.А. Колабораційна діяльність: соціальна обумовленість, склад кримінального правопорушення та караність. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Харків, 2026.

Дослідження присвячене науково-правовому аналізу колабораційної діяльності як кримінально караного діяння. У роботі зосереджено увагу на соціальній обумовленості ст. 111-1 КК України та деяких аспектах зарубіжного досвіду регламентації кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, охарактеризовано об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, досліджено проблемні питання відмежування колабораційної діяльності від суміжних кримінально караних діянь, проаналізовано найбільш дискусійні питання застосування ст. 111-1 КК України шляхом вивчення судової практики, а також окреслено пропозиції з удосконалення КК України у частині кримінальної відповідальності за співпрацю з ворогом.

У дисертації виділено та розглянуто чотири групи обставин, що обґрунтовують існування та подальше збереження норми про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК України): суспільні, нормативно-правові, інституційні та кримінологічні. Встановлено, що серед суспільних обставин визначальну роль відіграють економічні, політичні та інформаційно-психологічні, які сформували підґрунтя для виникнення та поширення колабораціонізму на території України та зумовили формування кримінально-правової політики у цій сфері. З приводу нормативно-правових обставин зазначається, що вони відбивають стан правової регламентації відносин у галузі національної безпеки, зокрема протидії співпраці з ворогом. Інституційні обставини представлені наявною системою спеціальних органів та інститутів у державному апараті, що здійснюють протидію колабораційній діяльності, ефективність діяльності яких залежить від чіткого розмежування повноважень між ними та забезпечення їх належної координації.

Кримінологічні обставини визначають суспільну небезпечність таких діянь, можливість і доцільність застосування кримінально-правових заходів боротьби з ними, поширеність та рівень їх латентності.

За результатами проведеного порівняльно-правового аналізу законодавства зарубіжних країн про кримінальну відповідальність за співпрацю з ворогом встановлено, що наявність спеціальних норм властива, як правило, лише законодавству тих країн, які зазнавали збройної агресії та окупації їх території, що стало їх реакцією на безпекові виклики (зокрема, Грузії та Республіки Молдова), тоді як у більшості зарубіжних держав – членів ЄС (за винятком Литовської та Естонської республік, кримінальні кодекси яких містять спеціальні норми про співпрацю з ворогом) відповідні діяння охоплюються складами державної зради, допомоги ворогу чи іншими злочинами проти держави. Це дозволило констатувати, що українська модель кримінально-правової протидії колабораційній діяльності є унікальною за рівнем нормативної диференціації та деталізації, а отже, може стати орієнтиром для вдосконалення кримінального законодавства інших держав. Так само звернено увагу на чинники, які зазвичай впливають на кримінально-правову політику зарубіжних країн та рівень сприйняття співпраці з ворогом на державному рівні та серед населення, до яких віднесено: історичні передумови, політичну ситуацію у країні, суспільні настрої та політику країн. Встановлено, що зазвичай найбільш суворі покарання застосовувалися до осіб, які найбільш активно підтримували окупаційну адміністрацію.

У дослідженні охарактеризовано родовий та безпосередній об’єкти складу колабораційної діяльності. Сформульовано, що родовим об’єктом аналізованого складу кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері охорони основ національної безпеки України. Встановлено, що безпосередній об’єкт колабораційної діяльності диференціюється залежно від конкретної сфери суспільних відносин у галузі національної безпеки, на яку посягає відповідна форма цього кримінального правопорушення. Аргументовано, що колабораційна діяльність посягає на суспільні відносини у сфері національної безпеки, які спрямовані на захист інформаційного напрямку (ч.ч. 1, 6), виникають з трудових правовідносин (ч. 2, 5), пов’язані з

інформаційним впливом у закладах освіти, а також відповідністю навчального процесу українським стандартам освіти (ч. 3), випливають з економічних взаємовідносин (ч. 4), дотичні до виборчого процесу (ч. 6) та суспільні відносини у критично важливих сферах національної безпеки держави: правосуддя, правоохоронної діяльності та обороноздатності (ч. 7).

У роботі проаналізовано об'єктивну сторону складу колабораційної діяльності. Встановлено, що у КК України криміналізовано інформаційний, посадовий, освітній, економічний, політичний та воєнний колабораціонізм. Діяння, передбачені частинами 1 та 2 ст. 111-1 КК України, є кримінальними проступками, а інші діяння – злочинами. Сформульовано нові підходи до тлумачення та кваліфікації окремих форм колабораційної діяльності. Обґрунтовано, що ознака публічності має визначатися не лише кількістю адресатів, а насамперед здатністю відповідного висловлювання створити реальну загрозу національній безпеці. Крім того, запропоновано законодавчо закріпити єдиний функціональний підхід до всіх форм посадового колабораціонізму, за якого наявність складу кримінального правопорушення (зокрема, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК) пов'язується не з органом, у якому працює особа, а з характером її повноважень. Доведено, що всі форми посадового колабораціонізму (частини 2, 5, 7 ст. 111-1 КК України) є закінченими з моменту зайняття посади у відповідних органах чи обрання до них, незалежно від того, чи фактично виконувала особа передбачені посадою функції. Так само в дисертації уточнено зміст окремих форм колабораційної діяльності, зокрема пропаганди у закладах освіти, впровадження стандартів освіти держави-агресора, передачі матеріальних ресурсів, провадження господарської діяльності, здійснення інформаційної діяльності, проведення заходів політичного характеру, добровільної участі громадян України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях та надання їм допомоги у веденні бойових дій проти України.

За результатами дослідження суб'єктивних ознак діянь, які становлять колабораційну діяльність, констатовано, що суб'єкт цього кримінального правопорушення є спеціальним, який характеризується сукупністю загальних ознак (фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку кримінальної відповідальності) та

додатковою ознакою – громадянством України. При цьому наголошено, що зміна переконань особи під впливом умов окупації не свідченням наявності медичного критерію неосудності за відсутності психічного розладу. Крім того, доведено, що для окремих форм колабораційної діяльності, передбачених частинами 3, 5 та 7 ст. 111-1 КК України, необхідна наявність й інших додаткових спеціальних ознак суб'єкта – відповідної освіти, стажу, кваліфікації або правового статусу тощо.

Під час аналізу суб'єктивної сторони колабораційної діяльності обґрунтовано позицію про можливість вчинення колабораціної діяльності як з прямим, так і непрямим умислом. При цьому наголошено, що прямий умисел наявний у випадку вчинення діяння з ідеологічних мотивів, коли діяльність на користь держави-агресора є самоціллю, а непрямий умисел може мати місце у випадках, коли співпраця є лише засобом досягнення інших цілей (корисливих чи побутових), а шкода державним інтересам виступає побічним, хоча й усвідомлюваним результатом. Крім того, у роботі визначено кримінально-правове значення мотиву та психоемоційного стану, які хоча й не є обов'язковими ознаками аналізованого складу, проте мають встановлюватися під час кваліфікації діяння для відмежування добровільної співпраці з державою-агресором від вимушеної поведінки в умовах окупації. Так само доведено, що загальною метою вчинення колабораційної діяльності, незважаючи на відсутність прямої вказівки на це в законі, слід вважати заподіяння шкоди національним інтересам України. Водночас констатовано, що щодо окремих форм колабораційної діяльності законодавцем передбачені спеціальні цілі, встановлення яких є обов'язковим під час кваліфікації (ч. 1, ч. 3, ч. 4 в частині провадження господарської діяльності, ч. 5 в частині публічних закликів, ч. 6 ст. 111-1 КК України).

Окрему увагу в дисертації приділено визначенню критеріїв та на їх підставі розмежуванню колабораційної діяльності із суміжними складами кримінальних правопорушень (зокрема, з державною зрадою (ст. 111), пособництвом державі-агресору (ст. 111-2), шпигунством (ст. 114), т.зв. несанкціонованим поширенням військово значущої інформації (ст. 114-2), пропагандою війни (ст. 436), кримінальними правопорушеннями, передбаченими ст. 436-2, 260 КК України).

У підсумку запропоновано основні напрями вдосконалення ст. 111-1 КК України, спрямовані на усунення надмірної криміналізації, законодавчих колізій і забезпечення більш чіткої диференціації кримінальної відповідальності: 1) звуження криміналізації до дійсно суспільно небезпечних форм співпраці з ворогом шляхом виключення з-під дії КК України діянь, що спрямовані на забезпечення життєдіяльності населення на ТОТ (наприклад, провадження певних видів господарської діяльності, зайняття посад, без яких неможливо організувати надання житлово-комунальних, транспортних, медичних, освітніх послуг тощо); 2) розгляд крізь призму малозначності діянь, які не можуть заподіяти шкоду національній безпеці, зокрема, зайняття посад, не пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій; 3) перегляд диспозицій ст. 111-1 КК України, які можуть призвести до правової колізії, шляхом виключення дублюючих та невизначених форм колабораційної діяльності (зокрема, передбачених ч. 5 публічних закликів до проведення незаконних виборів чи референдумів на ТОТ з огляду на їх охоплення ч. 1 ст. 111-1 КК України, закріпленої у ч. 6 активної участі у проведенні заходів політичного характеру через їх підпадання під інші зазначені в цій частині форми політичного колабораціонізму, передбаченого ч. 7 надання допомоги у ведення бойових дій проти України як такого що слід розглядати у контексті норм про співучасть, та ін.); 4) забезпечення існування виключно функціонального підходу під час конструювання норм про посадовий колабораціонізм; 5) передбачення можливості звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 111-1 КК України.

Ключові слова: колабораційна діяльність, національна безпека, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, злочини проти основ національної безпеки, держава-агресор, співпраця з державою-агресором, публічні заклики, закон про кримінальну відповідальність, соціальна обумовленість кримінальної відповідальності, територіальна цілісність, тимчасово окупована територія, декриміналізація, протидія.

SUMMARY

Krot M.A. Collaboration: social conditioning, composition of criminal offense, and punishability. – *Qualification scientific work on the rights of the manuscript.*

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 «Law». – Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kharkiv, 2026.

This study is devoted to a scientific and legal analysis of collaboration as a criminally punishable act. The study focuses on the social context of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine and certain aspects of foreign experience in regulating criminal liability for collaboration; it characterizes the objective and subjective elements of the criminal offense, examines the problematic issues of distinguishing collaboration from related criminal offenses, analyzes the most contentious issues regarding the application of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine through an examination of judicial practice, and outlines proposals for improving the Criminal Code of Ukraine with regard to criminal liability for collaboration with the enemy.

This dissertation identifies and examines four groups of circumstances that justify the existence and continued preservation of the provision on criminal liability for collaboration (Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine): social, legal, institutional, and criminological. It has been established that, among the societal circumstances, economic, political, and informational-psychological factors play a decisive role; these factors formed the basis for the emergence and spread of collaborationism on the territory of Ukraine and led to the formation of criminal law policy in this area. Regarding the regulatory and legal circumstances, it is noted that they reflect the state of legal regulation of relations in the field of national security, in particular countering collaboration with the enemy. Institutional circumstances are represented by the existing system of specialized agencies and institutions within the state apparatus that counter collaborationist activities; the effectiveness of their operations depends on a clear division of powers among them and ensuring their proper coordination. Criminological circumstances determine the social danger posed by such acts, the possibility and appropriateness of applying criminal law measures to combat them, as well as their prevalence and degree of concealment.

Based on the results of a comparative legal analysis of foreign legislation on criminal liability for collaboration with the enemy, it has been established that the existence of specific provisions is, as a rule, characteristic only of the legislation of those countries that have suffered armed aggression and occupation of their territory, which was their response to security challenges (in particular, Georgia and the Republic of Moldova), whereas in most foreign EU member states (with the exception of the Republics of Lithuania and Estonia, whose criminal codes contain specific provisions on collaboration with the enemy), such acts are covered by offenses of treason, aiding the enemy, or other crimes against the state. This has made it possible to conclude that the Ukrainian model of criminal law measures against collaboration is unique in terms of the level of regulatory differentiation and detail, and thus may serve as a benchmark for improving the criminal legislation of other states. Attention is also drawn to the factors that typically influence the criminal law policies of foreign countries and the level of perception of collaboration with the enemy at the state level and among the population, which include: historical preconditions, the political situation in the country, public sentiment, and national policies. It has been established that, as a rule, the most severe punishments were imposed on those who most actively supported the occupying administration.

This study characterizes the generic and direct objects of the elements of collaboration. It is stated that the generic object of the analyzed criminal offense is social relations in the sphere of safeguarding the foundations of Ukraine's national security. It is established that the specific object of collaboration varies depending on the particular sphere of social relations in the field of national security affected by the relevant form of this criminal offense. It is argued that collaboration infringes upon social relations in the sphere of national security that are aimed at protecting the information sector (Parts 1, 6), arise from labor relations (Parts 2, 5), are related to informational influence in educational institutions, as well as the compliance of the educational process with Ukrainian educational standards (Part 3), stem from economic relations (Part 4), relate to the electoral process (Part 6), and involve social relations in critically important spheres of the state's national security: the judiciary, law enforcement, and defense capabilities (Part 7).

This paper analyzes the objective aspect of the elements of collaboration. It has been established that the Criminal Code of Ukraine criminalizes informational, official, educational, economic, political, and military collaboration. The acts specified in Parts 1 and 2 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine constitute criminal offenses, while other acts constitute crimes. New approaches to the interpretation and classification of specific forms of collaborationist activity are formulated. It is argued that the element of publicity should be determined not only by the number of recipients but, above all, by the ability of the relevant statement to pose a real threat to national security. In addition, it is proposed to enshrine in law a unified functional approach to all forms of official collaboration, under which the existence of the elements of a criminal offense (in particular, as provided for in Part 7 of Article 111-1 of the Criminal Code) is linked not to the agency in which the person works, but to the nature of their powers. It has been demonstrated that all forms of official collaboration (Parts 2, 5, and 7 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine) are considered complete from the moment a person assumes office in the relevant bodies or is elected to them, regardless of whether the person actually performed the functions prescribed by the position.

Similarly, the dissertation clarifies the nature of specific forms of collaboration, specifically propaganda in educational institutions, the implementation of the aggressor state's educational standards, the transfer of material resources, the conduct of economic activities, the implementation of information campaigns, the organization of political events, the voluntary participation of Ukrainian citizens in illegal armed or paramilitary formations, and the provision of assistance to them in conducting hostilities against Ukraine.

Based on the results of a study of the subjective elements of acts constituting collaboration, it has been established that the subject of this criminal offense is a specific one, characterized by a combination of general elements (a physically capable, mentally competent person who has reached the age of 16, the age of criminal responsibility) and an additional element – Ukrainian citizenship. At the same time, it was emphasized that a change in a person's convictions under the influence of occupation conditions does not constitute evidence of the medical criterion of insanity in the absence of a mental disorder. Furthermore, it has been established that for certain forms of collaboration specified in Parts

3, 5, and 7 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, the presence of other additional specific characteristics of the perpetrator is required – such as relevant education, work experience, qualifications, or legal status, among others.

In analyzing the subjective aspect of collaboration, the position that acts of collaboration may be committed with either direct or indirect intent has been substantiated. At the same time, it is emphasized that direct intent is present when an act is committed for ideological reasons, where activity in favor of the aggressor state is an end in itself, while indirect intent may occur in cases where collaboration is merely a means to achieve other goals (self-serving or practical), and harm to state interests is a collateral, albeit conscious, result. Furthermore, the paper defines the criminal-law significance of motive and psychological-emotional state, which, although not mandatory elements of the offense under analysis, must nevertheless be established during the classification of the act in order to distinguish voluntary cooperation with the aggressor state from behavior compelled under conditions of occupation. It has also been established that, despite the absence of an explicit provision to that effect in the law, the general purpose of engaging in collaborationist activities should be considered to be causing harm to Ukraine's national interests. At the same time, it has been established that, with regard to certain forms of collaboration, the legislature has provided for specific objectives, the determination of which is mandatory during the classification of the offense (Parts 1, 3, and 4 regarding the conduct of economic activities; Part 5 regarding public appeals; and Part 6 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine).

The dissertation devotes particular attention to defining criteria and, based on them, distinguishing collaboration from related criminal offenses (in particular, high treason (Art. 111), aiding an aggressor state (Article 111-2), espionage (Article 114), the so-called unauthorized dissemination of militarily significant information (Article 114-2), propaganda of war (Article 436), and criminal offenses provided for in Articles 436-2 and 260 of the Criminal Code of Ukraine).

As a result, the following main directions for improving Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine are proposed, aimed at eliminating excessive criminalization and legislative conflicts and ensuring a clearer differentiation of criminal liability: 1) limiting

criminalization to forms of collaboration with the enemy that are genuinely dangerous to society by excluding from the scope of the Criminal Code of Ukraine acts aimed at ensuring the livelihood of the population in the temporarily occupied territories (for example, engaging in certain types of economic activity or holding positions without which it is impossible to organize the provision of housing and utility, transportation, medical, and educational services, etc.); 2) considering, through the lens of insignificance, acts that cannot cause harm to national security, in particular, holding positions not related to the performance of organizational, managerial, administrative, or economic functions; 3) revising the provisions of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine that could lead to a legal conflict by excluding duplicative and undefined forms of collaboration (in particular, those provided for in Part 5, public calls to hold illegal elections or referendums in the temporarily occupied territories, given that they are already covered by Part 1 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine; and, as provided in Part 6, active participation in political events, since such activities fall under other forms of political collaboration specified in that part, as provided for in Part 7) providing assistance in conducting hostilities against Ukraine, which should be considered in the context of the provisions on complicity, etc.); 4) ensuring an exclusively functional approach when drafting provisions on official collaboration; 5) providing for the possibility of exemption from criminal liability under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: collaboration, national security, criminal offense, criminal liability, crimes against the foundations of national security, aggressor state, cooperation with an aggressor state, public appeals, criminal liability law, social determinants of criminal liability, territorial integrity, temporarily occupied territory, decriminalization, counteraction.

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Крот М. А. Соціальна обумовленість введення кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність (ст. 111-1 КК України). *Юридичний науковий електронний журнал.* 2026. № 3. С. 299-302. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-3/64.

2. Крот М. А. Особливості об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2026. № 5. С. 177-181. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-5/40.

3. Крот М. А. Суб'єкт колаборaційної діяльності. *Наука і техніка сьогодні.* 2026. № 1(55). С. 151-161. DOI: https://10.52058/2786-6025-2026-1(55)-151-161.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Крот М. А. Історико-правовий аспект поняття «колаборaціонізм». *Актуальні дослідження правової та історичної науки*: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції, м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 10-11 грудня 2025 р. / редкол. : О. Яремко та ін. ГО «Наукова спільнота». WSZIA w Opolu. Тернопіль : ФО-П Шпак В.Б. 2025. Вип. 78. С. 66-69.

2. Крот М. А. Зміст поняття «пропаганда» у контексті освітнього колаборaціонізму. *Теорія та практика сучасної юриспруденції*: матеріали науково-практичної конференції, м. Харків, 22 грудня 2025 р.. Харків, 2025. Вип. ІІ. С. 367-371.

3. Крот М. А. Природа інформаційної діяльності за частиною 6 статті 111-1 КК України. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики* : матеріали XVIII міжнародної науково-практичної конференції, м. Миколаїв, 24 грудня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 158-161. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-582-5-43.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ……..15
ВСТУП…….…….....17
РОЗДІЛ 1 ПЕРЕДУМОВИ ТА ПІДСТАВИ ДЛЯ ВВЕДЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ…….....…27
1.1. Соціальна обумовленість криміналізації діяння «Колабораційна діяльність» відповідно до кримінального законодавства України…….....…27
1.2. Зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність…….....…41
Висновки до розділу 1…….....……53
РОЗДІЛ 2 ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ «КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ»…….....56
2.1. Об'єкт кримінального правопорушення …….56
2.2. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення ……..……..67
Висновки до розділу 2…….146
РОЗДІЛ 3 СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ «КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ»……...…….153
3.1. Суб'єкт кримінального правопорушення ……..153
3.2. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення ……..…….161
Висновки до розділу 3……...…….……174
РОЗДІЛ 4 ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ……...…….178
4.1. Проблемні питання відмежування колабораційної діяльності від суміжних кримінальних правопорушень……...…….178
4.2. Основні напрями вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність…….……...…187
Висновки до розділу 4…….194
ВИСНОВКИ……195

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..….207

ДОДАТКИ……...……252

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДП – державне підприємство

ВВП – валовий внутрішній продукт

ВК України – Виборчий кодекс України

в.о. – виконуючий обов'язки

ГНЕУ ВРУ – Головне науково-експертне управління Верховної Ради України

ГУАМ – регіональне об'єднання Грузії, України, Азербайджану та Молдови

ЄС – Європейський Союз

КЗпП – Кодекс законів про працю України

КК України – Кримінальний кодекс України

ККС ВС – Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

м. – місто

НАТО – Організація Північноатлантичного договору

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ООН – Організація Об'єднаних Націй

п. – пункт

ПК України – Податковий кодекс України

ПП ВСУ – постанова Пленуму Верховного Суду України

р. – рік

РФ – Російська Федерація

СРСР – Союз радянських соціалістичних республік

ст. – стаття

США – Сполучені Штати Америки

ТОВ – товариство з обмеженою відповідальністю

ТОТ – тимчасово окупована територія

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ФОП – фізична особа-підприємець

ч. – частина

ЦВК – Центральна виборча комісія

ЦК України – Цивільний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Національна безпека є однією з базових конституційних цінностей, яка забезпечує збереження конституційного ладу, територіальної цілісності та державного суверенітету України. Від її належного стану залежить подальший демократичний розвиток країни, ефективність функціонування державних та недержавних інституцій, рівень захищеності прав і свобод людини, суспільства та держави, а також безпечне існування кожного, хто перебуває на території України.

Історичний розвиток України як незалежної держави свідчить про складний шлях формування системи забезпечення її національної безпеки, питання про життєздатність якої спочатку актуалізувалося під час окупації Автономної Республіки Крим та частини Луганської та Донецької областей та значно загострилося в умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України у лютому 2022 р., коли фактично держава постала перед новими викликами для державності та збереження національної ідентичності, пов'язаними з появою нових форм посягань на національну безпеку, в основі яких лежить співпраця місцевого населення України з ворогом.

Розуміння значущості забезпечення національної безпеки для суверенітету будь-якої країни, зумовлює необхідність у належному правовому регулюванні, за якого суспільні відносини у такій сфері захищаються як на найвищому конституційному рівні, так і за допомогою інших правових засобів, серед яких важлива роль відводиться заходам кримінально-правової репресії. З огляду на це, цілком закономірним є те, що Розділ І Особливої частини Кримінального кодексу України присвячений захисту саме суспільних відносин у сфері національної безпеки. Водночас слід зазначити, що до 2014 року норми цього розділу КК України розвивалися відносно стабільно, і лише вторгнення РФ на територію України та зумовлена цим трансформація суспільно-політичного життя, особливо після 2022 року, спонукнули законодавця до рішучих кроків, одним із яких стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо

встановлення кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність» від 03.03.2022 року № 2108-IX. До таких змін діяння з ознаками колаборaціонізму не виділялися на рівні окремого складу кримінального правопорушення і або кваліфікувалися за іншими статтями КК України, або взагалі не отримували кримінально-правової оцінки. І лише після набрання чинності зазначеним Законом в Україні фактично відбулося формування нової системи кримінально-правової протидії співпраці з державою-агресором.

Слід зазначити, що в сучасних умовах загроза суспільно-політичному устрою України з боку РФ носить тривалий та цілеспрямований характер, адже збройна агресія супроводжується комплексом інформаційних та ідеологічних заходів, метою яких є розкол суспільства України за мовними, етнічними, релігійними та іншими ознаками, що загрожує національній єдності та державності. У таких умовах сприяння громадян України РФ у здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, включаючи підтримку збройних формувань та окупаційних адміністрацій держави-агресора та вчинення інших дій, спрямованих на співпрацю з ворогом у різних сферах, створює додаткові загрози національній безпеці, ускладнює процеси деокупації тимчасово окупованих територій і, відповідно, ставить завдання щодо вироблення ефективних кримінально-правових механізмів протидії колаборaційній діяльності, що насамперед має ґрунтуватися на належному науковому осмисленні підстав і меж кримінальної відповідальності за таке діяння.

Цілком закономірним результатом появи такого нового виклику стало істотне підвищення наукового інтересу до проблематики колаборaційної діяльності фахівців у галузі кримінального права. Так, значний внесок у її розробку такі вчені, як: Албул С. В., Антонюк Н. О., Бондаренко М. С., Борисов В. І., Воробей П. А., Гловюк І. В., Дудоров О. О., Загиней-Заболотенко З. А., Задоя К. П., Зайцев О. В., Євтєєва Д. П., Карчевський М. В., Кравчук О. О., Лапкін А. В., Медицький І. Б., Мисливий В. А., Мовчан Р. О., Мусиченко О. В., Нетеса Н. В., Новікова К. А., Олєйніков О. Д., Пащенко О. О., Письменський Є. О., Радутний О. Е., Рубащенко М. А., Рябчинська О. П., Фєдосєєв В. В., Хавронюк М. І., Харитонов С. О., Шепітько М. В., Шульженко Н. В., Яковюк В. І. та інші. При цьому

серед найбільш вагомих наукових праць, у яких досліджувалися різні аспекти колаборaційної діяльності, слід відзначити монографію «Колаборaціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій» (за науковою редакцією М. А. Рубащенка, 2024 р.) та монографію Є. О. Письменського «Кримінально-правові проблеми протидії колаборaційній діяльності» (2024 р.). Окремої уваги заслуговують також дисертаційні дослідження О. В. Тананакіна «Кримінальна відповідальність за колаборaційну діяльність в Україні» (2025 р.), І. А. Скічко «Розслідування колаборaційної діяльності» (2025 р.) та Н. М. Геркули «Запобігання колаборaційній діяльності» (2026 р.).

Разом із тим, віддаючи належне внеску зазначених вище науковців, відмітимо, що проблематика колаборaційної діяльності не вичерпується наявними на теперішній час теоретичними напрацюваннями, що зумовлено постійним виникненням нових форм співпраці з державою-агресором, наявністю значної кількості дискусійних питань щодо кваліфікації окремих форм колаборaційної діяльності та її відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень та потребою подолання існуючої конкуренції суміжних норм, динамічним розвитком судової практики, необхідністю пошуку шляхів подальшого удосконалення чинного законодавства у цій сфері, у тому числі з урахуванням досвіду законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за аналогічні діяння у зарубіжних країнах (насамперед тих, що перебували або досі перебувають в умовах збройних конфліктів, а також країнах Європейського Союзу), важливістю з’ясування комплексу чинників, які дозволяють розкрити соціальну сутність досліджуваного явища задля розробки ефективного механізму кримінально-правового реагування на різні його прояви. Викладене свідчить про збереження достатньо високого рівня актуальності зазначеної проблематики та зумовлює доцільність її подальшого дослідження на дисертаційному рівні.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційна робота виконана відповідно до 1) Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 р.р., затвердженої постановою

загальних зборів Національної академії правових наук України від 26.03.2021 р. № 12-21; 2) Стратегії розвитку Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Національної академії правових наук України на 2021-2025 р.р., затвердженої протоколом вченої ради Інституту від 24.03.2021 р. № 3; 3) оновленої Стратегії розвитку Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Національної академії правових наук України на 2021-2025 р.р., затвердженої протоколом вченої ради Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Національної академії правових наук України від 07.08.2024 р. № 9.

Тему дисертації затверджено постановою Вченої ради Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Національної академії правових наук України від 28.12.2022 р. № 11/3.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є науково-правова характеристика підстави кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, соціальна обумовленість цієї норми, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства і практики його застосування.

Для досягнення зазначеної мети сформульовано такі завдання:

- з’ясувати соціальну обумовленість кримінально-правової заборони колабораційної діяльності;
- здійснити порівняльно-правове дослідження відповідальності за співпрацю з ворогом в Україні та зарубіжних країнах;
- охарактеризувати об’єкти кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України;
- здійснити кримінально-правовий аналіз ознак об’єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України;
- розкрити зміст суб’єктивної сторони кримінальних правопорушень, що становлять колабораційну діяльність;
- охарактеризувати суб’єкта аналізованих кримінальних правопорушень та визначити його особливості;

- провести відмежування колабораційної діяльності від суміжних кримінальних правопорушень;

- сформулювати пропозиції щодо внесення змін та доповнень до КК України в частині кримінальної відповідальності за співпрацю з ворогом.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що забезпечують національну безпеку України.

Предметом дослідження є колабораційна діяльність: соціальна обумовленість, склад кримінального правопорушення та караність.

Методи дослідження обиралися відповідно до мети та завдань, з урахуванням особливостей об'єкта й предмета дисертаційної роботи. Методологічним підґрунтям наукового дослідження є комплексний підхід до розгляду колабораційної діяльності. Під час його здійснення використовувалися загальні філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові методи.

В усіх розділах дисертації застосовано *діалектичний метод*, завдяки якому предмети, поняття та явища, які охоплені предметом дослідження, вивчалися у взаємозв'язку, розвитку та суперечливій єдності їх протилежностей, а також *логіко-семантичний метод*, що став у нагоді під час аналізу та співставлення різних підходів, наявних у доктрині кримінального права. *Історико-правовий метод* застосовано для опису певних аспектів ґенези та еволюції кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність (підрозділ 1.2), а *порівняльно-правовий (компаративістський) метод* – під час вивчення кримінального законодавства зарубіжних країн і практики його застосування та подальшого порівняння його із вітчизняним законодавством та правозастосовною практикою (підрозділи 1.2). *Метод системно-структурного* аналізу використано при дослідженні об'єктивних та суб'єктивних ознак складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, та при визначенні місця відповідних кримінально-правових заборон у системі Особливої частини КК України (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2). Судову практику й офіційні статистичні відомості досліджено з використанням *конкретно-соціологічних методів* (опис, вивчення документів), а також *статистичних методів* (підрозділи 2.2, 4.2). *Методи аналізу і синтезу*, а також *логіко-юридичний метод*

застосовувались при дослідженні соціальної обумовленості кримінально-правової заборони колабораційної діяльності та відмежуванні колабораційної діяльності від суміжних кримінальних правопорушень (підрозділи 1.1, 4.1) а також при оцінці змісту та якості положень кримінального закону (розділи 2 і 3). *Герменевтичний метод* дав змогу з'ясувати зміст, призначення та особливості тлумачення положень кримінально-правової норми, зокрема під час дослідження ознак суб'єкта колабораційної діяльності (підрозділ 3.1). *Метод прогнозування* використано для визначення можливих напрямів розвитку національного законодавства про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність (підрозділ 4.2). *Метод класифікації* використано при вивченні соціальної обумовленості криміналізації колабораційної діяльності, а також під час характеристики об'єкта відповідних кримінальних правопорушень (підрозділи 1.1, 2.1).

Теоретичну базу дослідження складають наукові праці у галузі кримінального права, кримінології, теорії держави і права, історії, психології та інших наук, а також довідкова література та енциклопедичні джерела.

Нормативну основу дисертації становлять Конституція України, міжнародно-правові акти, КК України, кримінальне законодавство зарубіжних країн, закони України та інші нормативно-правові акти.

Емпіричне підґрунтя дисертації складають статистичні дані Державної судової адміністрації України щодо осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання у 2022-2025 роках, статистичні відомості Офісу Генерального прокурора про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за період з 2022 р. по 2025 р., а також результатами вивчення 99 судових рішень, винесених судами України за ст. 111-1 КК України за період 2022-2026 років.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертації на основі комплексного дослідження соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, її ґенези та еволюції, вивчення зарубіжного досвіду законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за співпрацю з ворогом, а також кримінально-правового аналізу складів кримінальних

правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, сформульовано нові наукові положення, висновки та пропозиції з удосконалення законодавства та практики його застосування, а також розвинено існуючі доктринальні підходи до розуміння та застосування відповідних кримінально-правових заборон.

Уперше:

- обґрунтовано, що соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність визначається системою взаємопов'язаних обставин, до якої належать: 1) суспільні, які відображають стан і динаміку суспільних відносин у сфері національної безпеки та характер внутрішніх і зовнішніх впливів на них; 2) нормативно-правові, що відбивають стан правової регламентації відносин у галузі національної безпеки; 3) інституційні, що характеризують функціонування системи органів державної влади у сфері забезпечення національної безпеки; 4) кримінологічні, що визначають суспільну небезпечність колабораціонізму, необхідність застосування заходів кримінально-правової репресії, його поширеність та латентність;

- на підставі порівняльно-правового аналізу кримінального законодавства зарубіжних країн про відповідальність за співпрацю з ворогом встановлено, що українська модель кримінально-правової протидії колабораційній діяльності є унікальною за рівнем нормативної диференціації та деталізації, тоді як у більшості зарубіжних країн відповідні діяння охоплюються складами державної зради, допомоги ворогу чи іншими злочинами проти держави, а спеціальні норми про відповідальність за колабораціонізм є винятком;

- обґрунтовано ідею про охоплення частиною 1 ст. 111-1 КК будь-яких публічних закликів до підтримки рішень або дій держави-агресора, її збройних формувань або окупаційної адміністрації, а також до співпраці з ними, у зв'язку чим, з метою подолання існуючої конкуренції суміжних спеціальних кримінально-правових норм, запропоновано виключити з диспозиції ч. 5 цієї статті вказівку на публічні заклики до проведення незаконних виборів та референдумів на тимчасово окупованій території як прояв надмірної криміналізації окремих форм співпраці з ворогом;

- сформульовано авторське визначення «впровадження стандартів освіти держави-агресора» як сукупності інтелектуальних та організаційних дій, спрямованих на повну заміну української системи освіти ідеологічно спрямованою системою держави-агресора та інтеграцію закладу освіти в освітній та правовий простір держави-агресора.

Удосконалено:

- уявлення про тлумачення понять «передача матеріальних ресурсів» та «провадження господарської діяльності» у складі кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, як таких, що визначають кримінально карані форми економічної співпраці з ворогом лише у разі заподіяння або створення реальної загрози заподіяння шкоди національній безпеці України;

- науковий підхід до визначення кола посад, зайняття яких становить склад передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України кримінального правопорушення, шляхом наведення додаткових аргументів на користь того, що зазначеною нормою мають охоплюватися діяння лише тих осіб, які обіймають посади, пов'язані з виконанням правоохоронних функцій чи здійсненням правосуддя. Запропоновано внести відповідне уточнення до диспозиції ч. 7 зазначеної статті КК задля унеможливлення притягнення до кримінальної відповідальності за цією частиною осіб, які здійснюють виключно допоміжні чи організаційно-технічні функції;

- наукову позицію про недоцільність зниження віку притягнення до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність до 14 років;

- положення щодо визнання суб'єктом колабораційної діяльності за всіма частинами ст. 111-1 КК України виключно громадянина України, що узгоджується з соціально-правовою природою колабораціонізму та метою запровадження кримінальної відповідальності за такі діяння, з доведенням того, що для окремих форм колабораційної діяльності, окрім приналежності до громадянства України, обов'язковими ознаками спеціального суб'єкта є також інші додаткові ознаки, що характеризують професійний, службовий, господарський чи інший статус особи;

- доктринальні підходи до визначення змісту та форми вини у складі колабораційної діяльності шляхом обґрунтування можливості вчинення окремих

форм діяння не лише з прямим, а й з непрямим умислом, а також важливості врахування впливу психоемоційного стану особи на інтелектуальний та вольовий моменти умислу.

Набули подальшого розвитку:

- наукова позиція щодо доцільності виключення з переліку діянь, за які встановлено кримінальну відповідальність у ч. 7 ст. 111-1 КК України, надання незаконним збройним чи воєнізованим формуванням допомоги у веденні бойових дій із пропозицією вирішення питання кримінально-правової оцінки таких діянь у системному взаємозв'язку з положеннями Загальної частини КК України про співучасть;

- обґрунтування необхідності нормативного закріплення спеціальних підстав та умов звільнення від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність як інструменту реалізації державної політики деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані під час дослідження висновки, рекомендації та пропозиції можуть знайти своє місце: *у науково-дослідній сфері* – для подальших досліджень теоретичних і прикладних проблем кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність та інші кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України; *у правотворчості* – під час формулювання пропозицій з удосконалення положень ст. 111-1 КК України та інших статей розділу I Особливої частини КК України; у *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення практики застосування як рекомендації щодо кваліфікації діянь за ознаками ст. 111-1 КК України та їх відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень; у *навчальному процесі* – під час підготовки відповідних підрозділів підручників, навчально-методичних матеріалів з Особливої частини кримінального права, науково-практичних коментарів до КК України, а також у науковій роботі студентів та аспірантів.

Особистий внесок здобувача. Положення дисертації, що становлять її новизну, є результатом самостійної роботи автора. Наукові ідеї та розробки оприлюднено без співавторів у наукових фахових виданнях.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертації, оприлюднювалися на Міжнародній науковій інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 10-11 грудня 2025 р.), науково-практичній конференції «Теорія та практика сучасної юриспруденції» (м. Харків, 22 грудня 2025 р.) та Міжнародній науково-практичній конференції «Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики» (Львів – Торунь, 24 грудня 2025 р.). Так само результати дослідження обговорювалися на засіданнях відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Національної академії правових наук України.

Структура та обсяг дисертації зумовлені предметом дослідження, його метою і завданнями. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 253 сторінки, з них: основний текст – 191 сторінка, список використаних джерел (394 найменування) – 44 сторінки, додатки – 2 сторінки.

Розділ 1. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПІДСТАВИ ДЛЯ ВВЕДЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

1.1. Соціальна обумовленість криміналізації діяння «Колабораційна діяльність» відповідно до кримінального законодавства України

Загальновідомо, що соціальні норми упорядковують поведінку людей у суспільстві, їх прикладами можуть бути мораль, звичай, релігія, корпоративні правила тощо. Ці інститути забезпечують стабільність та порядок, відображають рівень його розвитку у політичному, економічному, соціальному та культурному аспектах, відбивають історичні та культурні традиції, мають на меті врегулювання взаємодії окремих людей та груп між собою, їхня ефективність забезпечується засобами суспільного впливу. Однак у межах цього дослідження викликає науковий інтерес право як соціальний регулятор. Дослідники з теорії права зазначають, що під дію правового впливу підлягає лише соціально значуща поведінка, тобто їй притаманні повторюваність, поширеність на певній території або серед конкретних груп людей, можливість заподіяння шкоди, порушення інтересів особи, групи осіб, держави [257, с. 135-136].

Переходячи до соціальної обумовленості введення досліджуваної норми, відмітимо, що з 2022 року гостро виникла необхідність у належній реакції держави на прояви колабораціонізму, що зумовило потребу в удосконаленні правового регулювання суспільних відносин. У зв'язку з цим слушним видається твердження М. В. Фоменко, яка вказує, що завдання держави полягає не у реакції постфактум, коли фактично заподіяно шкоду суспільним відносинам некриміналізованими видами діянь, а у запобіганні такій шкоді [379, с. 37]. Вартий уваги аргумент О. С. Пироженка, що своєчасне оновлення та вдосконалення системи кримінально-правових заходів реагування на суспільно небезпечні прояви поведінки людини вважається одним із найбільш ефективних засобів протидії злочинності [258, с. 328].

Насамперед слід вказати, що в суспільному житті України ознаки співпраці населення з окупаційною владою не нові. Вони фактично існували вже не один рік. Звісно, така поведінка не залишалася поза увагою кримінально-правових заборон,

однак частково охоплювалася складами інших кримінальних правопорушень, а інколи взагалі не мала кримінально-правової оцінки. Дискусії стосовно необхідності введення кримінальної відповідальності за співпрацю з ворогом велися з часів окупації АР Крим та частин Донецької та Луганської областей. Про це свідчать численні доктринальні напрацювання та законопроєкти, які вносилися на розгляд до профільних парламентських комітетів. З повномасштабним вторгненням стало очевидно, що обговорення цього питання не може залишатися на рівні дискусій, а для цього існує низка переконливих обставин.

У науці соціальну обумовленість закону про кримінальну відповідальність варто визначати як сукупність обставин, яким він має відповідати. При чому система цих обставин має ґрунтуватися на такому критерії, який був би зрозумілим не лише для науковців, а й для пересічних людей з вищою освітою, якими переважно є народні депутати, члени уряду та інші суб'єкти законодавчої ініціативи [255, с. 142, 165].

Варто зазначити, що у доктрині не існує універсального переліку обставин, які характеризують соціальну обумовленість, втім проаналізуємо думки вчених, які стосуються цього питання. До основних чинників (обставин), які обґрунтовують соціальну обумовленість І. Б. Газдайка-Василишин відносить суспільну небезпеку діяння, його відносну поширеність, доцільність протидії цьому посяганню саме за допомогою кримінально-правових засобів, традиції національної законодавчої практики, іноземний правовий досвід кримінально-правових засобів протидії цьому посяганню [145, с. 64]. З цього приводу дещо відрізняється позиція В. І. Борисова, який відмічає, що соціально-правова обумовленість кримінального закону визначається різноманітними за значущістю соціальними, економічними, політичними, психологічними, правовими та іншими чинниками, встановлення й розкриття яких дає можливість пояснити необхідність кримінально-правової охорони певних суспільних відносин, прогнозувати розвиток тих чи інших інститутів кримінального законодавства, підвищити обґрунтованість змісту закону [36, с. 288]. О. О. Пащенко вказує, що для кримінально-правових норм обов'язковими обставинами соціальної обумовленості є суспільна корисність, системно-правова несуперечливість, чіткість і ясність мови, історичні традиції або зміна умов життя

суспільства (альтернативно), наявність можливості боротьби з діянням за допомогою кримінально-правових засобів, наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування, співрозмірність позитивних і негативних наслідків заборони, повнота і ненадмірність заборони, повнота складу злочину [255, с. 387].

У контексті колабораційної діяльності дослідники вивчали цю проблематику наступним чином: В. В. Артюхова аналізувала дане питання з точки зору обставин, пропонованих О. О. Пащенком [24, с. 174-178]; О. В. Тананакін дійшов висновку, що це питання слід розглядати з погляду наявної (реальної) суспільної небезпечності діяння, його відносної поширеності, необхідності кримінально-правової гарантії та виконання державою міжнародно-правових зобов'язань [367, с. 337-339]; А. А. Сорокін має думку, яка схожа з О. В. Тананакіним, однак дослідник додає ще такі обставини, як зміна уявлень про характер і ступінь суспільної небезпечності діяння та зміну загальновизнаної моральної оцінки відповідного діяння [353, с. 71-73]; Т. Ю. Ясниська вивчала обставини соціальної обумовленості, враховуючи суспільний запит на справедливість та необхідність адекватної правової оцінки колабораційних дій та пропонує розглядати їх як диференційовану форму державної зради із відповідними змінами у правовій кваліфікації та санкціях [394, с. 338].

На наш погляд, для визначення соціальної обумовленості за ст. 111-1 КК України варто розглянути такі обставини: 1) суспільні, які відображають стан та динаміку суспільних відносин у сфері національної безпеки та характер внутрішніх і зовнішніх впливів на них; 2) нормативно-правові, що відбивають правову регламентацію відносин у галузі національної безпеки; 3) інституційні, що характеризують систему державних органів та їх функції у сфері забезпечення національної безпеки; 4) кримінологічні, що визначають суспільну небезпечність колабораціонізму, необхідність застосування заходів кримінально-правової репресії, його поширеність та латентність.

Суспільні обставини. Кримінальна відповідальність за співпрацю з ворогом спрямована на захист суспільних відносин, які пов'язані з національною безпекою. Досліджуючи соціальну обумовленість норми, закріпленої у ст. 111-1 КК України, не можна залишати поза увагою той факт, що РФ протягом десятків років незалежності

України здійснювала системний вплив на українське суспільство, інфільтруючи свої наративи майже у всі сфери суспільного життя, чим сформувала у значної частини населення толерантне ставлення до держави-агресора. Цілком закономірно, що значного впливу зазнала насамперед економічна сфера як така, що виконує важливу життєзабезпечувальну функцію в будь-якій державі. Давня присутність російського капіталу на території України має історичні витоки та пов'язана з початком територіальної експансії тоді ще Московського царства, але інтенсивне формування такої присутності припало на радянський період, коли було створено структурну залежність економіки УРСР від союзного центру. Зберігся цей вплив і в пострадянський період. Так, за даними моніторингу взаємних інвестицій Євразійського банку розвитку, база даних якого містить перелік масштабних інвестиційних проєктів, пов'язаних з російськими громадянами – незалежно від того, чи інвестують вони напряму, чи через офшори, в 2017 році загальна сума російських інвестицій в Україні становила 5,6% від ВВП, що свідчить про значний рівень економічної взаємозалежності. У результаті РФ мала можливість чинити економічний тиск на Україну, не лише маючи підприємства, фізично розташовані в Україні, а й через торгівлю. У деяких галузях Україна й надалі залишалася залежною від торгівлі з РФ [239]. Можна констатувати, що зазначені чинники сприяли формуванню соціального середовища, в якому проросійські настрої отримали широку підтримку в окремих групах населення: від працівників невеликих підприємств, установ та аграріїв до власників корпорацій. Перші прагнули зберегти робочі місця та економічний добробут, а другі – не втратити надприбутки та ринок збуту.

Важливим є й політичний вимір впливу РФ на суспільне життя в Україні, найяскравішим проявом якого є фінансування проросійських політичних партій, залучення до них електорату, сприяння виділенню бюджетних коштів для фінансування таких партій, підтримка призначення вищих посадових осіб держави для лобіювання проросійських інтересів тощо.

При цьому найбільш системним та потужним інструментом впливу виступали й продовжують виступати інформаційно-психологічні впливи, спрямовані на маніпулювання суспільною свідомістю. У цьому контексті ми погоджуємося з

думкою тих дослідників, які вказують, що проблема лежить у площині двох тверджень: колабораціонізм не виникає лише під час воєнних конфліктів, а є результатом цілеспрямованого, розтягнутого в часі інформаційно-психологічного впливу на визначені цільові аудиторії. Такі дії в комплексі дають змогу створити відповідне підґрунтя для колабораційної діяльності та сформувати готові до неї кадри. Також науковці додають, що підривна діяльність проти власної держави у мирний час – це також колабораціонізм [356, с. 18-20].

Також можна припустити, що наведена обстановка слугувала передумовою формування деструктивних настроїв населення перед повномасштабним вторгненням. Очевидно, що такого роду виклик зумовив незворотні зміни у житті держави [217, с. 300].

Наведені суспільні процеси створили реальні передумови для виникнення колаборайних практик, що цілком закономірно змусило державу формувати комплексну систему реагування на зазначені суспільні загрози національній безпеці України. При цьому одним із ключових моментів такого реагування є кримінально-правова політика загалом та в сфері забезпечення національної безпеки зокрема, яка, як справедливо зазначають В. І. Борисов та П. Л. Фріс, є системоутворюючим елементом усієї політики у сфері боротьби зі злочинністю, яка розробляє стратегію і тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність та засоби їх досягнення [39, с. 31].

Слід зазначити, що зміст кримінально-правової політики у сфері протидії колаборайній діяльності визначається системою фундаментальних принципів, серед яких насамперед пріоритет захисту національної безпеки. Так, відповідно до п. 5 розділу І Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020, одним із пріоритетів національних інтересів України та забезпечення національної безпеки є відстоювання незалежності і державного суверенітету, а також відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України. При цьому пункт 45 розділу ІІІ цієї Стратегії передбачає як пріоритетне завдання правоохоронних, спеціальних, розвідувальних та інших органів запобігання, виявлення та припинення проявам

сепаратизму, тероризму, припинення діяльності незаконних збройних формувань та інших зазіхань на конституційний лад; а пункт 46 зазначеного документа покладає на державу обов'язок забезпечувати реалізацію правоохоронними органами завдань кримінального провадження, зокрема пов'язаних із розслідуванням кримінальних правопорушень, вчинених на ТОТ та в окремих районах [362]. Отже, аналізована Стратегія окреслює рамкові положення політики держави щодо протидії посяганням на національну безпеку, серед яких особлива роль належить протидії співпраці з ворогом. Такий стан речей у подальшому зумовив серед іншого нормативно-правові напрацювання у цій галузі.

У розвиток цієї Стратегії згодом були розроблені й інші стратегічні документи, серед яких Стратегія забезпечення державної безпеки, затверджена Указом Президента України від 16.02.2022 р. № 56/2022), відповідно до п. 24 розділу ІІІ якої одним з основних завдань державної політики у сфері забезпечення державної безпеки є попередження, виявлення та припинення злочинів проти основ національної безпеки [359]. Подібне положення втілено у КК України, зокрема стосовно встановлення кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність.

Не можна не згадати в контексті розглядуваного питання й про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, затверджену Указом Президента України від 24.03.2021 р. № 117/2021. Пунктами 4 та 6 цього документу встановлено, що припинення використання ТОТ для діяльності, яка загрожує національній безпеці України та/або спрямована на підрив міжнародної безпеки й миру, є однією з цілей державної політики щодо забезпечення деокупації та реінтеграції ТОТ; Україна послідовно всіма засобами протидіє легітимізації РФ спроби анексії ТОТ [358].

Так само окремої уваги в контексті розгляду питання про кримінально-правову політику у сфері протидії колаборaційній діяльності заслуговує звернення до положень стратегічних документів, які визначають основи державної політики в інформаційній сфері та кіберпросторі. Йдеться насамперед про Стратегію інформаційної безпеки, затверджену Указом Президента України від 28.12.2021 р. № 685/2021, якою серед стратегічних цілей передбачено протидію дезінформації та

інформаційним операціям, зокрема держави-агресора [360], а також про Стратегію кібербезпеки України, затверджену Указом Президента України від 26.08.2021 р. № 447/2021, відповідно до п. 5 якої одним із пріоритетів забезпечення кібербезпеки України є убезпечення кіберпростору задля захисту суверенітету держави та розвитку суспільства [361].

Не ставлячи за мету надати повну характеристику кримінально-правовій політиці у сфері протидії колабораційній діяльності, що виходить за межі нашого дисертаційного дослідження, наприкінці зазначимо, що вона покликана забезпечувати баланс між необхідністю захисту суспільних інтересів та дотриманням прав і свобод людини, визначаючи межі криміналізації колабораційних проявів.

Нормативно-правові обставини. Нормотворчий процес – це достатньо складна аналітична робота, яка вимагає системного та компаративістського підходу, а також узгодження проєктованої норми з чинною системою законодавства. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне зосередити увагу на положеннях регуляторного законодавства, що є первинним стосовно охоронного.

Насамперед зауважимо, що ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини, прийнятої і проголошеної резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р., встановлено, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [175].

Застосування на практиці та встановлення у законодавстві обмеження в реалізації прав і свобод людини мають відповідати міжнародним стандартам прав людини та відповідати критерію «необхідності в демократичному суспільстві». Такий критерій широко розповсюджений у практиці Європейського Суду з прав людини при здійсненні перевірки відповідності дій держави вимогам Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. Така перевірка отримала назву триєдиного тесту на легітимність і передбачає перевірку на відповідність таким ознакам: 1) чи відповідало «втручання» … «нагальній суспільній

необхідності»; 2) чи було це втручання пропорційним законній меті, яку воно переслідувало, та 3) чи були доводи, надані національними органами на виправдання втручання, відповідними і достатніми [342; 344].

Надалі перейдемо безпосередньо до аналізу актів національного законодавства, які встановлюють обмеження з метою запобігання співпраці з ворогом. Почнемо зі ст. 17 Конституції України, яка встановлює, що захист суверенітету і територіальної цілісності України є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [200]. Більш детальна регламентація вказаного конституційного положення знайшла своє відображення у п. 1 ч. 3 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII, де передбачено, що фундаментальними національними інтересами України є державний суверенітет і територіальна цілісність [317].

Важливим галузевим законодавчим актом є Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. № 1207-VII, який прийнятий з метою визначення особливостей державної політики із забезпечення державного суверенітету України на ТОТ України [308].

Переходячи до більш предметного дослідження, зазначимо, що держава проводить політику протидії співпраці з ворогом у різних сферах, тому наведемо декілька релевантних прикладів. Почнемо з правового регулювання виборчої сфери, де ч. 3 ст. 34 ВК України від 19.12.2019 р. № 396-IX передбачено, що до складу виборчої комісії не можуть входити громадяни, які мають судимість за вчинення діяння, передбаченого ст. 111-1 КК України [48]. Ця норма покликана запровадити обмеження для осіб, які мають досвід співпраці з державою-агресором. Також ч. 1 ст. 21 Закону України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 р. № 2365-III встановлює, що у разі виявлення порушення вимог щодо створення і діяльності політичних партій відповідний центральний орган виконавчої влади невідкладно звертається до суду з позовом про заборону політичної партії, у тому числі у разі виявлення фактів вчинення політичною партією дій, зокрема спрямованих на

заперечення збройної агресії РФ проти України [327]. З цього вбачається, що обмеженням піддано як фізичних осіб, так і юридичних.

Разом з тим відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. № 4572-VI забороняється утворення і діяльність громадських об'єднань, мета (цілі) або дії яких спрямовані на заперечення збройної агресії РФ проти України [300]. Така норма також покликана обмежити вплив деструктивних настроїв через обмеження функціонування юридичних осіб.

З точки зору забезпечення інформаційної безпеки держави важливі застереження встановлено ст.ст. 119 та 120 Закону України «Про медіа» від 13.12.2022 р. № 2849-IX щодо обмеження змісту інформації у медіа, яка пов'язана зі збройною агресією, та обмеження щодо структури власності та фінансування медіа під час збройної агресії, тобто суб'єктом у сфері медіа в Україні не може бути особа, яка, зокрема, має правовий зв'язок з державою-агресором тощо [315].

З метою потенційного запобігання негативним наслідкам, які зумовлені діянням, що містять ознаки колабораціонізму, в економічній сфері прийнято Закон України «Про санкції» від 14.08.2014 р. № 1644-VII. Серед підстав застосування санкцій, зокрема зазначено створення загроз національним інтересам, інтересам держави, що мають наслідком окупацію території [334].

Крім того, в Україні діє низка інших нормативно-правових приписів, які обмежують співпрацю з ворогом в окремих сферах, ними є закони України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 р. № 987-XII [335], «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09.04.2015 р. № 317-VIII [310], «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» від 21.03.2023 р. № 3005-IX [311] тощо.

Підбиваючи проміжний підсумок у цій частині дослідження, зазначимо, що у межах однієї роботи неможливо перерахувати всі нормативно-правові акти з цього питання та докладно описати їх положення, однак нами встановлено наступне. Держава намагається адекватно та вчасно реагувати на загрозу національній безпеці

через призму боротьби з колабораціонізмом за допомогою відповідних обмежувальних приписів у тих сферах, які потенційно можуть завдати їй значної шкоди. З наведених вище нормативно-правових актів вбачається, що регулюванню піддано діяльність тих осіб, установ та інституцій, за допомогою яких потенційно можуть розповсюджуватися деструктивні настрої на широке коло осіб. Вважаємо, що подібне втручання з боку держави у цьому контексті виправдане, доречне та пропорційне.

Інституційні обставини. Насамперед зазначимо, що боротьба з проявами колабораціонізму реалізується через систему превентивних, контрольних та каральних заходів, спрямованих на попередження, виявлення та припинення дій, які становлять загрозу національній безпеці [41, с. 296]. Законодавча протидія колаборційній діяльності має бути підкріплена ефективними інституційними практиками: діяльністю правоохоронних і спеціальних органів, розбудовою системи моніторингу проявів колабораціонізму [226, с. 145].

У межах цієї частини дослідження важливо зазначити, що в Україні сформовано, на нашу думку, достатньо ефективний механізм інституційного забезпечення протидії колабораціонізму. Так, основними державними інституціями, діяльність яких спрямована на боротьбу з цим явищем, є: Президент України, до повноважень якого належить забезпечення національної безпеки (п. 1 ст. 106 Конституції України) [200]; Рада національної безпеки й оборони України, яка розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, які належать до сфери національної безпеки та оборони (п. 1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР) [333]; Верховна Рада України, до повноважень якої належить прийняття законів, визначення засад внутрішньої політики (п.п. 3, 5 ч. 1 ст. 85 Конституції України) [200]; Кабінет Міністрів України, який здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, боротьби зі злочинністю (п. 7 ч. 1 ст. 116 Конституції України) [200].

Також важливо зазначити, що на рівні окремих органів виконавчої влади здійснюється боротьба з аналізованим негативним явищем відповідно до їхньої компетенції, серед них: Мін'юст [274], Міноборони [271], Міністерство освіти і науки

України [272], Міністерство розвитку громад та територій України [273], Міністерство внутрішніх справ України [270] тощо.

Важливу роль в інституційному механізмі відіграють й правоохоронні органи, які протидіють колабораційній діяльності. Зокрема, Служба безпеки України відповідно до своїх основних завдань зобов'язана виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, розслідування яких віднесено законодавством до її компетенції (п. 3 ч. 1 ст. 24 Закону України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 р. № 2229-XII) [336]; Державне бюро розслідувань вирішує завдання із запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, які вчинені посадовими особами (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 р. № 794-VIII) [302]; на прокуратуру покладаються функції підтримання державного обвинувачення в суді (п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII) [332] тощо. Протидія колабораційній діяльності має міжвідомчий характер і не може бути забезпечена силами одного органу. Серед проблем правозастосування ключовими є складність фіксації кримінально караних діянь у зоні активних бойових дій та на окупованих територіях, дефіцит інформаційних ресурсів, недостатня інтегрованість інформаційних систем, а також необхідність уніфікації методичних підходів до кваліфікації та доказування [349].

Разом з тим подібну діяльність здійснюють органи, юрисдикція яких поширюється на окремі адміністративно-територіальні одиниці, до них належать органи місцевого самоврядування, оскільки виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради заслуховується інформація про стан законності, боротьби із злочинністю та приймаються рішення про надання фінансової та матеріальної підтримки сектору безпеки і оборони (п.п. 40, 59 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР) [316]; на територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, діють військові адміністрації (ч. 1 ст. 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII) [329] та інші.

Підбиваючи підсумки цієї частини дослідження, констатуємо, що аналіз нормативно-правових актів, які закріплюють повноваження окремих державних органів, свідчить про те, що в Україні система інституційного забезпечення протидії колаборційній діяльності перебуває в процесі становлення. Суб'єкти владних повноважень на стратегічному, галузевому та локальному рівнях наділені загальними превентивними та контрольними функціями, при розвитку яких в майбутньому може бути забезпечена можливість на достатньому рівні здійснювати узгоджену та ефективну протидію негативним явищам колабораціонізму.

Кримінологічні обставини. Введення кримінальної відповідальності за колаборційну діяльність обумовлюється також кримінологічними обставинами, до яких традиційно відносять суспільну небезпечність діяння, можливість і доцільність кримінально-правових заходів боротьби з такими діяннями, їх поширеність та рівень латентності.

Так, суспільна небезпечність діяння як його матеріальна ознака полягає в тому, що кримінальне правопорушення заподіює істотну шкоду суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом, або створює реальну загрозу її заподіяння [38, с. 73]. Критерієм визначення характеру суспільної небезпечності кримінального правопорушення є передусім важливість, значимість об'єкта, на який посягає кримінально протиправне діяння, а так само вид та розмір завданої шкоди об'єкту кримінально-правової охорони чи можливості її завдання [203, с. 27].

Відмітимо, що під кримінально-правовою охороною ст. 111-1 КК України перебувають суспільні відносини у сфері національної безпеки, які мають визначальне значення для забезпечення державного суверенітету, конституційного ладу України та її територіальної цілісності. Як уже зазначалося, у цій галузі держава формує пріоритетні напрямки державної політики та визначає коло суспільних відносин, які потребують посиленого захисту. Співпраця з ворогом здатна завдавати шкоди державі у різних сферах, зокрема, в інформаційній, освітній, економічній, політичній, воєнній, правоохоронній та ін. Зважаючи на особливу соціальну значущість таких суспільних відносин, посягання на них становить підвищену суспільну небезпечність.

Беручи до уваги значимість об’єкта, який поставлений під охорону, можна стверджувати, що найбільш ефективними заходами боротьби з посяганнями на нього будуть саме кримінально-правові. Погоджуємося з думкою О. О. Пащенка, що така обставина утворюється двома парними категоріями: можливістю боротьби з певними суспільно небезпечними діяннями за допомогою кримінально-правових засобів і неможливістю боротьби з ними за допомогою інших засобів, що випливає з терміну «наявність можливості» [255, с. 270]. Водночас, на нашу думку, кримінально-правова протидія діянням, які містять ознаки колабораціонізму, має ґрунтуватися на дотриманні балансу між інтересами національної безпеки та правами і свободами людини. У цьому випадку можна погодитися з думкою деяких дослідників, які стверджують, що українська влада відчуватиме сильний тиск для встановлення суворого покарання всім, хто підозрюється у допомозі російській стороні, незалежно від природи такої співпраці [191]. Висловлене, тим не менше, не применшує роль репресивних заходів у забезпеченні охорони суспільних відносин у сфері національної безпеки. Вважаємо, що лише встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність покликане забезпечити запобігання вчиненню діянь, здатних заподіяти шкоду національним інтересам України.

Ще однією кримінологічною обставиною, яка зумовлює існування аналізованої кримінально-правової норми, є достатня поширеність різних проявів колабораційної діяльності. Так, згідно офіційної звітності Офісу Генерального прокурора у 2022 р. було обліковано 3851 кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК України, що становило 22,1% від усіх кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки. У подальшому спостерігається поступове зниження кількості облікованих кримінальних правопорушень за цією статтею, хоча їх питома вага у структурі злочинів проти основ національної безпеки у 2023 р. сягнула 51,2 % (всього було обліковано 3207 випадків колабораційної діяльності), у 2024 р. – знизилася до 40,4 % (за ст. 111-1 КК України обліковано 3207 випадки), у 2025 р. – 32,2 % (обліковано 1714 кримінальних правопорушень за ознаками аналізованої статті) [309]. Наведені відомості свідчать про достатню поширеність колабораційної

діяльності, що свідчить про набуття такою формою суспільно небезпечної поведінки ознак типової.

У зв'язку з наведеною доцільно розглядати й таку кримінологічну обставину колабораційної діяльності, як її достатньо висока латентність. Остання має певну специфіку, яка проявляється у такому: по-перше, особи, які вчиняють колабораційну діяльність, або ретельно маскують їх вчинення, або надають своїм суспільно небезпечним діянням видимість правомірних; по-друге, колаборант відкрито не бажає допомагати ворогу, а той, у свою чергу, іноді не зацікавлений у розголошенні відомостей про співпрацю з даною особою; по-третє, колаборанти найбільш законспіровані і свою діяльність проводили тільки тоді, коли ворог окуповував міста і села [33, с. 60]. Крім того, як на самостійну причину латентності слід указати й складність виявлення ознак такого кримінального правопорушення на ТОТ та можливість збору доказів на цих територіях.

Також не слід залишати поза увагою нові детермінанти латентних правопорушень в Україні, обумовлених військовою агресією. В. Ф. Оболенцев вказує, що йдеться про те, що на окупованих територіях вітчизняна правоохоронна система не діє, наголошуючи на особливій латентизації кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, що ставить під загрозу саме існування української державності [252, с. 135-136].

На підтвердження висловленого наведемо дані судової статистики про осіб, які притягнуті до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність у відповідному році. Так, у 2022 р. судові рішення набрали законної сили стосовно 178 осіб, що складає 18,7 % від загальної кількості осіб, засуджених у цьому році за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки [183]; у 2023 р. – стосовно 512 осіб (25,2 % від загальної кількості засуджених за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки) [184]; у 2024 р. – щодо 814 осіб (27,9 % від загальної кількості) [185]; у 2025 р. – було засуджено 843 особи за ст. 111-1 КК України (22 % від загальної кількості засуджених за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки) [186]. Цілком очевидно, що

реальна кількість осіб, що вчиняють колаборaційну діяльність, значно більша за ту, що відображена в офіційній статистиці.

1.2. Зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність

Відстежуючи суспільно-політичну обстановку в зарубіжних країнах, можемо припустити, що явище колаборaціонізму не нове та відносно поширене як на території України, так і за її межами. Зважаючи на складність, неоднозначність та значний ступінь латентності колаборaціонізму, необхідно враховувати, що таке діяння може охоплюватися та уподібнюватися іншим складам кримінальних правопорушень у зарубіжних країнах. Крім того, у ході системного вивчення норм кримінального законодавства слід звертати увагу на політичну ситуацію у країні та суспільні настрої, оскільки саме ці фактори можуть мати виключний вплив на їх кримінально-правову політику та рівень сприйняття тих чи інших явищ на державному рівні та серед населення. У цьому взаємозв'язку важливість порівняльно-правових досліджень обумовлюється тим, що вони дозволяють вийти за національні кордони своєї правової системи, поглянути під особливим кутом зору на низку традиційних проблем юридичної науки та практики, розширити обрії юридичних пошуків, здійснити обмін правовою інформацією, науковими ідеями, враховувати як позитивний, так і негативний іноземний юридичний досвід у різних сферах, зокрема і у практичній [266, с. 20]. Слушною видається думка українських науковців, що аналіз зарубіжного досвіду допоможе вивчати ефективні методи боротьби з колаборaціонізмом у різних країнах світу, зокрема тих, що зіштовхувалися з подібними проблемами у минулому. Вивчення особливостей боротьби з колаборaціонізмом на законодавчому рівні допоможе зрозуміти, які правові механізми та особливості їх застосування можуть успішно застосовуватися в Україні [151]. Узагальнюючи, зазначимо, що вивчення, аналіз та врахування зарубіжного досвіду в частині кримінальної відповідальності за співпрацю з окупаційною владою корисне для вітчизняного нормотворення, правозастосовної діяльності та розвитку кримінально-правової доктрини з огляду на наступне. По-перше, це сприятиме

балансу між покаранням винних осіб та непорушності демократичних засад, по-друге, надасть можливість більш чітко відмежувати від інших складів кримінальних правопорушень, по-третє, орієнтуватиме у змістовному формулюванні самого складу кримінального правопорушення, по-четверте, справлятиме значний вплив на ефективне виконання завдань кримінального законодавства, по-п'яте, врахування іноземної практики притягнення до кримінальної відповідальності осіб за співпрацю з ворогом буде одним із чинників, які допомагатимуть у подальшому вдосконаленні чинного кримінального законодавства.

Дослідження кримінальної відповідальності за колабораціонізм у зарубіжних країнах почнемо з історичного контексту і насамперед відмітимо таке. Співпраця з ворогом має давні витоки, ще з часів перших конфліктів, однак у межах цієї роботи зупинимося на подіях минулого століття. Під час Другої світової війни колабораціонізм був наявний практично в кожній окупованій країні, тому термін набув широкого поширення в іноземних мовах з негативним значенням. В історіографії, як правило, вирізняють два поняття колабораціонізму: 1) наявність політичної угоди з окупантом; 2) «кооперування» з окупаційною владою у цивільних галузях, і навіть участь у війні з боку окупаційних сил; для окупованих європейських країн найбільш характерним був військовий та військово-політичний колабораціонізм [168, с. 441].

Відстежуючи факти, які пов'язані з колабораціонізмом, зазначимо, що термін «collabaration» був вперше вжитий під час діяльності уряду Франції (режим Віші). Після того як німецькі війська взяли Париж, а тодішній прем’єр-міністр Поль Рейно відмовився вести перемовини з німцями, 16.06.1940 р. главою уряду стає маршал Анрі Петен. 10.07.1940 р. у м. Віші тодішній парламент проголосив створення Французької держави на чолі з Петеном. Таким чином, у минулому голова Ради міністрів Петен отримав диктаторські повноваження за конституційним законом від 10.07.1940 р. та конституційним актом № 2 [26, с. 8]. Серед положень закону є те, що «Національне зібрання передає усі повноваження Уряду Республіки з санкції і за підписом маршала Петена обнародувати нову конституцію Французької держави» [11; 26, с. 8]. А ст. 1 акту № 2 передбачено власне його «майже безмежні» повноваження. Також актом

відміняються усі положення конституційних законів 1875 р., що суперечать теперішнім законам та акту № 2 [4; 26, с. 8]. Щодо парламенту, то Національне зібрання, яке діяло до війни, залишається, «доки не будуть сформовані Асамблеї, передбачені конституційним законом від 10 липня 1940 року», проте скликатися вони повинні уже за наказом глави держави [9; 26, с. 8]. Такі обставини свідчать про співпрацю з окупаційною адміністрацією тодішніх вищих ешелонів влади Франції, які у подальшому, скориставшись активним веденням бойових дій, намагалися узурпувати владу.

У контексті правового регулювання не можна залишати поза увагою і тогочасні суспільні настрої французів та умови. За деякими даними – 2% громадян Франції були активними колаборантами. Існувала колабораціоністська преса, у переважній більшості фінансувалася безпосередньо посольством Німеччини. Також йдеться про економічне співробітництво під час Другої світової війни. Багато французьких компаній підписали контракти з Німеччиною [14; 26, с. 9]. Зазвичай у Франції при розгляді справ колаборантів з числа членів уряду Віші та суду над ними основним маркером державної зради був не стільки намір, скільки вплив дій колаборанта на державні інтереси [351]. Аналізуючи тогочасні обставини, можна дійти проміжного висновку, що найбільш небезпечними видами колабораціонізму у тогочасній Франції вважався інформаційний, економічний та політичний. Водночас такий низький відсоток осіб, які толерували колабораціоністські настрої, можна піддати сумніву з огляду на обсяг окупованої території держави.

Описуючи тогочасні тенденції, викликають науковий інтерес засоби та способи, якими здійснювалася боротьба з такими проявами співпраці. Так, наприклад, після Другої світової війни Франція розробила жорсткі заходи, спрямовані на покарання колабораціоністів, які співпрацювали з нацистами. Тисячі людей були засуджені. Цей факт призвів до відновлення довіри до держави та її інститутів [151]. Крім того, у повоєнній Франції була проведена люстрація: тисячі поліцейських, суддів та державних службовців звільнили з посад [351]. У Німеччині також здійснено масову люстрацію, яка включала звільнення з державних посад осіб, причетних до колаборційної діяльності. Такий крок призвів до того, що в країні швидше

відновилася соціальна стабільність та впровадилися демократичні інститути [151]. Вивчаючи далі особливості протидії цьому негативному явищу, зазначимо, що угода між Італією та союзниками передбачала потребу встановлення «всіх необхідних заходів» для затримання й суду над підозрюваними у військових злочинах та громадянами союзників, яких було звинувачено у державній зраді чи співпраці з ворогом. Крім того, межі розгляду судом колабораціонізму не були жодним чином окреслені. Ведучи мову про азіатські країни, то в цій частині світу справи проти місцевих колабораціоністів порушувалися набагато швидше й агресивніше, ніж справи проти японських військових злочинців. Певним винятком в даній іпостасі стала Південна Корея, де була здійснена спроба прийняти у 1947 р. закон про покарання за «антинаціональну поведінку», однак він не був підтриманий урядом США, який керував на той час Південною Кореєю. Нарешті, більшість висококваліфікованих посадовців, які управляли державою, так чи інакше співпрацювали з японською окупаційною владою [351]. Зарубіжна практика у подоланні колабораціонізму демонструє різні способи вирішення цієї проблематики. Європейський досвід свідчить про рішучий та масовий підхід до наслідків цього негативного явища. Проведення люстрації, звільнення компрометованих службовців та кримінальне покарання тисяч колабораціоністів стали фундаментом для відновлення суспільної довіри до державних інститутів, забезпечення соціальної стабільності та швидкого впровадження демократичних стандартів. На противагу цьому азіатський досвід висвітлює ризики зволікання та політичного тиску.

Як свідчить проведений аналіз, європейська судова практика у цей період керувалась виключно так званою «політичною доцільністю», а не нормами міжнародного права. Це призвело до необґрунтованого кримінального переслідування за колабораціонізм досить значну кількість людей, які під час окупації лише пасивно виконували свої громадянські обов’язки без скоєння злочинів; були до цього у різний спосіб примушені; були військовополоненими; вели національно-визвольну війну проти загарбників чи боролися як партизани проти окупантів; були громадянами інших держав; перейшли на бік ворога в штучно створених агресором умовах, які становили загрозу для життя окремої людини чи навіть існування цілої

етнічної чи релігійної групи населення (наприклад, депортація, репресії, голодомори, геноцид тощо) [364, с. 504-505].

Не можна ігнорувати той факт, що під час Другої світової війни на окупованих територіях Східної Європи також була співпраця з нацистами, але, на відміну від подібності цього явища в Західній та Північній Європі, вона була дещо іншою. Так підтримка окупантів у країнах Східної Європи, особливо в Україні та країнах Балтії, мала переважно антиколоніальну спрямованість з сильним акцентом на відновленні існуючого статусу-кво, яке існувало ще до їх входження до складу СРСР. У згаданих вище регіонах помітним був державний колабораціонізм та приватний (індивідуальний), що були кардинально різної правової природи. Зокрема, державний орієнтувався на відновлення нації за допомогою гітлерівської Німеччини, тоді як приватний колабораціонізм характеризувався ідеологічним неприйняттям і негативним ставленням до всієї радянської системи [163, с. 253-254].

Узагальнюючи цю частину дослідження, відмітимо, досвід Франції продемонстрував, що масові репресії та тотальне ув'язнення можуть призвести до колапсу судової та пенітенціарної систем. Урок Південної Кореї є застереженням: якщо колабораціоністські еліти залишаються на посадах або зберігають вплив на правоохоронну систему, процес очищення буде саботований. Європейська практика 1940-х рр. часто грішила «політичною доцільністю», караючи людей, які перебували під примусом або в умовах гуманітарної катастрофи. Історія Східної Європи вказує на те, що мотивація співпраці з ворогом часто була наслідком попередніх репресій чи антиколоніальних прагнень.

Будучи обізнаними з історичних обставин, які вплинули на сучасне законодавство про кримінальну відповідальність за співпрацю населення з ворогом у зарубіжних країнах, варто перейти до вивчення їх чинного кримінального законодавства щодо подібних діянь. Обираючи законодавство окремих країн, ми прагнули відобразити як підходи держав, які мали досвід збройних конфліктів та окупації, так і країн, які не перебували в таких умовах.

Одразу зазначимо, що у більшості випадків зарубіжні кримінальні кодекси прямо не передбачають кримінальної відповідальності за колаборайну діяльність. У ході

дослідження нами було встановлено лише декілька європейських країн, кримінальне законодавство яких містить спеціальні норми про колабораційну діяльність – це Литовська Республіка та Естонська Республіка. Так, ст. 120 КК Литовської Республіки під назвою «Колабораціонізм» передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п’яти років за дії громадянина Литовської Республіки, який в умовах окупації чи анексії допомагає органам нелегітимного уряду закріпити окупацію чи анексію, придушити опір литовського населення або іншим чином сприяє нелегітимному уряду у здійсненні діяльності проти Литовської Республіки [5]. Колабораціонізму за кримінальним законодавством цієї держави притаманні такі ознаки, які дозволяють відмежувати його від інших кримінальних правопорушень: 1) вчинення діяння в умовах окупації або анексії; 2) характер діяння полягає у допомозі незаконній владі зміцнити окупацію/анексію, придушити опір населення або іншим чином сприяти ворожій діяльності проти держави; 3) суб’єктом є громадянин Литовської Республіки; 4) мета – сприяти незаконній владі у веденні діяльності проти цієї країни; 5) нижчий порівняно з іншими складами злочинів ступінь суспільної небезпечності (наприклад, стосовно державної зради допомоги іншій державі), що пояснюється менш серйозними проявами співпраці з ворогом [340, с. 84].

Передбачено кримінальну відповідальність за аналогічні дії й у КК Естонської Республіки, який було доповнено § 234-1 «Підтримка війни проти Естонської Республіки або її окупації». За естонським законодавством діяння громадянина Естонської Республіки можуть полягати у: 1) вступі до збройних сил ворога; 2) участі у військових діях проти Естонської Республіки; 3) виконанні воєнних завдань з метою підтримки воєнних дій проти Естонської Республіки або окупації Естонської Республіки; 4) керівництві завданнями у цивільній сфері з тією самою метою [6]. У цьому контексті привертає увагу наукова позиція О. В. Зайцева, який доходить висновку, що § 234-1 КК Естонської Республіки за своєю сутністю є своєрідним складом колабораційної діяльності та виконує насамперед превентивну функцію. Об’єктивна сторона підтримки війни виражена альтернативними діями, які у

вітчизняному кримінальному праві відповідають такій формі державної зради, як перехід на бік ворога під час воєнного стану чи збройного конфлікту [180, с. 68].

Окремо слід звернути увагу на досвід законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за співпрацю з ворогом тих країн, які зіткнулися з проблемою окупації, – зокрема, Республіки Молдова та Грузії. Так, згідно зі ст. 3 Закону Республіки Молдова «Про основні положення особливого правового статусу населених пунктів лівобережжя Дністра (Придністров'я)» від 22.07.2005 р. № 173 Придністров'я є автономно-територіальним утворенням з особливим правовим статусом. Ця територія визнається невід'ємною складовою частиною Республіки Молдова [325; 181, с. 101].

Водночас ще з 1991 р. на території Придністров'я існує самопроголошена «Придністровська Молдавська Республіка». У цій «республіці» дислокована оперативна група російських військ, яка не є частиною військового компонента Об'єднаної контрольної комісії. Тобто, збройні сили РФ не наділені будь-яким миротворчим або іншим правовим мандатом [181, с. 101]. Враховуючи це, Конституційний Суд Республіки Молдова у постанові «Про тлумачення ст. 11 Конституції (постійний нейтралітет)» від 02.05.2017 р. № 14 визнав, що практично у східній частині країни російська окупація не припинялася, РФ визнала незалежність Республіки Молдова, але вивела свої війська тільки із західної частини (залишилися окупованими 11% території країни) [295; 181, с. 101]. Таким чином, центральна влада Республіки Молдова фактично не контролює Придністров'я з 1992 р., на цій території проголошена невизнана світовою спільнотою республіка, яка фактично перебуває під тотальним, у т.ч. військовим, контролем, з боку РФ [181, с. 102]. За законодавством Республіки Молдова лівобережжя Дністра – це невід'ємна частина держави. Де-факто влада країни не контролює цей регіон з 1992 року. Конституційний Суд Республіки Молдова офіційно визнав присутність російських військ у регіоні іноземною окупацією.

КК Республіки Молдови тривалий час не передбачав відповідальності за співпрацю громадян із владою (режимом) Придністров'я. Разом із тим, після початку широкомасштабної агресії з боку РФ проти України 08.12.2022 р. у Парламент

внесено законопроєкт за № 456. Його метою стало приведення нормативно-правової бази у сфері забезпечення державної безпеки у відповідність до реальної оперативної обстановки в частині протидії ризикам і загрозам, що генеруються підривними розвідувальними діями іноземних спецслужб щодо Республіки Молдова [13; 181, с. 102]. У подальшому цей законопроєкт був прийнятий, а КК Республіки Молдова зазнав доповнень на підставі Закону від 02.02.2023 р. № 9 [209; 181, с. 103], відповідно до яких до нього було включено поняття «антиконституційний суб'єкт», під яким розуміється орган чи інша структура влади, створена на території держави на порушення конституційних положень держави і невизнана відповідно до норм міжнародних договорів (ст. 134^{23}). Цей суб'єкт вказується у контексті кримінально-правової заборони співпраці з ним [181, с. 103].

Що стосується Грузії, то слід зазначити, що вона зазнала військової агресії з боку РФ ще у 2008 р. Після припинення військових дій РФ продовжила контролювати Південну Осетію та Абхазію, у зв'язку з чим на цих територіях залишилась значна російська військова присутність, а масштаби економічної та фінансової підтримки, яку РФ надавала і продовжує надавати Південній Осетії та Абхазії, тільки збільшилися [154; 181, с. 104].

Законодавець Грузії, на відміну від Республіки Молдова, одразу після завершення військового конфлікту прийняв Закон «Про окуповані території» від 23.10.2008 р., яким визначив статус територій, окупованих у результаті збройної агресії РФ. Цим же Законом встановлена незаконність будь-якого органу (посадової особи), якщо він не створений (не призначений/обраний) у порядку, встановленому законодавством Грузії, або (та) у будь-якій формі фактично здійснює на окупованих територіях законодавчі, виконавчі або судові функції чи іншу діяльність, що належить до функцій державних органів Грузії або органів муніципалітету [322; 181, с. 105]. Грузія також обмежила економічну діяльність на окупованих територіях. Дозвіл надається тільки тоді, якщо вид економічної діяльності відповідає державним інтересам Грузії, мирному врегулюванню конфлікту, деокупації, відновленню довіри серед населення, що постраждало від наслідків війни, або гуманітарним цілям [181, с. 105].

Закономірно, що указані процеси зумовили й внесення змін до кримінального законодавства Грузії. Так, Розділ одинадцятий КК Грузії «Злочини проти держави» у 2008 р. був доповнений новою главою XXXVII «Порушення правового режиму окупованих територій» [210], яка містить дві статті: ст. 322-1 «Порушення порядку входу (в'їзду) на окуповані території», за якою відповідальності підлягають іноземці та особи без громадянства, та ст. 322-2 «Здійснення на окупованих територіях економічної діяльності, забороненої Законом Грузії «Про окуповані території». Таким чином, у Грузії кримінально караною є тільки колаборація в економічній сфері [181, с. 106].

Завершивши аналіз законодавства держав, які змушені були реагувати на співпрацю з ворогом в умовах окупації та збройних конфліктів, вважаємо за доцільне перейти до вивчення досвіду країн Європейського Союзу, які сформували усталені підходи до кримінально-правової протидії діянням, що становлять загрозу національній безпеці держави. При цьому одразу зазначимо, що у більшості цих країн кримінальне законодавство охоплює прояви співпраці з ворогом складом державної зради, не передбачаючи колабораційну діяльність як самостійний склад кримінального правопорушення.

Отже, почнемо з досвіду Французької Республіки, у Книзі 4 (ст.ст. 410-1 по 450-5) КК якої йдеться про злочини проти нації, держави і громадського порядку. Поняття колабораціонізму там відсутнє, проте чітко визначено дії, що вважаються державною зрадою: дії, якщо вони вчинені французом або солдатом на службі у Французькій Республіці, і шпигунство, якщо воно вчинене будь-якою іншою особою (ст. 411-1) [3]. Сучасне кримінальне законодавство Французької Республіки демонструє класичний європейський підхід до кваліфікації злочинів проти безпеки держави, який полягає у відсутності терміна «колабораціонізм», а містить розмежуванням дій, що загрожують суверенітету.

Кримінально-правові норми законодавства Румунії щодо злочинів проти основ національної безпеки містяться у розділі X «Злочини проти національної безпеки» КК Румунії. Аналогічні до законодавства України кримінально-правові норми передбачені у ст.ст. 394 «Державна зрада», 395 «Державна зрада шляхом передачі

інформації про державну таємницю», 396 «Зрада шляхом допомоги ворогу», 397 «Дії проти конституційного ладу», 398 «Державна зрада вчинені президентом або іншим членом Вищої ради оборони країни», 399 «Ворожі дії проти держави», 400 «Шпигунство», 401 «Напад, який загрожує національній безпеці», 403 «Акти диверсії» КК Румунії [2]. Аналіз розділу X КК Румунії свідчить про високий рівень системності та деталізації у сфері захисту національної безпеки. Законодавство Румунії має чіткі аналогії з кримінально-правовими нормами України, що вказує на спільні європейські підходи до захисту державного суверенітету та конституційного ладу.

На особливу увагу заслуговує диспозиція ст. 396 КК Румунії, оскільки вона містить ознаки колаборційної діяльності та передбачає, що особа вчиняє державну зраду шляхом допомоги ворогу, у випадках коли особа передає території, міста, оборонні позиції, склади чи об'єкти збройних сил Румунії, які служать обороні; передає кораблі, літаки, машини, пристрої, озброєння або будь-які інші матеріали, які можуть бути використані для ведення війни тощо [34, с. 113]. Вивчення розділу X КК Румунії свідчить про високий рівень системності та деталізації у сфері захисту національної безпеки. Законодавство Румунії має чіткі аналогії з кримінально-правовими нормами України, що вказує на спільні європейські підходи до захисту державного суверенітету та конституційного ладу.

Угорське кримінальне законодавство містить злочини проти національної безпеки у розділі XXIV «Злочини проти держави» КК Угорщини. Аналогічні до законодавства України злочини передбачені у ст.ст. 254 «Спроба силового повалення конституційного ладу», 255 «Змова проти конституційного ладу», 258 «Державна зрада», 259 «Віроломство», 260 «Допомога ворогу», 261 «Шпигунство», 262 «Шпигунство проти збройних сил союзників» КК Угорщини [1]. Окремо слід виділити ст. 260 КК Угорщини, в якій за ч. 1 будь-яка особа нестиме відповідальність, яка під час війни шукає контакту з ворогом, щоб підірвати військову могутність Угорщини і хто надає допомогу та втішає ворога, завдаючи шкоди своїм власним або союзним збройним силам, а за ч. 2 цієї статті КК Угорщини – будь-яка особа, яка займається підготовкою до надання допомоги ворогові [1].

КК Латвійської Республіки включає в себе розділ I «Злочини проти республіки». Серед них зокрема, ст.ст. 59 «Дії, спрямовані на повалення державної влади», 60 «Шпигунство», 61 «Загроза життю чи здоров'ю депутата Латвійської Республіки, члена уряду чи іншої посадової особи», 63 «Диверсія», 65 «Заклики до насильницького повалення державної влади Латвійської Республіки або насильницької зміни державного апарату», 651 «Заклики до підриву територіальної єдності республіки», 652 «Заклики до ліквідації національної незалежності Латвійської Республіки [8]. Загалом, структура латвійського законодавства спрямована не лише на боротьбу з негативними проявами у сфері національної безпеки, а й на превентивне припинення загрози державній безпеці ще на етапі публічних закликів, що відображає історичний та геополітичний контекст країни.

Розділ VII «Кримінальні правопорушення проти республіки» КК Словацької Республіки також містить правові норми, котрі можна порівняти з українським кримінальним законодавством. Серед них можна виділити ст.ст. 311 «Державна зрада», 312 «Змова проти Словацької Республіки», 317 «Диверсія», 318 «Шпигунство» [16].

Розділ КК Республіки Польща має назву «Злочини проти Республіки Польща» і включає в себе ст.ст. 127 «Дії спрямованні на позбавлення незалежності, відокремлення частини території або зміни конституційного ладу Республіки Польща», 128 «Дії спрямовані на примусове усунення конституційної влади Республіка Польща», 130 «Шпигунство» та інші [7]. Наведений розділ КК Республіки Польща відображає класичний підхід європейського права до охорони національної безпеки. Він поєднує в собі захист геополітичного статусу держави, стабільності її політичної системи та інституту президентства як ключового елемента державного суверенітету.

Поряд із вивченням досвіду європейських держав, не можна оминути увагою й досвід азіатської держави Ізраїль, яка тривалий час перебуває у збройному конфлікті, а тому може становити інтерес в аспекті вдосконалення кримінального законодавства України в розглядуваній сфері. У кримінальному законодавстві цієї країни, як і в законодавстві більшості європейських держав, не вживаються терміни

«колабораціонізм» або «колабораційна діяльність», а злочини, які містять ознаки співпраці з ворогом, кваліфікуються як державна зрада. Проте, заслуговує на увагу те, що кримінальне законодавство цієї країни передбачає кримінальну відповідальність навіть за дії, які потенційно можуть сприяти ворогу, що можна розглядати як превентивний захід [156, с. 17].

Отже, феномен колабораціонізму з'явився набагато раніше, ніж його назва. Незважаючи на давню історію цього явища, до нього не можна підходити однозначно за чітко визначеними критеріями. Кожна країна мала свої історико-правові традиції, суспільний та політичний устрій. Так само різняться і підходи до оцінки діянь, пов'язаних зі співпрацею з ворогом [214, с. 68].

Підводячи підсумок порівняльно-правовому аналізу кримінального законодавства зарубіжних країн, зазначимо, що у законодавстві більшості держав не передбачено самостійного складу колабораціонізму (окрім КК Литовської Республіки, Естонської Республіки, Республіки Молдова та Грузії), а діяння, що полягають у співпраці з ворогом, охоплюються нормами про державну зраду чи інші посягання на безпеку держави. Водночас вивчення досвіду країн, які зіштовхнулися зі збройними конфліктами та окупацією, показав, що ці держави реагували на появу нових загроз вже після їх виникнення або взагалі після завершення активної фази збройного конфлікту та передбачали достатньо суворі заходи кримінально-правового впливу, особливо за найбільш небезпечні форми співпраці з ворогом. Висловлене дає підстави стверджувати, що сьогодні не лише зарубіжний досвід становить інтерес для України, а й український досвід законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність є цінним для країн світу, адже Україна створила власну модель кримінально-правової протидії цьому небезпечному явищу, передбачивши детальну диференціацію проявів колабораційної діяльності залежно від сфер співпраці, характеру суспільно небезпечних дій, ступеня їх небезпечності для національної безпеки, що може стати у нагоді під час розробки зарубіжними країнами власних кримінально-правових моделей запобігання аналогічним викликам.

Висновки до розділу 1

1. Соціальна обумовленість норми про кримінальну відповідальність за колаборaційну діяльність підтверджується системою взаємопов'язаних суспільних, нормативно-правових, інституційних та кримінологічних обставин. При цьому серед суспільних обставин визначальну роль відіграють економічні, політичні та інформаційно-психологічні чинники. Так, встановлено, що усталені торгівельно-економічні зв'язки, які обумовили залежність багатьох галузей господарювання, системний вплив РФ на суспільно-політичні процеси в Україні, масштабна проросійська пропаганда протягом десятиліть формували підґрунтя для виникнення колаборaціонізму на території України. Зазначене обумовило необхідність формування кримінально-правової політики у сфері національної безпеки загалом та протидії колаборaційній діяльності зокрема, нормативну основу якої становлять численні стратегічні документи.

2. Нормативно-правові обставини соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність створюють цілісний механізм правового забезпечення протидії співпраці з ворогом. Визнано, що законодавчі обмеження прав і свобод людини у зв'язку з установленням кримінальної відповідальності за колаборaціонізм ґрунтуються на конституційних нормах, відповідають національним інтересам щодо захисту суверенітету й територіальної цілісності, а також не суперечать основним критеріям правомірності правообмежень, зокрема їх виправданості, необхідності та пропорційності. При цьому встановлено, що регуляторним законодавством насамперед передбачено правообмеження у тих сферах суспільного життя, які можуть потенційно використовуватися для поширення проросійських настроїв та здійснення підривної діяльності проти України, а саме: у діяльності політичних партій, громадських об'єднань, релігійних організацій, суб'єктів у сфері медіа тощо.

3. Інституційні обставини соціальної обумовленості пов'язані зі створенням та функціонуванням в Україні низки органів державної влади, наділених відповідними повноваженнями у сфері протидії колаборaціонізму, серед яких: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, профільні

міністерства (зокрема, Мін'юст, Міноборони, Міністерство внутрішніх справ та інші), РНБО України, правоохоронні органи, а також органи місцевого самоврядування та військові адміністрації, юрисдикція яких поширюється на окрему адміністративно-територіальну одиницю. Встановлено, що ефективність боротьби з колаборaційною діяльністю залежить від чіткого розмежування повноважень між ними та забезпечення їх дієвої взаємодії.

4. Кримінологічними обставинами, що зумовлюють кримінальну відповідальність за колаборaційну діяльність, є високий ступінь суспільної небезпечності діяння, необхідність застосування заходів кримінально-правової репресії, його поширеність та латентність. Підвищена суспільна небезпечність таких діянь насамперед визначається важливістю та масштабами заподіяння шкоди об'єкту посягання, яким є суспільні відносини у стратегічно важливих сферах, що робить кримінально-правові засоби єдино ефективними для захисту такого об'єкта охорони. Поширеність колаборaційних проявів підтверджується достатньо високими показниками кількості облікованих за ст. 111-1 КК України кримінальних правопорушень (у 2022 р. – 3851 випадок, у 2023 р. – 3207, у 2024 р. – 2420, у 2025 р. – 1714 випадків), які переважають у загальній структурі кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки (наприклад, у 2023 р. їх питома вага у цій структурі сягнула 51,2 %). Водночас реальний рівень поширеності колаборaційної діяльності є значно вищим, що пояснюється ретельним маскуванням колаборантами вчинення суспільно небезпечних діянь, незацікавленістю обох сторін співпраці у розголошенні відомостей про їх взаємодію, здійсненням протиправної діяльності лише після того, як ворог окуповував частину території України, складністю виявлення ознак такого кримінального правопорушення та збирання доказів на цих територіях.

5. Колаборaціонізм є поширеним явищем у світовій практиці, сучасне розуміння якого сформувалося переважно під час Другої світової війни. Аналіз історичного досвіду підтвердив існування двох основних типів колаборaціонізму – політичної угоди з окупантом та «кооперування» у цивільних чи військових сферах та дозволив встановити певні його закономірності, зокрема: недоцільність масових репресій,

недопущення колаборантів до управління державою, необхідність відмежування активних пособників агресора від осіб, які під примусом виконували професійні функції, потреба у врахуванні суспільних настроїв при формуванні кримінально-правової політики у цій сфері.

6. Аналіз кримінального законодавства зарубіжних країн у сфері протидії співпраці з ворогом засвідчив, що колабораційна діяльність не виділяється як самостійний склад кримінального правопорушення у переважній більшості країн, а охоплюється іншими складами кримінальних правопорушень, зокрема, державною зрадою, допомогою ворогу чи іншими злочинами проти держави, національної безпеки, конституційного ладу та територіальної цілісності. Виняток становлять лише кримінальні закони Литовської та Естонської республік, в яких містяться спеціальні норми про співпрацю з ворогом. Щодо законодавства Республіки Молдова та Грузії, то їх досвід цікавий з огляду на те, що ці країни безпосередньо зіштовхувалися зі збройною агресією РФ та окупацією їх територій. Так, КК Республіки Молдови закріплює поняття «антиконституційний суб'єкт», з яким заборонено співпрацю, а КК Грузії передбачає кримінальну відповідальність лише за співпрацю з ворогом в економічній сфері. Водночас з'ясовано, що українська модель кримінально-правової протидії колабораційній діяльності є однією з найбільш деталізованих та диференційованих у світі, а тому може стати орієнтиром для інших країн під час вдосконалення їх кримінального законодавства, спрямованого на запобігання аналогічним безпековим викликам.

Розділ 2. ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ «КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ»

2.1. Об'єкт кримінального правопорушення

Досліджуючи об'єктивні ознаки кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, відмітимо, що одним з елементів кримінального правопорушення, який відіграє ключову роль для кримінально-правової оцінки діяння, є об'єкт. КК України побудований таким чином, що всі склади кримінальних правопорушень розташовані системно та логічно структуровані. Особлива частина кримінального законодавства поділена на розділи, а основу такої диференціації становить об'єкт посягання [30, с. 73]. Слід зазначити, що правильне трактування поняття об'єкта кримінального правопорушення зумовлює точну кваліфікацію вчиненого кримінально караного діяння, допомагає з'ясувати юридичну та соціальну сутність вчиненого правопорушення та визначити суспільно небезпечні наслідки. Хоча у літературі зустрічаються судження, що поняття об'єкта кримінального правопорушення є суто нормативним, що зумовлюється принципом побудови Особливої частини КК України, в основу якої покладена однорідність або тотожність охоронюваних суспільних відносин [384, с. 71].

Переходячи до аналізу цього елементу складу кримінального правопорушення, зазначимо, що у науці кримінального права досі тривають дискусії з приводу його визначення. Так, деякі дослідники вказують, що об'єкт кримінального правопорушення як ознака складу кримінального правопорушення – це те, на що посягає кримінальне правопорушення, чому воно заподіює істотної шкоди або створює загрозу заподіяння істотної шкоди [369, с. 207]. О. М. Костенко вважає, що об'єктом злочину є безпека як захищеність можливості людей жити за законами природи від посягань, які є виявами комплексу сваволі й ілюзій [204, с. 233]. На думку С. Б. Гавриша, кримінальний закон охороняє матеріальні явища: життя, здоров'я, гідність, майно, природні об'єкти, що свідчить про те, що вчений відстоює концепцію «об'єкт злочину – правове благо як визначена цінність» [144, с. 13]. Є. В. Фесенко визначає об'єкт кримінального правопорушення як цінності, які охороняються

кримінальним правом, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно може спричинити або спричиняє шкоду [378, с. 76]. Дещо відмінною є позиція Є. В. Лащука та А. А. Музики, які дійшли висновку, що об'єкт кримінального правопорушення потрібно розуміти у вузькому (суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом і суб'єктам яких завдана істотна шкода або створена загроза її заподіяння) та широкому значенні (елемент складу кримінального правопорушення, що охоплює суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом, суб'єктам яких завдана істотна шкода або створена загроза її заподіяння (обов'язкова ознака), а також потерпілого та предмет кримінального правопорушення (факультативні ознаки)) [243, с. 56]. В. М. Куц вважає, що об'єктом кримінального правопорушення є відносини між людьми в суспільстві [220, с. 104]. Ми підтримуємо думку тих науковців, які пропонують визнавати об'єктом кримінального правопорушення ті охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, на які посягають кримінально протиправні діяння та яким в результаті цього заподіюється шкода [166, с. 150].

У науці кримінального права об'єкт кримінального правопорушення прийнято поділяти на види. При цьому найбільш поширеною є триступенева класифікація об'єктів «за вертикаллю». На її підставі об'єкт поділяють на: загальний (сукупність усіх суспільних відносин, що поставлені під охорону чинного закону про кримінальну відповідальність), родовий (певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною і економічною сутністю суспільних відносин, які внаслідок цього охороняються єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм) та безпосередній (конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певної статті Особливої частини КК України і яким заподіюється шкода кримінальним правопорушенням, що підпадає під ознаки конкретного складу) [38, с. 114-115]. Розглядаючи три рівні об'єкта кримінального правопорушення, логічним видається аргумент, що такий підхід відображає його структуру від загального до більш конкретного. Втім найбільш істотне значення для правотворчої й правозастосовної діяльності має безпосередній об'єкт кримінального правопорушення [30, с. 74].

Водночас у теорії кримінального права широке визнання одержала також класифікація безпосередніх об’єктів кримінальних правопорушень «за горизонталлю». Сутність цієї класифікації полягає в тому, що на рівні безпосереднього об’єкта виділяються основний та додатковий об’єкти. Необхідність у такій класифікації виникає тоді, коли одне й те саме кримінальне правопорушення одночасно заподіює шкоду декільком суспільним відносинам [38, с. 116-118].

Отже, почнемо аналіз об'єкта колабораційної діяльності з визначення родового об'єкта досліджуваного кримінального правопорушення. О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, О. В. Червякова та А. З. Швець зазначають, що родовим об’єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, є суспільні відносини у сфері національної безпеки, а саме: державна, інформаційна та воєнна безпеки як її складові [188, с. 105]. І. В. Яковюк, М. А. Рубащенко, Н. В. Шульженко вказують, що об’єктом кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, є основи національної безпеки України. Положення цієї статті охороняють основи основ Українського народу, суспільства і держави – незалежність, суверенітет, територіальну цілісність та основи конституційного ладу [388, с. 131].

Як зазначено вище, поняття такого виду об'єкта охоплює подібні за змістом суспільні відносини, що є передумовою для поділу КК України на окремі розділи. Слід вказати, що кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність міститься у розділі КК України, який охороняє суспільні відносини у сфері національної безпеки та має назву «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України». Зміст національної безпеки визначено у п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII (далі – Закон № 2469-VIII), де вказано, що під нею слід розуміти захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [317].

Сутність державного суверенітету більш детально розкрита в іншому розділі дисертації, однак тут зазначимо, що це зумовлена волею народу політико-правова властивість держави, що полягає у верховенстві державної влади стосовно будь-якої іншої влади у суспільстві та її незалежності у зовнішніх зносинах [257, с. 57].

Категорія територіальної цілісності міститься в абз. 3 ст. 2 Конституції України, де зазначено, що територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною [200]. Принцип територіальної цілісності держави виступає загальновизнаним принципом міжнародного права. Так, міжнародно-правовими нормами передбачено, що кожна держава зобов'язана утримуватися в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави, так і яким-небудь іншим чином, несумісним з цілями ООН [158]. Слушним видається твердження М. А. Рубащенка, який вказує, що територіальну цілісність слід розглядати як характеристику стану території України як соціальної цінності. Цілісність характеризує стан території з точки зору його просторових параметрів (єдність та неподільність). Територіальна цілісність виступає частиною більш широкого поняття – територіальної недоторканності, як стану захищеності від будь-яких посягань, в тому числі й посягань, які заподіюють шкоду єдності і неподільності території чи створюють загрозу заподіяння такої шкоди [348, с. 224].

Ще однією важливою категорією для змісту родового об'єкту є конституційний лад. Ч. 3 ст. 5 Конституції України вказано, що право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами [200]. У Рішенні Конституційного Суду України від 05.10.2005 р. № 6-рп/2005 зазначено, тільки народ має право безпосередньо шляхом всеукраїнського референдуму визначати конституційний лад в Україні, який закріплюється Конституцією України, а також змінювати конституційний лад внесенням змін до Основного Закону України в порядку, встановленому його розділом XIII [345]. У літературі за своїм змістом конституційний лад країни опосередковує насамперед передбачені і гарантовані Конституцією суспільний та державний лад, конституційний статус людини і громадянина, систему безпосереднього народовладдя, організацію державної влади й місцевого самоврядування, територіальний устрій, основи національної безпеки та інші найважливіші інститути конституційного права країни [228, с. 79-80].

Насамкінець зазначимо, що поняття національний інтерес України міститься у п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону № 2469-VIII, в якому вказано, що національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян. Крім того, п.п. 1-6 ч. 3 ст. 3 цього Закону наведено перелік фундаментальних національних інтересів України, якими є: державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення тощо [317].

Це поняття також було предметом наукових досліджень. О. А. Матета під національними інтересами розуміє сукупність загальних для нації інтересів і потреб, задоволення і захист яких є необхідною умовою її існування як суб'єкта історії [231, с. 91]. Також така категорія змістовно розкрита у дослідженні О. П. Дзьобаня, який вказує, що національні інтереси – це усвідомлені, сформульовані й офіційно заявлені пріоритети в зовнішній і внутрішній політиці держави, в економічній, соціальній, науково-технічній, культурній, екологічній, військовій та інших сферах життєдіяльності суспільства [164, с. 136].

У підсумку зазначимо, що родовий об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, – це суспільні відносини у сфері охорони основ національної безпеки України, зміст яких полягає у забезпеченні захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів від загроз, пов'язаних із співпрацею з державою-агресором, окупаційною адміністрацією або незаконними збройними формуваннями.

Наступним аспектом, який слід піддати всебічному аналізу, є безпосередній об'єкт кримінального правопорушення. Варто зазначити, що вивченням цієї проблематики займалося багато дослідників. Деякі науковці ототожнюють родовий і основний безпосередній об'єкти колабораційної діяльності (зокрема, С. В. Албул, Т. В. Волошанівська, А. А. Марченко, Г.В. Мудрецька, Г. С. Резніченко,

І. В. Федоров, І. М. Чекмарьова [234, с. 10], К. Ю. Гончаренко [150, с. 141], О. О. Книженко [193, с. 75], О. О. Кравчук О. та М. С. Бондаренко [207, с. 199], В. А. Мисливий і О. Ю. Грачова [238, с. 371], О. В. Попович, Л. В. Томаш, П. П. Латковський, А. Ю. Бабій [208, с. 14], Н. О. Симоненко [350, с. 92]).

Втім є науковці, які не погоджуються з таким підходом. На думку О. І. Букрєєва, Д. О. Олєйнікова, О. В. Червякової та А.З. Швеця, безпосередній об'єкт, на який посягає колабораційна діяльність, – це державний лад, суверенітет, обороноздатність та інші охоронювані законом інтереси, поставлені під охорону засобів кримінально-правової юстиції. Ураховуючи досить широкий та різноманітний спектр форм колабораційної діяльності, безпосередній об'єкт у кожному конкретному випадку визначається залежно від конкретної форми [188, с. 105]. Ю. В. Орлов вважає, що основним безпосереднім об'єктом колабораційної діяльності є захищеність державного суверенітету і територіальної цілісності від загроз з боку держави-агресора [253, с. 247].

Дещо відмінну думку висловлює Ю. В. Василенко, зазначаючи, що об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, є національна безпека України, під якою слід розуміти стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [45, с. 4].

З нашої точки зору, більш вдалим є підхід тих дослідників, які розглядають безпосередній об'єкт у взаємозв'язку зі сферами національної безпеки. Так К. Д. Янішевська та А. С. Крисько вказують, що безпосереднім об'єктом колабораційної діяльності є завдання шкоди суверенітету, територіальній цілісності, зовнішньому та внутрішньому суверенітету України, її обороноздатності, економічній й інформаційній безпеці [389, с. 74]. Подібних поглядів дотримуються О. П. Куліков [219, с. 196], С. Я. Лихова, В. П. Сисоєва [222, с. 144] та інші вчені. Т. Ю. Ясниська вказує, що безпосереднім об'єктом колабораційної діяльності є національна безпека України у сфері державної безпеки, воєнній, інформаційній та економічній сферах [393, с. 94].

На наш погляд, видається логічним проаналізувати об’єкт колабораційної діяльності у нерозривному поєднанні з профільним законом про національну безпеку, який окреслив напрями державної політики у цій сфері, яка спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями (ч. 4 ст. 3 Закону № 2469-VIII) [317].

Далі з’ясуємо сутність безпосереднього об’єкта за кожною з частин ст. 111-1 КК України. Так, основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення за ч. 1 зазначеної статті КК України є суспільні відносини у сфері національної безпеки держави, які спрямовані на захист інформаційного напрямку. Такий обов’язок держави закріплено у ч. 1 ст. 17 Конституції України, де вказано, що захист інформаційної безпеки є однією з найважливіших функцій держави [200]. У зв’язку з цим, згідно з п. 3 ч. 1 ст. 19 Закону № 2469-VIII інформаційна безпека держави забезпечується Службою безпеки України [317].

У цьому контексті основним поняттям є інформаційна безпека. В. В. Лук’янова та А. Ю. Лаутар вказують, що інформаційна безпека – це стан захищеності інформаційного середовища суспільства, який забезпечує його формування, використання і розвиток в інтересах громадян, організацій, держави. Під інформаційним середовищем розуміють сферу діяльності учасників інформаційних відносин, пов’язану зі створенням, зміною і споживанням інформації [227, с. 97]. Ще одна група науковців вказує, що інформаційна безпека – це поточний стан захищеності об’єкта від інформаційних загроз, який визначається рівнем шкоди, що може бути заподіяна існуванню, функціонуванню чи діяльності об’єкта в разі реалізації цих загроз [25, с. 22]. На наш погляд, більш переконливим є визначення інформаційної безпеки, сформульоване О. Г. Данільяном, О. П. Дзьобанем та М. І. Пановим, які визначають її як безпеку об’єкта від інформаційних загроз або негативних впливів, пов’язаних з інформацією, та нерозголошення даних про той чи інший об’єкт, що є державною таємницею [157, с. 86]. У цьому контексті слушною є думка Н. В. Нетеси, яка вказує, що інформаційна колабораційна діяльність, по суті, являє собою різні форми усвідомленої добровільної взаємодії громадян України з

ворогом в інформаційній сфері, що мають своїм змістом будь-які прояви циркуляції інформації на шкоду національній безпеці України [212, с. 62]. Вартий уваги аргумент про те, що для побудови ефективної системи інформаційної безпеки необхідно виміряти рівень значущості (важливості, суттєвості) загроз інформації [354].

Що стосується кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 111-1 КК України, то його основним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини у сфері національної безпеки держави, що виникають з трудових правовідносин.

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України, є суспільні відносини у сфері національної безпеки держави, що пов'язані з інформаційним впливом у закладах освіти та відповідністю навчального процесу українським стандартам освіти. З огляду на те, що законодавець передбачив кримінальну відповідальність за освітній колабораціонізм у розділі, для якого родовим об'єктом є суспільні відносини у сфері національної безпеки, то можна дійти висновку, що діяння такого виду в освітніх закладах становлять для неї загрозу через освітнє середовище.

Між іншим, у п. 2-1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII розкрито зміст безпечного освітнього середовища, яке передбачає, серед іншого – сукупність умов у закладі освіти, що унеможливлюють заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок пропаганди та/або агітації, у тому числі з використанням кіберпростору [323]. Очевидно, що важливим напрямом окупаційної політики РФ виступає русифікація українського населення (насамперед молоді), якою охоплені сфери мови, культури, освіти та історії. Вчителі, зазвичай, є взірцем поведінки як для учнів, так і їх батьків, а тому саме їх позиція часто є важливим фактором ідеологічного напрямку руху. Таким чином, довіра розглядається як життєво важливий компонент у роботі шкіл і включає в себе конкретні очікування, що інша сторона поводитиметься правильно і добре [12]. Реалізувати політику русифікації окупанти не здатні без залучення українських вчителів. У цьому аспекті пропаганда у закладах освіти несе у собі загрозу існуванню української держави, так як вона впливає на невизначене коло осіб та спрямована на досить специфічну категорію населення, правосвідомість і

світогляд якої ще формуються. Такий негативний вплив породжує деформацію правосвідомості у значного кола осіб. У майбутньому це спричинить несприйняття України як самостійної та незалежної держави, що негативно вплине на її конституційні основи.

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, є суспільні відносини у сфері національної безпеки держави, що випливають з економічних взаємовідносин. Ми погоджуємося з думкою М. П. Денисенка та С. В. Бреуса, які вважають, що поняття економічної безпеки має тісний зв'язок із поняттям національної безпеки, а загроза економічній безпеці – це загроза економічному суверенітету [159, с. 26]. У зв'язку з цим постає необхідність у визначенні її змісту. «Економічна безпека» визначається через призму стійкості та стабільності, протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам; економічної незалежності; самовідтворення та саморозвитку, а також національних інтересів, тобто спроможності національної економіки захищати національні економічні інтереси [17, с. 4]. У додаток до цього С. П. Стеценко визначає економічну безпеку як стан економіки, що забезпечує достатній рівень соціального, політичного, оборонного існування і прогресивного розвитку суб'єкта безпеки, невразливість і незалежність його економічних інтересів стосовно можливих зовнішніх і внутрішніх загроз і впливів [357, с. 105].

Враховуючи те, що ч. 5 ст. 111-1 КК України об'єднує декілька різних форм співпраці з ворогом, основний безпосередній об'єкт необхідно визначати щодо кожної з цих форм. Так, основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, що полягає у зайнятті громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, є суспільні відносини у сфері національної безпеки держави, що виникають з трудових правовідносин. Що ж стосується основного безпосереднього об'єкта іншої передбаченої диспозицією ч. 5 ст. 111-1 КК форми діяння, то ним є суспільні відносини, які пов'язані з виборчим процесом. Важливість захисту останніх суспільних відносин кореспондується з конституційними приписами: відповідно до ч. 4 ст. 15 Конституції України держава гарантує свободу політичної діяльності, не

забороненої Конституцією і законами України; згідно з ч. 2 ст. 19 Основного Закону органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [200]. Крім того, варто відмітити, що публічне управління – це практичний, організуючий, регулювальний вплив держави на суспільну життєдіяльність людей з метою її впорядкування, збереження та перетворення, опираючись на владну силу, яку обмежує дієвий суспільний контроль як основний чинник панування в суспільстві верховенства права [251, с. 8]. А сутність політичної діяльності характеризується такими компонентами, як: політичне керівництво державою і суспільством; політичне функціонування; участь громадськості у політичному житті суспільства та політичний маркетинг, кожен із яких реалізовує виконання конкретних завдань [370, с. 356]. Політичний колабораціонізм знаходить свій вияв через державні органи та органи місцевого самоврядування.

Так само два різних самостійних основних безпосередніх об’єкта кримінального правопорушення передбачено й у ч. 6 ст. 111-1 КК України, де такими виступають суспільні відносини у сфері національної безпеки держави, які пов’язані з виборчим процесом, а також суспільні відносини, які спрямовані на захист інформаційного напрямку.

Аналогічна ситуація виникає й під час встановлення основних безпосередніх об'єктів кримінальних правопорушень, закріплених у ч. 7 ст. 111-1 КК України, під охорону якої поставлені суспільні відносини у критично важливих сферах національної безпеки держави, а саме у сфері здійснення правосуддя та правоохоронної діяльності, а також у сфері забезпечення обороноздатності. Аналіз зазначених об’єктів доцільно розпочати зі сфери правосуддя. Згідно з ч. 2 ст. 125 Конституції України суд утворюється, реорганізовується і ліквідовується законом [200]. Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» 02.06.2016 р. № 1402-VIII [339]). З цього слідує, що правосуддя – самостійна галузь державної діяльності, яку здійснює суд шляхом розгляду і

вирішення у судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ [199].

Стосовно інших безпосередніх об'єктів слід зазначити, що положеннями ч.ч. 3, 4, 5 та 6 ст. 17 Конституції України передбачено, що забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності. На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом, та не допускається розташування іноземних військових баз [200]. Крім того, нормативне закріплення системи суб'єктів, які виконують функції із забезпечення національної безпеки, міститься у й Законі України «Про національну безпеку України», згідно з п. 16 ч. 1 ст. 1 якого сектор безпеки й оборони включає в себе, серед іншого, утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями [317].

У ході дослідження об'єкта колабораційної діяльності також важливо вивчити питання стосовно додаткового об'єкта. Думки вчених з цього приводу різняться. Наприклад, Т. Ю. Ясниська обстоює позицію, що додатковий об'єкт колабораційної діяльності поділяється на додатковий обов'язковий об'єкт (життя особи, право власності) та додатковий факультативний об'єкт (наприклад, нормальний розвиток неповнолітніх у ч. 3 ст.111-1 КК України) [393, с. 94]. Так само й Ю. В. Василенко вказує, що додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом є життя особи або право власності [45, с. 4]. Схожого підходу дотримуються С. В. Албул, Т В. Волошанівська, А. А. Марченко, Г. В. Мудрецька, Г. С. Резніченко, І. В. Федоров, І. М. Чекмарьова [234, с. 10], К. Ю. Гончаренко [150, с. 141], О. О. Кравчук та М. С. Бондаренко [207, с. 199], В. А. Мисливий і О. Ю. Грачова [238, с. 371], О. В. Попович, Л. В. Томаш, П. П. Латковський, А. Ю. Бабій [208, с. 14], Н. О. Симоненко [350, с. 92]. Інша група

вчених дотримується дещо відмінної думки та вказує, що додатковий об'єкт визначається залежно від способу його вчинення [188, с. 105].

На наш погляд, більш точною є думка тих науковців, які визначають обов'язковий додатковий об'єкт колабораційної діяльності залежно від виду колабораційної діяльності. Є. О. Письменський пропонує таку класифікацію: ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм (ч. ч. 1, 3, 6) – мир і безпека людства, інформаційна безпека, політична безпека, нормальний соціальний розвиток неповнолітніх; адміністративний та воєнно-політичний колабораціонізм (ч.ч. 2, 5, 7) – порядок реалізації управлінських повноважень, громадська безпека, порядок виборчого процесу; господарський та економічний колабораціонізм (ч. 4) – громадська безпека, економічна безпека, податкова безпека. Для ч. 8 ст. 111-1 КК України – додатковий об'єкт можуть утворювати життя, здоров'я, власність, громадський порядок [249, с. 83-85].

О. В. Тананакін вказує на наступні обов'язкові додаткові об'єкти: порядок суспільних відносин у сфері забезпечення громадської безпеки (ч. 1, 6, 7); порядок суспільних відносин у сфері забезпечення інформаційної безпеки (ч. 1, 3, 6); порядок суспільних відносин у сфері забезпечення діяльності органів державної влади (ч. 2, 5, 7); порядок суспільних відносин у сфері здійснення господарської діяльності (ч. 4); порядок суспільних відносин щодо забезпечення виборчого законодавства та референдуму (ч. 5, 6); порядок забезпечення освітнього процесу (ч. 3); порядок суспільних відносин у сфері захисту життя і здоров'я людини та відносин власності (ч. 8). Крім того, слушною є думка дослідника, що додаткових факультативних об'єктів колабораційної діяльності може бути невичерпна кількість, що залежатиме від того, як було вчинене те чи інше діяння, проти кого чи проти чого воно було спрямовано та які наслідки настали у результаті його вчинення [366, с. 80].

2.2. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення

Об'єктивна сторона є необхідним елементом будь-якого складу кримінального правопорушення, являючи собою його зовнішню сторону (зовнішнє вираження). При цьому на рівні загального знання про склад кримінального правопорушення вона

характеризується суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення кримінального правопорушення [38, с. 124]. Перелічені ознаки не є рівнозначними щодо конкретного складу кримінального правопорушення і поділяються на обов'язкові та факультативні.

Переходячи безпосередньо до аналізу об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, варто наголосити на тому, що вона містить вісім частин, а кількість альтернативних діянь, за які настає кримінальна відповідальність за цією кримінально-правовою нормою, складає сімнадцять, відтак опис кожного діяння здійснюватиметься окремо, адже передбачені указаною статтею КК форми колабораційної діяльності істотно відрізняються характером діяння, ступенем його суспільної небезпечності, способом вчинення тощо.

1. *Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України (ч. 1 ст. 111-1 КК України).*

Це діяння визначено як кримінальний проступок, який характеризується формальним складом, для якого визначальною ознакою є вчинення активної дії у формі публічного заперечення. При цьому важливою особливістю цього діяння є публічність, зміст якої розкрито у п. 1 примітки до ст. 111-1 КК України, відповідно до якого вона полягає у поширенні закликів або висловленні заперечення до невизначеного кола осіб, зокрема у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації. Однак, незважаючи на наявність законодавчого роз'яснення, встановлення змісту цієї властивості у науці та правозастосуванні викликає істотні труднощі через багатозначність цього терміна, який трактується у значенні відкритості, доступності для широкого загалу, суспільної прозорості різних видів діяльності (політики, права, мистецтва, громадської активності та ін.) [47].

О. В. Тананакін зазначає, що як конструктивна ознака вказаних дій, публічність одночасно виступає і невід'ємною складовою самих кримінально караних діянь, і як спосіб вчинення такого виду колабораційної діяльності [366, с. 93]. На нашу думку,

слушним видається твердження О. О. Маслової, яка зауважує, що публічність в окремих випадках визначає ті умови, в яких вчиняється кримінально протиправне діяння, тобто характеризує обстановку його вчинення. Вчена зазначає, що публічність є оціночною ознакою і питання про її наявність має вирішуватися в кожному конкретному випадку з урахуванням просторово-часових умов та обстановки здійснення заперечень або закликів. Так само вона наголошує, що для публічності важлива їх масовість, яку встановлюють окремо в кожному конкретному випадку, з огляду на умови та коло адресатів, які сприйняли чи могли їх сприйняти. Найбільш типовими характерними прикладами публічності є виступи на зборах, мітингах та інших масових заходах [230, с. 103]. Подібну позицію обстоює О. Е. Радутний, вказуючи, що приватне спілкування не має охоплюватися ч. 1 ст. 111-1 КК України [341, с. 111-112]. З наведеною позицією погоджується й М. А. Рубащенко, який стверджує, що основний наслідок визначення публічності полягає в тому, що він однозначно виводить із-під сфери застосування ч. 1 ст. 111-1 КК України випадки, коли висловлювання звернені до однієї особи чи кількох знайомих для суб’єкта осіб [347, с. 83]. У цьому зв'язку важливим є розуміння змісту невизначеного кола осіб. Як зауважують О. В. Козаченко та О. М. Мусиченко, зверненням до невизначеного кола осіб слід вважати звернення до осіб, яких не можна порахувати, які потенційно можуть почути, побачити інформацію [196, с. 410]. Більш переконливим є твердження О. О. Маслової, яка зазначає, що кількісну ознаку публічності не можна визначати як універсальну, тобто застосовувати її до всіх випадків; головну роль у визначенні обстановки публічності відіграє не кількість осіб, що її утворюють, а загалом її безособистий характер. Арифметичний підхід до оцінки визнання (чи невизнання) публічності неприйнятний [230, с. 103].

Резюмуючи, зазначимо, що ознака публічності має ключове значення для кваліфікації діянь за ч. 1 ст. 111-1 КК України. З одного боку, для того, щоб констатувати публічність заперечення, необхідно адресувати його щонайменше двом особам, що випливає із законодавчого роз’яснення, а з іншого, фізично неможливо і практично не доцільно притягувати осіб до кримінальної відповідальності у випадку подібних висловлювань на вузький загал, що може свідчити про побутові

висловлювання. Не слід ігнорувати той факт, що аналізоване діяння міститься у розділі КК України, який покликаний охоронювати суспільні відносини у сфері національної безпеки, з чого слідує, що через публічність висловлювань може існувати загроза таким відносинам. Ми вважаємо, що властивість публічності має вивчатися у кожному випадку індивідуально, так як висловлювання можуть вчинятися за різних обставин.

На додаток до цього зазначимо, що наведений законодавцем перелік засобів поширення, зокрема через мережу Інтернет або за допомогою засобів масової інформації, не є вичерпним, що породжує складнощі правозастосування, оскільки розповсюджувати інформацію невизначеному колу осіб можна й без допомоги вище перелічених засобів. Водночас як приклад можна навести поширення інформації через газети, журнали, телебачення, літературу, усні виступи на широкий загал тощо. Заслуговує на увагу судження Н. В. Нетеси, яка справедливо відмічає, що наведене у п. 1 примітки до ст. 111-1 КК уточнення («зокрема у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації») є зайвим, адже, з одного боку, воно не несе у собі жодного змістовного навантаження, а, з другого, створює непотрібну у даному разі конкуренцію з нормами, які передбачають використання засобів масової інформації як обставину, що обтяжує кримінальну відповідальність [212 с. 82].

Стосовно самого змісту діяння у формі заперечення, то воно також було предметом розгляду вчених. Є. О. Письменський зазначає, що заперечення (публічне) здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України становить таку поведінку, що полягає у відкритому вираженні думки про те, що зазначені факти є такими, які реально не встановлені або відсутні, а так само у відкритому спростуванні цих фактів [260, с. 147]. М. А. Рубащенко вказує, що заперечення – це інформаційне діяння, яке полягає у висловлюванні (повідомленні, проголошенні) в будь-якій формі інформації, змістом якої є непогодження, висловлення незгоди щодо існування/дійсності факту збройної агресії проти України та/або встановлення й утвердження тимчасової окупації частини території України [347, с. 83].

У цьому контексті важливо визначити декілька понять, які мають принципове

значення для кваліфікації діянь у вигляді заперечень за ч. 1 ст. 111-1 КК України. Насамперед це збройна агресія, яка згадується як у міжнародних нормативно-правових актах, так і в національному законодавстві. Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 2 Статуту ООН усі Члени ООН утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і якимось іншим чином, несумісним із Цілями Об'єднаних Націй [355].

21.08.2024 р. Верховна Рада України ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду з заявами та поправками, який став частиною національного законодавства. Згідно зі ст. 8 bis Поправок до Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії «злочин агресії» означає планування, підготовку, ініціювання або вчинення особою, яка спроможна фактично здійснювати контроль за політичними чи військовими діями держави або керувати ними, акту агресії, який за своїм характером, тяжкістю та масштабами є грубим порушенням Статуту ООН. «Акт агресії» означає застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави чи в будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом ООН. Будь-який з таких актів, незалежно від оголошення війни, буде кваліфікуватися відповідно до резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974 р. як акт агресії: а) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави чи будь-яка військова окупація, незалежно від її тимчасового характеру, що є результатом такого вторгнення або нападу, чи будь-яка анексія із застосуванням сили на території іншої держави або її частини; б) бомбардування збройними силами держави території іншої держави чи застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави; в) блокада портів чи берегів держави збройними силами іншої держави; г) напад збройними силами держави на сухопутні, морські або повітряні сили чи морські та повітряні флоти іншої держави тощо [275]. Крім того, ч. 1 ст. 1 Закону України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. № 1932-XII надано визначення терміну збройної агресії – застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти

України, а також перераховано діяння, які становлять збройну агресію проти України [321], які подібні з вищевказаним міжнародно-правовим актом.

Слід зазначити, що публічне заперечення здійснення збройної агресії має чітку спрямованість: проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, зміст яких розглянемо далі.

З одного боку, словосполучення «проти України» не містить труднощів у його розумінні, а з іншого – є абстрактним та вимагає більш детального вивчення. Постановою Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України» від 24.08.1991 р. № 1427-XII проголошено незалежність України та створення самостійної української держави – УКРАЇНИ [331]. Відповідно до ст. 1 Конституції України є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [200]. За такого нормативно-правового визначення під поняттям «Україна» слід розуміти державу. Щодо категорії «держава», то у теорії права вона розуміється як територіальна організація публічної влади, яка об'єднує населення на засадах громадянства, здійснюється апаратом управління шляхом ухвалення та реалізації законів та інших правових актів. Відповідно до цих чинників держава може розумітись: по-перше, як країна (держава займає певну територію, обмежену державними кордонами); по-друге, як народ (держава об'єднує все населення на засадах громадянства); по-третє, як влада (державна влада є основою будь-якої держави, інші ознаки держави так чи інакше пов'язані з реалізацією державної влади) [257, с. 51, 52, 54].

У контексті досліджуваного діяння О. Е. Радутний звертає увагу на необхідності встановлення одночасної наявності як «встановлення», так і «утвердження». Просте порівняння вказує на взаємозамінність досліджуваних понять [341, с. 109].

Також важливо зазначити, що поняття окупованої території визначено у ст. 42 Положення про закони і звичаї сухопутної війни, яке є додатком до IV Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни від 1907 р., де вказано, що територія визнається окупованою, якщо вона фактично перебуває під владою армії супротивника; окупація поширюється лише на ту територію, де така влада встановлена і здатна виконувати свої функції [198]. Крім того, схоже за змістом

визначення міститься у п. 7 ч. 1 ст. 1-1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. № 1207-VII (далі – Закон від 15.04.2014 р. № 1207-VII) тимчасово окупована РФ територія України – це частини території України, в межах яких збройні формування РФ та окупаційна адміністрація РФ встановили та здійснюють фактичний контроль або в межах яких збройні формування РФ встановили та здійснюють загальний контроль з метою встановлення окупаційної адміністрації РФ [308].

Разом з тим п.п. 1-4 ч. 1 ст. 3 цього ж Закону уточнено зміст ТОТ: сухопутна ТОТ РФ територій України, водні об'єкти або їх частини, що знаходяться на цих територіях; внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, внутрішні морські води, прилеглі до сухопутної території інших тимчасово окупованих РФ територій України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України; інша сухопутна територія України, внутрішні морські води і територіальне море України, визнані в умовах воєнного стану тимчасово окупованими у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку; надра і повітряний простір [308].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що правильне розуміння та тлумачення вживаних у диспозиції ч. 1 ст. 111-1 КК України термінів дозволяє коректно встановити зміст публічних висловлювань та їх потенційну здатність становити загрозу національній безпеці. Водночас теоретичні положення доцільно розглядати крізь призму практики їх застосування, у зв'язку з чим у цьому контексті вважаємо за доцільне на підтвердження викладеного навести конкретні приклади із судової практики щодо кваліфікації діянь за ознаками ч. 1 ст. 111-1 КК України. Зокрема:

1) через відкриту для публічного огляду сторінку у соціальній мережі «Instagram» заперечувалася збройна агресія РФ проти України: «*Ну и у нас, в дедушки подожгли дом. Ч - Кто поджог? Ж - Ну, кто? Не знаю, кто. Он не видел. Я не знаю.*

События уже были в тот момент. Понятно, что русских там не было. И в тот момент аэропорт уже был заминирован. ВСУшники заминировали аэропорт … Были истории знакомых знакомых, когда ВСУшники расстреливали людей, забирали машины, потому что нехватка была машин. И это было, и это правда. И когда сейчас что то происходит и это списывают на российскую армию, когда я знаю, как это было тогда» [68];

2) публікація у месенджері «Telegram», який є відкритим для публічного огляду, з кількістю учасників приблизно 1 000 користувачів, низку коментарів наступного змісту: *«…Власть России заинтересована в процессе, точно так же как и майдановский режим в Украине. Об этом говорит много фактов и событий в этой войне. Если бы Россия была заинтересована в быстрой победе, то многое бы происходило совсем не так как сейчас.». «Россия все восстановит в лучшем виде! Главное что Бахмут свободен от майдановского режима»* [95];

3) громадянин України публікував на власній сторінці в соціальній мережі «Вконтакте» низку дописів, зокрема: *«Пособники украинских фашистов повылезали в Херсоне и стали вывешивать флаги нацистских оккупантов. Хочется им просто напомнить, что по всем бандеровским доктринам – вы уже больше не «свои»* [54];

4) особа у месенджері «Telegram», на своїй персональній сторінці відправив повідомлення: *«А как обидно вы не задумывались, ты живеш на Востоке, а этих детей папаши мрази равняют Нашу землю, боевые действия тут идут а не на Заподной у рагулей, они там еще не слышали Пушек и самолётов, Градов, и Касетных снарядов, они этого ещё не испытывали, А мы Восточные это знаем уже, не обидно, мы Выживаем как можем»* [59].

2. *Публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на ТОТ України (ч. 1 ст. 111-1 КК України).*

Такі діяння є ще однією формою об’єктивної сторони за ч. 1 ст. 111-1 КК України. Як і попередній склад кримінального правопорушення, він є формальним,

для якого не обов'язкове настання суспільно небезпечних наслідків. Визначальною ознакою є вчинення активної дії у формі публічного заклику. Слушною є думка О. С. Пироженка та А. А. Васильєва, які зазначають, що загальновизнаним у науці кримінального права є положення про те, що не визнається караним висловлення думок, поглядів, які не є дією чи бездіяльністю, тобто не спрямовані на заподіяння шкоди чи створення загрози заподіяння шкоди об'єктам кримінально-правової охорони [259, с. 18].

Зміст публічності проаналізовано під час опису попереднього складу кримінального проступку, у цьому випадку з'ясуємо природу кримінально караних закликів. Це питання детально досліджено М. А. Рубащенком, який обстоює позицію, що заклик – це інформаційна дія, повідомлення відомостей адресату, які за своїм змістом спрямовані викликати в нього бажання (намір) учинити дії чи бездіяльність, визначені в кримінальному законі. Вчений зазначає, що для констатації предмету кримінального правопорушення потрібно встановити два компоненти її змісту, які утворюють юридичну структуру кожного з караних видів закликів. Перший – це основні відомості про діяння, на вчинення яких указує суб'єкт заклику. Ці відомості безпосередньо вказуються законодавцем при описі відповідного виду публічних закликів у диспозиції статті (частини статті) і є обов'язковими для кваліфікації вчиненого як заклику. Другий – це спонукальні відомості. Інформація, що повідомляється у процесі заклику, має бути спрямованою на схилення адресата до вчинення діянь, що утворюють перший обов'язковий компонент. При цьому така спрямованість є об'єктивною за своєю природою і характеризується високим потенціалом до генерування у тих осіб, до відома яких вона доводиться, наміру вчинити відповідні діяння. У додаток до цього науковець вказує, залежно від органів чуття, які задіюються у процесі сприйняття адресатом інформації, варто виокремити такі форми вираження заклику через вербальні засоби комунікації, як усна (на слух), письмова (зорове сприйняття), тактильна (на дотик), змішана (поєднання попередніх форм) [347, с. 78-80].

У розумінні диспозиції цієї частини публічні заклики мають визначений характер, тобто можуть бути спрямовані на: підтримку рішень та/або дій держави-

агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора (1), співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора (2) та невизнання поширення державного суверенітету України на її ТОТ (3).

У зв'язку з цим необхідно зазначити зміст деяких важливих понять. Почнемо з терміну «держава-агресор», яке неодноразово згадує закон про кримінальну відповідальність. З тексту самого КК України не можна встановити, які саме держави мають такий статус. З огляду на це, логічно випливає, що норма є бланкетною. П. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіа» від 13.12.2022 р. № 2849-IX вказано, що держава-агресор (держава-окупант) – держава, визнана ВРУ державою-агресором або державою-окупантом [315]. Згідно з постановою ВРУ «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об’єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором» від 27.01.2015 р. № 129-VIII РФ визнано державою-агресором [314]. Наразі це єдина країна, яка має такий статус в Україні, його закріплення в нормативно-правовому акті не допускає теоретичних припущень та трактувань.

Стосовно наступного поняття, яке має значення для цієї диспозиції, то варто зазначити, що під збройними формуваннями слід розуміти воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю (п. 2 прим. ст. 260 КК України).

Також важливо зазначити, що відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 1-1 Закону від 15.04.2014 р. № 1207-VII окупаційна адміністрація РФ – сукупність державних органів і структур РФ, функціонально відповідальних за управління ТОТ та підконтрольних РФ самопроголошених органів, які узурпували виконання владних повноважень на ТОТ та які виконували чи виконують властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування функції на ТОТ, в тому числі органи, організації, підприємства та установи, включаючи правоохоронні та судові органи, нотаріусів та суб’єктів адміністративних послуг [308].

Останньою дефініцією, зміст якої варто розкрити, є співпраця, під якою слід розуміти спільну з ким-небудь діяльність, а також участь у спільній діяльності [152, с. 269].

Як справедливо зазначає О. Е. Радутний, публічні заперечення або публічні заклики є діями з чітко вираженим інформаційним характером, основний зміст яких полягає у передачі певної інформації, впливі на свідомість інших людей [341, с. 110].

Отже, розглядувані висловлювання покликані сформувати прихильне ставлення у невизначеного кола осіб до негативних явищ, які описані у диспозиції ч. 1 ст. 111-1 КК України. Наведемо декілька прикладів із судової практики:

1) громадянин України через соціальну мережу «Facebook» поширив фото із зображенням мапи України, розділеної на три частини, зображення супроводжується текстом наступного змісту: *«Нацистский режим прочь с Украины! Вооруженные силы Украины примените оружие против Зеленского и его окружения, остановите кровопролитие братских народов. Капитулируйте и немедленно выполните условия Президента ОСОБА_7 !!!!!!!!!! Содействуйте денацификации и освобождению Хмельницкого от нациков и бандеровцев! Украина это недострана, созданая Лениным. Украинцы недонация, никогда не существовавшие, и нынешние жители т.н. «Украины» это обманутый русский народ! Слава Великой России!»* [129];

2) особа, знаходячись біля автобусної зупинки громадського транспорту поряд з продуктовим магазином, під час розмови з іншими двома людьми неодноразово публічно закликав, що *«Україна повинна неодмінно приєднатись до російської федерації»* [115];

3) громадянин України у месенджері «Telegram» неодноразово закликав до збройної агресії проти України: *«Кстати, не мы разрушили его еще до штурма укры сожгли»* [58];

4) особа закликала підтримувати збройну агресію РФ проти України у формі т.зв. «спеціальної військової операції Збройних сил РФ на території України» з метою проведення т.зв. *«денаціфікації України»* [56];

5) громадянка України на сайті «Одноклассники» залишила коментар наступного змісту: «*Жители Кривого Рога, не будьте дураками! Вы видите, что*

происходит в украине? Давайте вместе поддержим ОСОБА_4 в проведении спец.операции по уничтожению нацыков и наконец-то заживем как люди!» [100].

3. *Добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на ТОТ, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора (ч. 2 ст. 111-1 КК України).*

Відповідно до Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19 Конституції України) [200]. У свою чергу, відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону від 15.04.2014 р. № 1207-VII будь-які органи, їх посадові та службові особи на ТОТ та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом [308]. Т. Ю. Ясниська констатує, що РФ порушує норми міжнародного гуманітарного права (зокрема і щодо окупації), а на ТОТ законні (створені відповідно до нормативно-правових актів України) органи державної влади не здійснюють своєї діяльності [391, с. 804]. Також вчені зазначають, якщо держава-окупант створює на окупованих територіях свої органи влади, які діють не від імені України чи не за її законодавством, створює окупаційну адміністрацію або змушує посадових осіб органів влади України в своїй діяльності застосовувати законодавство держави-агресора чи нормативну базу, сформовану на окупованих територіях, такі органи згідно з законодавством України є незаконними, а їх рішення нікчемними [188, с. 114].

З цього слідує, що актуальним у контексті розглядуваного є визначення поняття незаконних органів влади. М. І. Хавронюк зазначає, що незаконним органом влади є квазі-орган державної влади чи квазі-орган місцевого самоврядування, створений на ТОТ, який не передбачений законами України (комендатура, міліція, народний суд, мерія тощо) [381]. Схожої думки дотримуються О. О. Кравчук та М. С. Бондаренко, які також вважають, що ними можуть бути як державні органи, так і органи місцевого самоврядування, при цьому всі органи влади, утворені на окупованій території, крім передбачених чинними законами України, є незаконними [207, с. 200]. У літературі

слушно відмічається, що під «незаконним органом влади» слід розуміти не лише орган, повноцінно (як кажуть, «з нуля») створений після окупації, а також і реорганізований орган влади, який у результаті організаційно-штатних змін став незаконним [188, с. 142]. Узагальнюючи, слушною є думка М. А. Рубащенка, який вказує, що системне трактування норм дозволяє окреслити ознаки незаконних органів як таких: вони створені в порядку, не передбаченому законом; вони можуть охоплювати як органи державного рівня, так і органи місцевого самоврядування [197, с. 272].

Аналізуючи ознаки об'єктивної сторони за ч. 2 ст. 111-1 КК України, не можна оминути увагою зміст поняття «посада», який насамперед можна розкрити через словник: службове становище, пов’язане з виконанням певних обов’язків у якій-небудь установі, на підприємстві та ін. [43, с. 1074-1075], правове утворення, первинна неподільна структурна одиниця в організації або поза нею, що заміщається фізичною особою, яка відповідає встановленим вимогам і наділена посадовими повноваженнями [46]. Також це поняття міститься у п.п. 4 та 8 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII (далі – Закон від 10.12.2015 р. № 889-VIII), згідно з якими посада державної служби – це визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу з установленими відповідно до законодавства посадовими обов’язками у межах повноважень, визначених ч. 1 ст. 1 цього Закону. Крім того, указаним Законом регулюється й діяльність працівників державного органу, яка не передбачає здійснення повноважень, безпосередньо пов’язаних з виконанням завдань і функцій, визначених ч. 1 ст. 1 цього Закону [305].

Так само для з’ясування ознак діяння у складі розглядуваного кримінального правопорушення важливе значення має встановлення змісту поняття «зайняття посади». З. А. Загиней-Заболотенко зазначає, що термінологічний зворот «зайняття посади», «займана посада» передбачає виникнення такого юридичного факту, як призначення особи на певну посаду у порядку, передбаченому законодавством України з офіційним оформленням трудових відносин [176, с. 319]. З норм Закону від 10.12.2015 р. № 889-VIII вбачається, що акт про призначення на посаду приймається

у вигляді указу, постанови, наказу (розпорядження), рішення, залежно від категорії посади, відповідно до законодавства (ч. 4 ст. 33), а в акті про призначення на посаду зазначається дата початку виконання посадових обов'язків (п. 3 ч. 1 ст. 33) [305].

Щодо розуміння словосполучення «зайняття посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади» наведемо існуючі у доктрині кримінального права підходи. Так, Є. О. Письменський вказує, що це обіймання такої посади в органах, що виконують функції влади та утворені всупереч передбаченому в Україні порядку, обов'язки за якою не передбачають здійснення: а) керівництва діяльністю інших осіб; б) управління або розпорядження майном [260, с. 197]. Схожу думку висловлюють О. О. Кравчук та М. С. Бондаренко, які зазначають, що ідеться про зайняття некерівної посади (не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій) в будь-яких незаконних органах влади, створених на окупованій території, якими фактично можуть бути будь-які посади лінійних працівників у незаконних органах [207, с. 200]. На думку М. І. Хавронюка, такими посадами є ті, які пов'язані з виконанням контрольно-ревізійних чи реєстраційних функцій або будь-яка інша посада, крім тих, які передбачені в ч. 7 ст. 111-1 КК України [381]. Варто погодитися з думкою О. І. Матюшенко, яка вказує, що це можуть бути фактично будь-які посади лінійних працівників в незаконних органах влади [232, с. 62, 63].

Прикладами таких посад, на думку Є. О. Письменського, можуть бути конторський службовець, юрисконсульт, бухгалтер, працівник апарату, працівник підрозділу кадрів, інспектор з цивільного захисту. При цьому науковець підкреслює, що de-jure особи, які виконують суто професійні, виробничі чи технічні функції, можуть визнаватися суб'єктами такого кримінального правопорушення, однак, зважаючи на другорядність їхніх функцій, зайняття таких посад може оцінюватися як малозначне згідно з ч. 2 ст. 11 КК України [249, с. 104-105]. О. К. Марін, стверджує, що працівники, наприклад, їдальні, яка є структурною частиною окупаційної адміністрації, і які є штатними працівниками такої адміністрації, формально несуть відповідальність за ч. 2 ст. 111-1 КК України. Однак такі категорії працівників, як

кухар, сторож, водій та ін., виконання трудової функції якими в незаконних органах влади не здатне спричинити істотного впливу на встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, не притягатимуться до відповідальності на підставі ч. 2 ст. 11 КК України [229]. Схожої думки дотримується М. А. Рубащенко, який зазначає, що ця норма поширюється переважно на працівників персоналу, які виконують роботи на нижчих ланках, що можуть виконуватися не лише в органах влади, але й у будь-яких інших установах, організаціях тощо: слюсар, сантехнік, електрик, ІТ-спеціаліст, інспектор відділу кадрів, юрист, бухгалтер, секретар, друкар, прибиральник, двірник, різнороб, водій, охоронець, консультант, радник тощо [197, с. 280].

Суспільна небезпечність обіймання посади в незаконному органі влади пов'язана безпосередньо з тим, що діяльність на цій посаді сприяє розбудові, утвердженню та функціонуванню влади агресора на окупованій території [197, с. 285]. Разом із тим, практика правозастосування свідчить про наявність низки проблемних аспектів кваліфікації випадків, коли зайняття посади у незаконному органі влади формально охоплюється кримінально-правовими заборонами, але при цьому не становить загрози національній безпеці держави, зокрема, коли йдеться про виконання функцій, що мають життєзабезпечувальний чи гуманітарний характер. У більшості випадків об'єктивно такі дії нічим не відрізняються від звичайної трудової діяльності населення, яка була до окупації [173]. Т. Ю. Ясниська вважає, що під час кваліфікації діянь особи слід враховувати, чи завдали діяння особи істотної шкоди державі, тобто чи є такі діяння малозначними в контексті ч. 2 ст. 111-1 КК України чи ні [391, с. 805]. З цим твердженням погоджується М. А. Рубащенко та зазначає навіть про потенційну декриміналізацію таких діянь, вважаючи, що законодавець не випадково визнав подібне зайняття «малозначущих» посад у незаконних органах влади кримінальним проступком та передбачив за суттю лише символічне (чи, як кажуть, «люстраційне») покарання у вигляді «позбавлення права» [197, с. 282]. Поділяють ідею декриміналізації таких випадків й Р. О. Мовчан та К. П. Задоя [241, с. 129]. На проблему відмежування колабораційної діяльності від малозначного діяння також звертає увагу Є. О. Письменський, який констатує, що навряд чи дії з

поширення гуманітарної допомоги, продуктів харчування, медикаментів можуть призвести до заподіяння шкоди національним інтересам держави [346, с. 121]. Слушних висновків доходять і Р. О. Мовчан та К. П. Задоя, які зазначають, що зайняття посад пожежників, рятувальників, лікарів, фармацевтів, працівників житлово-комунальної сфери не має бути кримінально караним [241, с. 66-67]. Узагальнюючи думки науковців, зазначимо, що у літературі панує думка стосовно дещо надмірної криміналізації діянь у цій частині. Ми погоджуємося з такими висновками та додамо, що формулювання диспозиції ч. 2 ст. 111-1 КК України у чинній редакції може призвести до невиправданого формалізму та подекуди зловживань у правозастосуванні.

Крім того, слушним є судження Т. Ю. Ясниської стосовно важливості встановлення посади та функцій, які має виконувати особа. З однієї сторони зрозуміло, що організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції виконують керівники та їх заступники, а з іншої – не слід прив'язуватися тільки до назви посади. Неможливо застосовувати українське законодавство для встановлення функцій, які особа має виконувати за певною посадою. Наприклад, особа може займати посаду «заступника начальника», а по факту буде виконувати охоронні функції, що прописано у її посадовій інструкції [391, с. 805].

Ще однією ознакою об'єктивної сторони колаборайних дій, зазначених у ч. 2 ст. 111-1 КК України, яку варто проаналізувати, є місце їх вчинення. Більшість науковців у цьому питанні одностайні та переконані, що це ТОТ. На думку М. А. Рубащенка, буквальне прочитання закону дає підстави лише для такого висновку, що незаконні органи влади мають бути створені на окупованій території, або, інакше кажучи, утворитися «з нуля» чи шляхом трансформації із законно створених органів України та поширювати свою владу на ці території (чи окрему з цих територій). Звідси не виключаються випадки, коли громадянин України буде призначений на посаду в такому незаконному органі влади та здійснюватиме свої повноваження віддалено, наприклад, перебуваючи на території РФ (так би мовити, у безпечній для цієї особи зоні). Іншим прикладом може слугувати ситуація, коли створений на окупованій території незаконний орган влади після її деокупації не

припиняє діяти і переноситься, скажімо, на територію держави-агресора, продовжуючи існувати «в екзилі» [197, с. 289]. Подібну позицію обстоюють О. В. Тананакін [366, с. 96], Є. О. Письменський [260, с. 193-194], З. А. Загиней-Заболотенко [176, с. 319]. На наше переконання, місцем вчинення може бути будь-яка територія, особливо це стосується випадків після деокупації території, коли окупаційна адміністрація евакуйовується у більш безпечні місця, продовжує виконувати свої функції та залучає працівників з тієї території, де фактично перебуває.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що кримінальна караність діянь за ч. 2 ст. 111-1 КК України викликає певні дискусії з приводу дотримання принципу пропорційності кримінально-правового впливу. Під час криміналізації діяння важливо забезпечити баланс між інтересами захисту національної безпеки та потребою врахування умов окупації, в яких опинилося місцеве населення. Аналіз судової практики свідчить, що під дію ч. 2 ст. 111-1 КК України нерідко підпадають звичайні наймані працівники незаконних органів влади на ТОТ, які виконують технічні, господарські, бухгалтерські та інші допоміжні функції, зокрема: в.о. спеціаліста відділу юстиції тимчасової цивільної адміністрації [92], в.о. спеціаліста відділу сільського господарства та продовольства цивільної адміністрації [75], головного спеціаліста відділу контролю за застосуванням пенсійного законодавства управління пенсійного фонду [91], в.о. спеціаліста сектору санітарно-епідеміологічної служби військово-цивільної адміністрації [132], головного спеціаліста сектору прийому заяв районного відділу прийому заяв управління праці та соціальної політики [124], інспектора відділу внутрішньої політики тимчасової цивільної адміністрації [55]; в.о. господарського працівника територіального управління військово-цивільної адміністрації [138], в.о. господарського працівника територіального відділу тимчасової цивільної адміністрації [134]; в.о. бухгалтера відділу соціальної роботи державної установи територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) військово-цивільної адміністрації [137], бухгалтера-касира районної державної лікарні ветеринарної медицини військово-цивільної адміністрації [94]; технічного керівника цеху переробки деревини

державного підприємства [131]; в.о. старшого інспектора-чергового територіального відділу тимчасової цивільної адміністрації [133]. На наш погляд, для забезпечення правильної кваліфікації діяння за ч. 2 ст. 111-1 КК України необхідно кожного разу встановлювати характер виконуваних функцій та роль у забезпеченні діяльності відповідних органів, адже належність до штату незаконного органу влади далеко не завжди створює загрозу національній безпеці України.

Разом із тим зазначимо, що для настання кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 111-1 КК України достатньо лише самого факту зайняття посади у незаконних органах влади, незалежно від того, чи фактично виконувала особа передбачені посадою функцій. До того ж обов'язково слід враховувати ознаку добровільності. Водночас наголосимо, що незважаючи на те, що органи мають бути створені на ТОТ, фізично особи можуть там не перебувати через, наприклад, бойові дії.

4. *Здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України (ч. 3 ст. 111-1 КК України).*

Частиною 3 ст. 111-1 КК України передбачено настання кримінальної відповідальності за освітній колабораціонізм, за якого в процесі набуття освітніх компетентностей відбувається комплексний вплив на свідомість майбутніх поколінь через формування у них ворожої ідеології, культури, морально-етичних цінностей. Слушною видається думка Н. В. Нетеси, яка зазначає, що за такого виду співпраці знищення національної ідентичності відбувається через освітні інституції з метою формування потрібної країні-агресору свідомості нових поколінь, які не знають своєї історії та традицій [248, с. 223-224].

Правове регулювання вказаного явища здійснено нормами міжнародного гуманітарного права. Статтями 24 та 50 IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 р. передбачений обов’язок окупаційної держави щодо забезпечення функціонування закладів освіти, при чому освіту дітей слід доручати особам з такими ж культурними традиціями [172]. Іншими словами,

нормами міжнародного гуманітарного права встановлена пріоритетність надання освітніх послуг саме діючими освітянами, враховуючи наявність на окупованих територіях дітей, що потребують продовження освіти [268].

Слід зазначити, що поняття «пропаганда» є достатньо складним за своєю суттю. У соціологічному енциклопедичному словнику це поняття розглядається у трьох значеннях: 1) система діяльності, спрямована на поширення знань, художніх цінностей та іншої інформації з метою формування певних позицій, уявлень, емоційних станів, здійснення впливу на соціальну поведінку людей; 2) поширення в масах ідеології та політики певних класів, партій, держав; 3) засіб маніпуляції масовою свідомістю [142, с. 348]. У політологічному енциклопедичному словнику пропаганда визначається як поширення поглядів, фактів, політичної та іншої інформації, у тому числі чуток або неправдивих даних для формування громад. думки; спрямованість на маніпуляцію суспільною свідомістю шляхом цілеспрямованого відбору потрібних для цього даних відрізняє [147, с. 597].

Зазначимо, що у ст. 36 Закону України «Про медіа» від 13.12.2022 р. № 2849-IX заборонено поширювати інформацію, що містить пропаганду російського тоталітарного режиму, збройної агресії РФ як держави-терориста проти України, а також символіку воєнного вторгнення російського тоталітарного режиму [315].

Вбачається, що поширення серед мас, особливо серед здобувачів освіти, певних ідей, теорій та переконань може нести як позитивний характер, що нерозривно пов'язано з навчально-виховним процесом, так і негативні наслідки для особи, суспільства та держави. Далі з’ясуємо зміст пропаганди у нерозривному взаємозв'язку з ч. 3 ст. 111-1 КК України. На думку Є. О. Письменського, поняття пропаганди в закладах освіти потрібно тлумачити в негативному (деструктивному) значенні. Науковець зазначає, що це форма комунікації з учасниками освітнього процесу, яка передбачає маніпулювання їхньою свідомістю з метою формування та роз’яснення в них таких уявлень і позицій, що обґрунтовують сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, уникнення відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України [260, с. 161; 261, с. 53]. М. І. Хавронюк переконаний, що такі

діяння передбачають виступ із закликом чи роз'ясненням відсутності збройної агресії, виправдання окупації або її заперечення, переконання у відсутності відповідальності за окупацію [380]. Також науковці, досліджуючи це питання, зокрема С. В. Албул, Т. В. Волошанівська, А. А. Марченко, Г. В. Мудрецька, Г. С. Резніченко, І. В. Федоров, І. М. Чекмарьова під пропагандою розуміють дії направлені на цілеспрямоване переконання, з метою вплинути на думки, емоції, погляди визначеної аудиторії, здійснювані у закладах освіти, незалежно від типів та форм власності, вчинювані з метою, зазначеною у ч. 3 ст. 111-1 КК України [234, с. 14]. О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, О. В. Червякова та А. З. Швець переконані, що здійснення пропаганди – це цілеспрямоване та активне поширення спеціально підібраних аргументів, фактів, думок, тверджень та інших інформаційних форм для ідеологічного впливу на суспільну думку та формування у відповідних верств населення, соціальних, національних чи інших груп осіб певних поглядів та переконань; при цьому пропаганда характеризується заздалегідь сформованою та узгодженою з представниками держави-агресора чи окупаційної адміністрації концепцією думок, які необхідно ідеологічно просунути, певною програмою та, можливо, наявністю відповідних матеріалів [188, с. 116].

Підбиваючи підсумки щодо розглядуваного питання, зазначимо, що, на наш погляд, здійснення пропаганди у закладах освіти слід розуміти як діяння негативної спрямованості, яке характеризується поширенням інформації антиукраїнського змісту у межах освітнього процесу серед здобувачів освіти, покликане у майбутньому сформувати різко негативне ставлення до України як державного утворення.

Більше того, держава-агресор прагне створити у світової спільноти (мешканців неокупованих територій, громадян держави-окупанта та інших країн) хибне уявлення про те, що саме населення окупованих територій (громадяни держави, територія якої була окупована) сприймає факт окупації чи збройної агресії як благо, формуючи при цьому викривлену аргументацію таких дій [188, с. 116].

При цьому пропаганда у закладах освіти може здійснюватися у різні способи, наприклад, через: маніпулювання історією з метою створення власного історичного міфу та побудови концепту «русского міра», що поєднує імперські та комуністичні

наративи; формування символіки війни, спрямованої на мобілізацію мас до насильства проти українців (георгіївська стрічка, глорифікація «русского солдата» в кіно- і телепродукції тощо); дегуманізацію українців шляхом невизнання їхнього права на розбудову власної держави, заперечення самобутності української культури, ототожнення українців із нацистами) [372].

Слушним у світлі викладеного видається твердження Н. О. Антонюк, яка у розглядуваному контексті зазначає, що якщо відносно змісту уроків вчителя математики чи хімії не виникає питань у частині розрізнення тематики предмета викладання та можливої пропагандистської діяльності, то щодо уроків історії складніше констатувати таку відмінність. Коли вчитель історії переходить на викладання історії держави-агресора або ж веде мову про те, що українців як нації, а України як держави ніколи не існувало, то така діяльність і повідомлення її учням чи іншим вихованцям є суспільно небезпечною [18, с. 61]. У цьому контексті буде доречним навести висновок вищої судової інстанції стосовно освітнього колабораціонізму. Так, у постанові ККС ВС від 04.04.2023 р. у справі № 295/5493/22 суд вказав, що вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи, є підставою для розірвання трудового договору з працівником. Працівники, які виконують виховну функцію, зокрема учитель, педагог, вихователь, повинні, крім іншого, бути патріотом своєї батьківщини, активним носієм моральних переконань, оскільки вони впливають на формування особистості учнів, а їх поведінка має бути прикладом для наслідування [282].

Так само як і для попередньої проаналізованої форми колаборційної діяльності для здійснення пропаганди у закладах освіти дискусійним є питання щодо місця вчинення кримінального правопорушення як обов'язкової ознаки його об’єктивної сторони. Одні науковці обстоюють позицію, що місцем вчинення цього кримінального правопорушення є заклад освіти (незалежно від типів та форм власності) [188, с. 116; 260, с. 160; 197, с. 291]. Водночас існує альтернативний погляд, який нам імпонує, про те, що здійснення пропаганди можливе поза межами закладу

освіти, наприклад, під час проведення екскурсій, конкурсів, змагань, які заплановані в освітньому процесі [392, с. 255].

Зауважимо, що у законодавстві визначено поняття закладу освіти. Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII (далі – Закон від 05.09.2017 р. № 2145-VIII) заклад освіти – це юридична особа публічного чи приватного права, основним видом діяльності якої є освітня діяльність. Також згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 22 цього ж Закону права та обов'язки закладу освіти, передбачені цим Законом та іншими законами України, має також фізична особа – підприємець або структурний підрозділ юридичної особи приватного чи публічного права, основним видом діяльності якого є освітня діяльність. П. 17 ч. 1 ст. 1 Закону від 05.09.2017 р. № 2145-VIII встановлено, що освітня діяльність – це діяльність суб'єкта освітньої діяльності, спрямована на організацію, забезпечення та реалізацію освітнього процесу у формальній та/або неформальній освіті. П. 16 ч. 1 ст. 1 Закону від 05.09.2017 р. № 2145-VIII передбачає, що освітній процес – це система науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей [323]. Очевидно, що з точки зору законодавства України про освіту ті заклади освіти, які функціонують на окупованій території України під управлінням окупанта, є незаконними, а отже, і не зможуть формально відповідати вимогам, які ставить вітчизняне законодавство до суб'єктів зі статусом закладу освіти. Сутнісні (змістовні) ознаки в цьому випадку є вирішальними [197, с. 292].

Ми не зовсім підтримуємо думку М. А. Рубащенка, який вказує, що пропаганда, здійснена у приватній музичній школі, школі навчання водіїв чи школі вивчення іноземних мов, не може охоплюватися ч. 3 ст. 111-1 КК України з огляду на відсутність ознаки «закладу освіти» [197, с. 292-293]. З нашої точки зору, якщо установа надає освітні послуги будь-якого виду, то вона має ознаки закладу освіти, що узгоджується з думкою про те, що при кваліфікації діяння слід враховувати його сутнісні ознаки.

Так само виникають дискусії й з приводу визначення місця розташування закладу освіти. У цьому аспекті ми погоджуємося з думкою тих вчених, які вважають,

що законодавець не обмежив заклади освіти вказівкою на їхнє створення на окупованій території. Це означає, що заклад освіти може: а) бути створеним «з нуля» на окупованій території, б) бути результатом незаконної трансформації закладу освіти, створеного за законодавством України, у заклад освіти за законодавством держави-агресора; в) або навіть бути цілком законним закладом освіти (що створений та діє за законодавством України), який протягом незначного часу (так званого «перехідного періоду») зберігав свій статус на окупованій території до його ліквідації чи трансформації під впливом окупанта [197, с. 293].

Таким чином, встановлення кримінальної відповідальності за пропаганду саме в закладах освіти зумовлено підвищеною суспільною небезпекою для осіб, які перебувають у таких установах. Враховуючи те, що саме ця категорія населення є однією з найбільш вразливих, то маніпулювання їхнім, ще не сформованим світоглядом та переконаннями, у майбутньому може призвести до незворотних наслідків, зокрема у сфері національної безпеки. У такий спосіб держава-агресор виховує лояльну до себе групу населення, що у подальшому призведе до несприйняття ними української влади на деокупованих територіях та потенційно може сформувати мобілізаційний ресурс для війни проти України [213, с. 369-370]. Як приклад кваліфікації діяння за ознаками здійснення пропаганди у закладах освіти, наведемо такі випадки із судової практики:

1) професорка кафедри зазначила: *«Радует то, что ВУЗы РФ взяли шефство и оказывают посильную помощь для того, чтобы МГУ вовремя и без проблем приступил к учебному году. Сейчас уже активно идут восстановительные работы, закупка необходимых материалов и учебной литературы. В сюжете мы запомним как было «до» и совсем скоро покажем «после»* [63];

2) директор одної зі шкіл здійснював проведення виховних годин пропагандистського характеру, які були спрямовані на працівників школи, дітей та їхніх батьків. Разом з тим за вказівкою директора на всіх урочистостях завжди лунав гімн та піднімався прапор РФ. Від колективу та учнів школи, вказаним особам у військовій формі, передано вироби-обереги та листівки для «*воинов на передовую с пожеланиями и благодарностями*» [69];

3) громадянка України добровільно зайняла посаду «вчителя історії» та здійснювала пропаганду у закладі освіти, висловлювалася на підтримку дій окупаційної влади та змінення освітньої програми на стандарти освіти держави-агресора. Крім того, вона надала інтерв'ю телеканалу РФ «Россия 24», в ході якого активно закликала не навчатися у навчальних закладах України [112];

4) особа як т.зв. «вчитель російської мови та літератури ДЗУ лнр «Райгородська СШ» організувала та провела т.зв. позакласний захід під назвою «Моя рідна мова російська!» [99].

5. *Дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК України).*

Розглядаючи цю форму колабораційної діяльності, передусім слід окреслити межі діянь, які становлять суспільну небезпечність, що доцільно робити у нерозривному зв’язку з аналізом конституційних приписів, які закріплюють право на освіту, та нормами міжнародного гуманітарного права. Справедливою є думка А. В. Лапкіна та Д. П. Євтєєвої, що питання кримінальної відповідальності вчителів на окупованих територіях нерозривно пов’язане з їх діяльністю, спрямованою на реалізацію права на освіту. Також вчені стверджують, що вчителі (викладачі), які здійснювали викладання на ТОТ, не є порушниками [221, с. 123-124]. Втім, у науці з цього приводу виникає певна дискусія. Як вказує Н. В. Нетеса, з одного боку, освітяни першими зазнали тиску від окупантів, а з другого, саме на них окупаційна влада покладає великі сподівання у реалізації геноцидних планів [247, с. 82-83]. Така контроверсійна ситуація і породжує наукову полеміку та правозастосовні дискусії.

З метою тлумачення терміну «стандарт освіти держави-агресора» слід звернутися до низки нормативних актів регуляторного спрямування, насамперед до профільного освітнього закону. Так, згідно з ч. 1 ст. 32 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII стандарт освіти визначає вимоги до обов’язкових компетентностей та результатів навчання здобувача освіти відповідного рівня; загальний обсяг навчального навантаження здобувачів освіти; інші складники, передбачені спеціальними законами [323]. В Україні діють такі стандарти: Державний стандарт початкової освіти, затверджений постановою КМУ від

21.02.2018 р. № 87 [161], Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений постановою КМУ від 30.09.2020 р. № 898 [160], Державний стандарт профільної середньої освіти, затверджений постановою КМУ від 25.07.2024 р. № 851 (набуде чинності з 01.09.2027) [162] та низка інших державних стандартів, зокрема у сфері вищої освіти. З системного аналізу змістовного наповнення державних стандартів можна виснувати про їхню надзвичайну важливість у формуванні знань, свідомості, аналітичного і критичного мислення, патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, державної мови, національної приналежності та громадянської позиції для здобувачів освіти.

Слід зазначити, що у науці поняття «стандарт освіти держави-агресора» традиційно пов’язується з визначеними державою-агресором та формалізованими у вигляді програм, переліків, вказівок, доручень, рекомендацій тощо вимогами до змісту навчання, обсягів навчального навантаження, інших складових навчання [188, с. 118]. На наш погляд, з точки зору правозастосовної практики правильною є думка З. А. Загиней-Заболотенко, І. І. Присяжнюк, О. І. Чаплюк, які вказують, що у вироках доцільно зазначати, які саме стандарти держави-окупанта були впроваджені у закладах освіти [178, с. 173].

Разом з тим виникає парадоксальна ситуація, на яку звертають увагу, зокрема А. В. Лапкін та Д. П. Євтєєва: з одного боку, недоцільно посилатися при визначенні цього поняття на норми законодавства України, а з другого боку, немає підстав і посилатися на законодавство держави-агресора, адже в Україні воно не діє [221, с. 125]. На нашу думку, обґрунтованим є твердження М. А. Рубащенка стосовно того, що аналіз вітчизняного «освітнього законодавства» є необхідним лише для розуміння того, що саме мав на увазі законодавець, використовуючи поняття «стандарт освіти» в ч. 3 ст. 111-1 КК України. У конкретній справі цей закладений законодавцем зміст потрібно використовувати як проєкцію, певні окреслені рамки, під які слід підігнати ті чи інші освітні вимоги в закладах освіти на окупованих територіях, відкидаючи формальні ознаки (законність розроблення й упровадження; те, чи називається документ «стандартом освіти» чи він має іншу назву тощо). Сутнісні (змістовні) ознаки в цьому випадку є вирішальними [197, с. 300]. Узагальнюючи наукові підходи

до розуміння поняття «стандарт освіти держави-агресора» в контексті ч. 3 ст. 111-1 КК України, зазначимо, що ключовим для кваліфікації кримінального правопорушення є пріоритет змістовного критерію над формальним. З цього слідує, що освітнє законодавство України повинно використовуватись судами виключно як модель для ідентифікації того, які саме елементи освітнього процесу піддалися змінам.

Крім того, у ході дослідження не можемо залишити поза увагою зміст самих стандартів освіти держави-агресора, за впровадження яких може наставати кримінальна відповідальність. А. В. Лапкін та Д. П. Євтєєва припускають, що освітні стандарти щодо більшості природничих та формальних дисциплін (фізики, хімії, алгебри, геометрії, географії тощо) в різних державах, у т.ч. і тих, які перебувають у стані воєнного конфлікту, значною мірою співпадають, що зменшує або взагалі виключає суспільну небезпечність їх впровадження. Натомість стандарти освіти щодо гуманітарних та соціальних дисциплін дійсно можуть створювати такі загрози, однак лише якщо вони спрямовані проти національних інтересів України. З цієї точки зору дослідники пропонують при встановленні кримінальної відповідальності за впровадження освітніх стандартів відмежувати ті стандарти держави-агресора, які створюють відповідні загрози, від тих, які такої загрози не несуть, а отже, не створюють такого ступеня суспільної небезпечності [221, с. 125]. Дійсно, такий підхід є більш раціональним, однак, враховуючи умови окупації, викладацький склад гуманітарних дисциплін може автоматично підпадати під дію кримінально-правових заборон.

Під час дослідження диспозиції ч. 3 ст. 111-1 КК України заслуговують на увагу міркування вчених щодо сутності словосполучення «впровадження стандартів освіти». Є. Ф. Тищенко, вказує, що викладання громадянином України в закладах освіти на ТОТ будь-якого навчального предмета за стандартами освіти держави-агресора є впровадженням цих стандартів, однак констатує, що законодавець надто широко визначив межі караності [371, с. 135-138]. М. І. Хавронюк запропонував вважати діями, спрямованими на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти, підготовку хоча б одного проєкту такого стандарту освіти або його

затвердження, або початок проведення заняття за таким стандартом [380]. Є. О. Письменський зазначає, що під упровадженням стандартів освіти ідеться про забезпечення відповідності певного рівня освіти стандартам освіти держави-агресора через участь в розробленні навчального плану або/та освітньої програми (відповідних складників цих документів), їх затвердження, надання вказівок щодо реалізації [260, с. 162; 261, с. 54]. Схожу думку висловлюють О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, О. В. Червякова та А. З. Швець, які під впровадженням цих стандартів освіти розуміють дії працівників та службових осіб незаконних органів влади у сфері освіти, керівництва закладів освіти, ініціативних груп педагогічних працівників щодо забезпечення навчання відповідно до стандартів освіти держави-агресора: розробка стандартів освіти для ТОТ, розробка типових освітніх програм, типових навчальних планів, їх затвердження, забезпечення контролю виконання цих стандартів, планів, програм [188, с. 119]. Водночас є група науковців (З. А. Загиней-Заболотенко, І. І. Присяжнюк, О. І. Чаплюк), які переконані, що впровадження та реалізація стандарту освіти держави-окупанта в закладах освіти – це різні правові поняття, які передбачають різний обсяг дій працівників освіти [178, с. 174]. Подібної думки дотримуються і Р. О. Мовчан та К. П. Задоя [241, с. 157]. Н. В. Нетеса пропонує розуміти термін «впровадження» не як процес, а як організаційно-розпорядче рішення відповідної службової особи (зокрема, службової особи закладу освіти) про перехід на нього [246, с. 79]. Підсумовуючи думки вчених, вважаємо за можливе підтримати ідею М. А. Рубащенка, який виокремлює два підходи до розуміння аналізованого словосполучення: вузький, що включає створення, розроблення стандарту та його затвердження на місцевому чи локальному рівнях (формальний, нормативний рівень), та широкий, який включає не лише це, але й реальне втілення вимог стандартів в освітній діяльності (реальний, фактичний рівень) [197, с. 300-301].

На підставі цього приєднуємося до позиції прихильників вузького тлумачення поняття «впровадження стандартів освіти держави-агресора» і пропонуємо розуміти під ним сукупність інтелектуальних та організаційних дій, спрямованих на повну заміну української системи освіти ідеологічно спрямованою системою держави-агресора. Завдяки цьому відбувається розмежування технічного виконання обов’язків

від активної колабораційної діяльності, спрямованої на інтеграцію закладу освіти до освітнього та правового простору держави-агресора. Подібну позицію щодо ідеологічної спрямованості навчального процесу обстоює і Н. В. Нетеса [212, с. 88]. Водночас погоджуємося з думкою Є. О. Письменського, що аналізована форма діяння сформульована в законі у спосіб, що уможливлює неоднозначність його тлумачення. Відсутність розуміння того, які саме дії вважаються такими, що спрямовані на впровадження стандартів освіти, може свідчити про порушення принципу правової визначеності. Це зумовлює ситуацію, коли необхідно в кожному конкретному випадку інкримінування ч. 3 ст. 111-1 КК України чітко описувати характер дій, які спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти [260, с. 168, 261].

Такий контекст передує необхідності аналізу проблематики притягнення до кримінальної відповідальності осіб керівного складу навчального закладу та викладацького, тому зазначимо думки деяких науковців з цього приводу. З. А. Загиней-Заболотенко, І. І. Присяжнюк, О. І. Чаплюк стверджують, що рядові вчителі, освітня діяльність яких не була пов’язана із впровадженням освітніх стандартів держави-окупанта в закладах освіти на ТОТ, а стосувалася виключно реалізації відповідних стандартів, не утворює складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України. Впровадити такі стандарти освіти має повноваження виключно особа, яка наділена організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими функціями (у розумінні кримінального права України) [178, с. 173-174]. Подібних висновків доходять О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, О. В. Червякова та А. З. Швець [188, с. 120]. О. В. Зайцев вбачає, що судова практика пішла обґрунтованим шляхом визнання винними за такі дії саме службових осіб в галузі освіти, які прийняли/виконали рішення про перехід на стандарт освіти держави-агресора [182, с. 71]. На наш погляд, думка цих науковців є більш переконливою, оскільки освітянин, який викладає той чи інший предмет, лише реалізовує вже впроваджений стандарт. На користь такого аргументу наведемо постанову ККС ВС від 18.11.2025 р. у справі № 953/2635/23, в якій суд виснував, що для притягнення громадянина України до кримінальної

відповідальності за впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладі освіти визначальним є фактичне виконання особою функцій керівника школи, усвідомлення своїх дій та сприйняття її як керівника іншими особами [288]. Такий підхід унеможливлює притягнення до кримінальної відповідальності за це діяння викладацького складу без адміністративних функцій.

У контексті розглядуваного питання не можна оминути увагою те, що законодавець все-таки визнає факт діяльності вчителів/викладачів на ТОТ. Так, в Україні діє Порядок визнання результатів навчання, здобутих на тимчасово окупованій території України, на рівнях професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти, затверджений постановою КМУ від 15.07.2025 р. № 871 [277], однак така процедура містить обмеження стосовно визнання результатів навчання на ТОТ залежно від рівня освіти. Як правило, в Україні не визнається освіта, отримана на ТОТ, у галузі гуманітарних наук та безпекового сектору. Водночас український законодавець має категоричний підхід до вимог щодо додаткового навчання у галузі знань з деяких предметів, які вимагають опрацювання матеріалу з державної мови, історії України тощо. Поряд із цим, набрав чинності Порядок визнання на рівнях повної загальної середньої освіти результатів навчання осіб, які проживали на тимчасово окупованій території України, затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 23.02.2026 р. № 338 [276]. На наш погляд, головний сенс цього документу полягає у тому, щоб школярі з ТОТ змогли інтегруватися в Україні. Слід зазначити, що учні також мають підтвердити знання «українознавчого компоненту». З цього випливає висновок, що звичайне викладання навчальної програми не розцінюється як впровадження стандартів освіти держави-агресора. Більше того, викладання деяких предметів зараховується до результатів навчання в Україні. Так, можна припустити, що впровадження та викладання негуманітарних дисциплін не є кримінально караним. Отже, виникає дилема: з одного боку, в умовах тимчасової окупації неможливо навчати дітей гуманітарним дисциплінам без пропагандистського ухилу, а з іншого боку, така діяльність є кримінально караною.

Наприкінці наведемо деякі приклади притягнення до кримінальної відповідальності за впровадження стандартів освіти держави-агресора, що зустрічаються у судовій практиці:

1) директор однієї зі шкіл згідно з посадовими обов'язками керівника освітньої установи, передбаченими чинним законодавством держави-агресора РФ здійснював, зокрема керівництво освітньою установою відповідно до законів та інших нормативних правових актів, статуту освітньої установи; забезпечував системну освітню (навчально-виховну) та адміністративно-господарську (виробничу) роботу освітньої установи, реалізацію федерального державного освітнього стандарту, федеральних державних вимог тощо [105];

2) особа зайняла посаду т.зв. «міністра освіти та науки лнр» та видавав накази від імені окупаційної адміністрації, які встановлювали необхідність врахування методичних рекомендацій, які затверджені наказом МОН лнр; необхідно врахувати, що предмети «Українська мова», «Українська література» до атестату не вносяться. Також організував проведення т.зв. «відкритого засідання ради ректорів», взяв участь у проведенні т.зв. «засідання міжвідомчої комісії РФ у галузі освіти» тощо [101];

3) громадянка України обійняла посаду «директора навчально-наукового інституту економіки та менеджменту» так званого «федерального державного бюджетного освітнього закладу вищої освіти «Приазовський державний технічний університет»» та діяла за окупаційним законодавством. До її повноважень входило, зокрема безпосереднє керівництво навчальною, навчально-методичною, науковою та виховною роботою в Інституті; виконання у повному обсязі освітніх програм за напрямами підготовки (спеціальностями), закріпленими за Інститутом тощо [106].

Також важливо відмітити про характер займаних посад: «директор державного загальноосвітнього закладу луганської народної республіки «Хворостянівська основна школа»» [102], «заступник директора з навчально-виховної роботи, вчитель російської мови та літератури» [111], «заступник директора з навчально-виховної роботи» [128], «в.о. завідуючої філії Дворічнянського ліцею Тимчасової цивільної адміністрації Куп'янського району Харківської області» [74], «в.о. директора «Муніципального бюджетного загальноосвітнього закладу» «Анадольська школа»

[135], в.о. директора «Муніципальний бюджетний загальноосвітній заклад «Зеленоярської школи» Адміністрації Володарського району» [49]. У контексті закладів вищої освіти А. С. Політова додає, що такими діяннями також можуть бути також створення спеціалізованих вчених рад, видання наукових журналів [269, с. 48].

На наше переконання, кримінально-правова оцінка дій, пов’язаних із впровадженням стандартів освіти держави-агресора, є одним з найскладніших питань у правозастосовній практиці. З одного боку, така форма колабораційної діяльності становить безпосередню загрозу національній безпеці, сприяючи вихованню майбутнього покоління у дусі ненависті та несприйняття України як державного утворення, а, з другого боку, умови окупації істотно обмежують свободу вибору варіанту поведінки учасників освітнього процесу. З огляду на це вважаємо, що поняття «впровадження стандартів освіти держави-агресора» слід тлумачити системно, враховуючи під час встановлення ознак складу цього кримінального правопорушення не лише зміст освітніх стандартів, які фактично впроваджуються на ТОТ, а й ступінь їх відмінності від стандартів України, характер ідеологічного впливу на здобувачів освіти, а також спрямованість таких дій на інтеграцію закладу освіти до освітнього простору держави-агресора.

6. *Передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на ТОТ, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора (ч. 4 ст. 111-1 КК України).*

Аналізуючи указану форму колабораційної діяльності, одразу зазначимо, що серед науковців немає єдиного погляду щодо назви цього виду співпраці з ворогом. Деякі фахівці вважають доречним іменувати таку діяльність господарською, інші ж дотримуються точки зору, що більш вдалою є назва «економічний колабораціонізм», яка нам видається більш прийнятною. При цьому, як зазначає Н. О. Антонюк, економічний колабораціонізм може проявитися, зокрема у передачі матеріальних ресурсів агресору [20, с. 10]. У зв'язку з цим для характеристики об'єктивної сторони цього діяння важливо дослідити поняття «матеріальні ресурси». Загальноприйнято вважати, що «матеріальний» означає, серед іншого той, який має відчутну форму; речовий, предметний та пов'язаний з володінням певною власністю, з прибутками,

заробітком, грошима. У свою чергу «ресурс» – це запаси, кошти, які є в наявності для використання на випадок необхідності [152, с. 151, 247]. В енциклопедичних джерелах матеріальні ресурси протиставляються людським ресурсам (праця, здібності) і визначаються як складова частина економічних ресурсів (у матеріально-речовій формі), що використовуються для досягнення конкретних економічних цілей та в широкому розумінні позначають певний запас або сукупність засобів, що дозволяють за допомогою визначених трансформацій досягнути бажаного результату – задоволення потреб людини і суспільства [155]. Також зміст цього поняття розкрито у п. 6 Національного положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 20.10.1999 р. № 246, виробничими запасами (матеріальними ресурсами) є сировина, основні й допоміжні матеріали, комплектуючі вироби та інші матеріальні цінності; незавершене виробництво; готова продукція; товари; малоцінні та швидкозношувані предмети; поточні біологічні активи, а також сільськогосподарська продукція і продукція лісового господарства [245].

У контексті ч. 4 ст. 111-1 КК України доктриною кримінального права також напрацьовано зміст цього поняття. Зокрема, А. С. Беніцький вказує на те, що матеріальні ресурси можуть бути класифіковані за видом призначення на господарські, інформаційно-пропагандистські, військові та ін. При цьому матеріальними ресурсами військового призначення можуть бути вироби, конструкції, комплектуючі та запасні частини, необхідні для ремонту чи технічного обслуговування військової техніки, зброї, боєприпасів; матеріали, обладнання та інструменти для будівництва військових інженерно-технічних і фортифікаційних споруд тощо [28, с. 91-92]. Разом із тим, Є. О. Письменський доповнює, що матеріальні ресурси, які утворюють базу для їх ресурсного забезпечення, з-поміж іншого охоплюють також ремонтні матеріали, сировину, напівфабрикати, електроенергію, паливо, будівлі, споруди, машини, механізми, устаткування, засоби телекомунікацій та електричного зв’язку, транспорт, зброю тощо [260, с. 179; 263, с. 159]. Проаналізувавши судову практику, Є. В. Діденко встановив, що під матеріальними ресурсами здебільшого розуміються передання автомобілів збройним

силам РФ, надання послуг із перевезення військових, допомога в ремонті техніки, передача продуктів харчування, алкоголю, надання приміщень для розміщення особового складу воєнізованих формувань, надання доступу до електромережі [165]. За результатами нашого вивчення судової практики такими ресурсами також є: зарядний пристрій для військової техніки [97], приміщення школи [98], будинок для проживання [85], автомобіль [76], продукти харчування [82], ділянка землі з домоволодінням [77], крипто валюта [86], мисливська гладкоствольна рушниця [116], бетонні блоки [90], домоволодіння з прилеглою територією [50] тощо.

Узагальнюючи наведені наукові позиції, вважаємо, що матеріальними ресурсами є будь-які матеріальні цінності (рухоме та нерухоме майно, запаси, енергія, техніка тощо) та інші об'єкти, що мають вартісний вираз і можуть бути використані незаконними збройними формуваннями або державою-агресором для забезпечення їхньої діяльності чи побуту [215, с. 178].

Що стосується розуміння змісту діяння, яке полягає у передачі матеріальних ресурсів, то у контексті ч. 4 ст. 111-1 КК України під ним, на думку А. С. Беніцького, слід розуміти діяльність, пов'язану із матеріально-технічним, інформаційним і фінансовим забезпеченням незаконних збройних чи воєнізованих формувань, створених на ТОТ, або збройних чи воєнізованих формувань держави-агресора [28, с. 92]. О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, О. В. Червякова та А. З. Швець зазначають, що передача передбачає надання наявних у суб'єкта матеріальних ресурсів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора [188, с. 121-122]. З огляду на зміст ч. 4 ст. 111-1 КК України, така відповідальність повинна наставати незалежно від того, чи є колаборант законним власником певної речі чи ця річ опинилася в нього випадково (наприклад, через втрату або була покинута під час переміщення з окупованої території тощо) [260, с. 181].

Принципово інший погляд з приводу розуміння аналізованої форми колабораційної діяльності висловлює З. А. Загиней-Заболотенко, яка вважає, що передача матеріальних ресурсів не належить до економічного (господарського) колабораціонізму і пропонує передачу матеріальних ресурсів (з огляду на класичне

розуміння співучасті у вчиненні кримінального правопорушення) відносити до пособництва діяльності відповідних збройних або воєнізованих формувань, яке в цьому випадку передбачається законодавцем як діяльність виконавця [177, с. 104].

Крім того, слід констатувати й відсутність у науці кримінального права єдиного погляду на таку ознаки передачі матеріальних ресурсів, як ініціативність. Як зазначає М. М. Корева, кримінально караною повинна бути передача матеріальних ресурсів представникам збройних сил, воєнізованих формувань держави-агресора, яка відбувалася із власної ініціативи колаборанта, а не навпаки [202, с. 119]. На думку А. С. Беніцького, колаборант сам є ініціатором передачі представнику держави-агресора певних матеріальних ресурсів або провадження господарської діяльності [28, с. 91].

Однак є і противники цього підходу, які переконані, що ініціативність є ознакою, що має субсидіарний (другорядний) характер при оцінці того, чи було діяння примусовим та якою мірою. Ініціатива може належати й представникам окупанта/агресора чи взагалі третім особам (сусідам, родичам, друзям), але при цьому не містити ознак примусу та крайньої необхідності відповідно [197, с. 306]. Застосування примусу з боку держави-агресора для передачі особою матеріальних ресурсів чи провадження господарської діяльності виключає кримінальну відповідальність взагалі [143, с. 78]. На наше переконання, позиція таких дослідників більш переконлива, так як для забезпечення справедливості та правової визначеності слід відмовитися від надмірного фокусування на тому, від кого виходила ініціатива.

Підсумовуючи, пропонуємо під передачею матеріальних ресурсів у контексті ч. 4 ст. 111-1 КК України розуміти суспільно небезпечне діяння, що полягає у фактичному наданні (переході у володіння чи користування) незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на ТОТ, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора будь-яких активів, майна чи засобів, здатних забезпечити їхнє функціонування, незалежно від правової підстави володіння цими ресурсами суб’єктом передачі, за умови заподіяння шкоди національній безпеці держави. При цьому зазначимо, що така передача може бути як платною, так і безоплатною; поворотною (передача в користування) чи безповоротною (передача-

відчуження); суб'єкт може бути власником цих ресурсів, або лише володіти ними (навіть без законних на те підстав). Крім того, передачу матеріальних ресурсів може бути здійснено в різний спосіб: шляхом безпосереднього вручення, опосередковано (через посередників, у тому числі через окупаційні органи влади) чи навіть шляхом надання доступу до ресурсу, коли заволодіння ним представники відповідних формувань здійснюють самостійно. Так само передача ресурсів може бути формалізованою, тобто супроводжуватися юридичним оформленням передачі, або ж бути лише фактичною (без оформлення) [197, с. 312].

7. *Провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на ТОТ, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора (ч. 4 ст. 111-1 КК України).*

Законом України від 15.04.2014 р. № 1207-VII, який врегулював особливості здійснення господарської діяльності на ТОТ, закріплено низку вихідних положень, з яких, на наш погляд, доцільно виходити, здійснюючи аналіз діяння у складі цієї форми колабораційної діяльності, серед яких наступні: основними напрямами захисту прав і свобод цивільного населення на ТОТ є захист основоположних економічних прав і свобод людини (п. 1 ч. 2 ст. 5); здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання та фізичними особами, які провадять незалежну професійну діяльність, місцезнаходженням (місцем проживання) яких є ТОТ, дозволяється виключно після зміни їхньої податкової адреси на іншу територію України (ч. 2 ст. 13); переміщення товарів (робіт, послуг) заборонено, крім особистих речей громадян та гуманітарної допомоги (ч. 2 ст. 13-1) [308]. Також відмітимо, що податковою адресою платника податків є місце проживання фізичної особи, місцезнаходження юридичної особи, місцезнаходження довірчого власника та електронна адреса, зазначена у заяві про набуття статусу електронного резидента (е-резидента) (п. 45.1 та 45.2 ПК України від 02.12.2010 р. № 2755-VI) [267]. Наведене дає підстави стверджувати, що вітчизняний законодавець встановив спеціальний правовий режим здійснення господарської діяльності на ТОТ, який передбачає істотні обмеження економічних взаємовідносин з ними.

Характеристику об’єктивної сторони зазначеного діяння розпочнемо із з’ясування змісту господарської діяльності як ключової дефініції, що вживана у диспозиції ч. 4 ст. 111-1 КК України. У ч. 1 ст. 2 Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об’єднань юридичних осіб» від 09.01.2025 р. № 4196-IX вказано, що під господарською діяльністю розуміється діяльність у сфері суспільного виробництва, спрямована на виробництво та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [326]. Разом з тим п.п. 14.1.36. п. 14.1 ст. 14 ПК України від 02.12.2010 р. № 2755-VI визначено, що господарська діяльність – це діяльність особи, що пов’язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу і проводиться такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема за договорами комісії, доручення та агентськими договорами [267].

Що стосується розуміння змісту провадження господарської діяльності, то, наприклад, Є. О. Письменський зазначає, що провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на ТОТ, становить таку поведінку, яка полягає в здійсненні діяльності, пов’язаної з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт [260, с. 183]. О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, О. В. Червякова та А. З. Швець під цим поняттям розуміють добровільну, з власної волі діяльність громадянина України (особисто або через створену ним господарську організацію), що провадиться у взаємодії з державою-агресором, і яка пов’язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу [188, с. 130]. Ми вважаємо такі судження взаємодоповнюючими та можемо виснувати, що провадження господарської діяльності за ч. 4 ст. 111-1 КК України – це добровільна діяльність громадянина України, яка пов’язана з виготовленням продукції, наданням послуг, виконанням робіт та торгівлею, яка спрямована на отримання прибутку, здійснюється у взаємодії з державою-агресором,

незаконними органами влади, створеними на ТОТ, у тому числі з окупаційною адміністрацією держави-агресора, з метою підриву національної безпеки України [215, с. 179].

Під час характеристики діяння, що полягає у провадженні господарської діяльності, актуальності набуває звернення до питання про обов'язковість/не обов'язковість встановлення факту державної реєстрації суб'єкта господарювання. Слід зазначити, що під державною реєстрацією юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців розуміється офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи, відокремленого підрозділу юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою (п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 р. № 755-IV) [304]. Як зауважує М. А. Рубащенко, визначальним з точки зору суспільної небезпечності діяння є не факт оформлення цієї діяльності, а факт її провадження, тобто господарська діяльність визнається такою за її фактичними ознаками [197, с. 315]. Подібних висновків доходять О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, О. В. Червякова та А. З. Швець [188, с. 129]. Ми погоджуємося з переліченими науковцями і вважаємо, що для об'єктивної сторони за ч. 4 ст. 111-1 КК України факт державної реєстрації не має принципового значення [215, с. 180].

Не менш важливого значення у контексті розглядуваного питання набуває й розкриття змісту словосполучення «у взаємодії з державою-агресором». Зазначимо, що аналізована кримінально-правова норма, передбачаючи кримінальну відповідальність за «провадження господарської взаємодії з державою-агресором» або окупаційною владою, водночас не визначає сферу такої «взаємодії» [387]. У науці висловлено думку, що «у взаємодії з державою-агресором» не є тотожним вислову «у взаємодії з суб'єктом господарювання держави-агресора», оскільки на відміну від органів влади суб'єкти господарювання не є виконувачами функцій та офіційними представниками держави-агресора [188, с. 131]. Мається на увазі, що суб'єкт господарювання повинен бути пов'язаний з такими органами взаємними правами та обов'язками. Враховуючи, що будь-який суб'єкт господарювання не зможе

функціонувати щонайменше без сплати податків на ТОТ, то вся господарська діяльність, яка здійснюється на території, не підконтрольній Україні, підпадає під ознаки ч. 4 ст. 111-1 КК України.

Водночас, говорячи про економічний колабораціонізм у вузькому сенсі, слід зосередитися на його конкретних формах – організаційно-виробничій (сприяння ворогу у захопленні та налагодженні у своїх інтересах роботи важливих підприємств), логістично-інфраструктурній (силове захоплення заводів, складів, агропідприємств та закладів торгівлі), посередницькій (сприяння налагодженню торгівлі із Кримом та ОРДЛО, відкриттю відділень російських компаній та банків), правовій (втілення російських практик фінансово-економічної діяльності, перереєстрація юридичних осіб за законами держави-агресора та сплата податків окупантам) і побутовій (співмешкання із окупантами, дрібні спекуляції із валютою, перепродаж гуманітарної допомоги, передача загарбникам відомостей про порожні оселі) [189, с. 23]. Аналіз думок науковців вказує на те, що економічний колабораціонізм – це багатоаспектне явище, яке може мати різні прояви – від вимушеного виживання на ТОТ до цілеспрямованої інтеграції великого капіталу в промислово-військову галузь держави-агресора.

Ще однією дискусійною ознакою аналізованого діяння, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, є місце вчинення цього кримінального правопорушення. Одні дослідники обстоюють позицію, що провадження господарської діяльності може кваліфікуватися як колаборційна діяльність лише у тому випадку, якщо вона вчинена на ТОТ України (О. В. Тананакін [366, с. 106], М. А. Рубащенко [197, с. 307] та ін.). Однак А. С. Беніцький вважає, що провадження господарської діяльності може здійснюватися не обов'язково на окупованій території [28, с. 96], з ним погоджуються О. О. Кравчук, М. С. Бондаренко [207, с. 200], І. Б. Медицький [233, с. 146-147]. На наше переконання, місцем вчинення характеризованого кримінального правопорушення може бути як ТОТ, так і територія, яка підконтрольна Україні [215, с. 180].

Наприкінці зауважимо, що після окупації частини територій України склалася тривожна ситуація, коли фактично будь-яка соціально-економічна активність

працездатного населення, що залишилось за лінією фронту, так чи інакше може оцінюватися як така, що сприяє укріпленню окупаційного режиму. Зокрема, із початком українського контрнаступу всі цивільні лікарні поступово перетворюються на закриті військові шпиталі, а співробітники підконтрольних ворогу комунальних служб будують розвинену мережу фортифікацій. Також активними колаборантами стали деякі фермери, власники та менеджери хлібоприймальних підприємств, що з перших днів вторгнення почали вивозити до АР Крим, а згодом до захоплених ворогом портів Бердянська та Маріуполя десятки тисяч тонн зерна як свого, так і чужого [189, с. 23-25]. У зв'язку з цим М. М. Корева зазначає, що широка криміналізація господарської діяльності на ТОТ, яка спрямована на задоволення базових життєвих потреб та не завдає шкоди інтересам окремих осіб, суспільства та держави, вбачається неприйнятною. Маючи на меті повернути анексовані території, слід виходити з того, що на ТОТ громадяни також повинні мати засоби до існування і, провадячи господарську діяльність, не повинні потім зазнавати кримінального переслідування за такі дії, крім випадків, передбачених законодавством [202, с. 120-121]. Більше того, ведення господарської діяльності не заборонено нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевською Конвенцією про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. Відповідно до ст. 51 цієї Конвенції кожна така особа, наскільки це можливо, повинна бути залишена на своєму звичайному місці роботи. Більше того, ст. 52 цієї Конвенції встановлює, що будь-які заходи, що мають на меті спричинити безробіття чи обмежити можливості працевлаштування для працівників окупованої території, щоб примусити їх працювати на окупаційну державу, забороняються [172]. Наведемо приклад аграріїв, які опинилися у складній ситуації, коли окупанти встановили багато штучних обмежень на вихід у поле та перевезення збіжжя (наявність російського паспорту, перереєстрація агрофірми за окупаційними законами, дозвіл на виїзд техніки тощо). Водночас на відміну від інших видів економічної діяльності, провести релокацію їхнього бізнесу майже неможливо [189, с. 24-25].

Враховуючи вищевказані обставини, можна припустити, що чинне законодавство містить певні недоліки у частині розмежування діяльності, яка має на

меті завдання шкоди національній безпеці, та діяльності, необхідної для виживання населення (доставка їжі, ліків, комунальні послуги тощо). За такого законодавчого формулювання після деокупації територій кримінальній відповідальності підлягатиме значна частина населення, що дозволяє висловити думку про те, що такий підхід мав би значення у випадку нетривалої окупації, а в умовах, що склалися, фінансові заощадження у місцевого населення вичерпалися. Важливо звернути увагу, що у частині економічного колабораціонізму ККС ВС у постанові від 07.02.2024 р. у справі № 202/4850/23 дійшов висновку, що пособництво у провадженні господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на ТОТ, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора, характеризується як суспільно-психологічне явище добровільної, ідейно-вмотивованої співпраці з ворогом, за результатами якої підривається національна безпека України [285]. У такому випадку необхідно на законодавчому рівні закріпити, що провадження господарської діяльності, спрямованої виключно на забезпечення базових потреб життєдіяльності населення на окупованих територіях, не повинно тягнути за собою кримінальну відповідальність.

Щодо конкретних прикладів кваліфікації діянь за ознаками провадження господарської діяльності, то під час вивчення судової практики нам зустрілися наступні: громадянин України надавав послуги з продажу та оренди житлових приміщень у м. Ялті окупаційним органам у межах державних контрактів РФ [96]; особа з метою приховування поставки матеріальних ресурсів резиденту держави-агресора узгодила з представником резидента РФ деталі такої поставки із залученням у якості посередника суб’єкта господарювання – резидента Турецької Республіки [139]; особа забезпечила відновлення пошкоджених в результаті бойових дій електромереж з метою подальшого надання МУП АГМ «Маріупольміськрада» під час окупації, послуг з електропостачання користувачам м. Маріуполь та прилеглих населених пунктів Донецької області, в тому числі незаконними органами влади, створеними на ТОТ [108]; начальник цеху переробки деревини ДП здійснював господарську діяльність, спрямовану на реалізацію деревини, яка у подальшому використовувалася військами РФ для облаштування бліндажів та фортифікаційних

споруд [136]; особа як власник та керівник підприємства укладав договори поставки на передачу бітумної продукції на користь ТОВ, які здійснюють будівництво автомобільних доріг та інших інфраструктурних об'єктів на ТОТ Донецької області. Також здійснював поставку цієї ж продукції на територію держави-агресора через Туреччину [62].

8. *Добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на ТОТ, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора (ч. 5 ст. 111-1 КК України).*

Настання кримінальної відповідальності за зайняття громадянином України посади у незаконних органах влади, створених на ТОТ, передбачено декількома частинами ст. 111-1 КК України, втім основною їх відмінністю є характер виконуваних повноважень. Діяння, яке полягає у добровільному зайнятті громадянином України певної посади, вже було предметом дослідження під час вивчення ч. 2 ст. 111-1 КК України, тому тут зазначимо лише принципові відмінності. Очевидно, що ними є характер виконуваних функцій. Основним документом, який розкриває зміст організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, є постанова Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26.04.2002 р. № 5, відповідно до абз. 3, 4 п. 1 якої організаційно-розпорядчими визнаються обов'язки по здійсненню керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності. Такі функції виконують, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, колективних чи приватних підприємств, установ і організацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідуючі відділами, лабораторіями, кафедрами), їх заступники, особи, які керують ділянками робіт (майстри, виконроби, бригадири тощо). Щодо адміністративно-господарських обов'язків, то вони пов'язуються з управлінням або розпорядженням державним, колективним чи приватним майном (установленням порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпеченням контролю за цими

операціями тощо). Такі повноваження в тому чи іншому обсязі є у начальників планово-господарських, постачальних, фінансових відділів і служб, завідуючих складами, магазинами, майстернями, ательє, їх заступників, керівників відділів підприємств, відомчих ревізорів та контролерів тощо. Крім того, згідно з абз. 5 п. 1 указаної постанови особа є службовою не тільки тоді, коли вона здійснює відповідні функції чи виконує обов'язки постійно, а й тоді, коли вона робить це тимчасово або за спеціальним повноваженням, за умови, що зазначені функції чи обов'язки покладені на неї правомочним органом або правомочною службовою особою [338].

У науковій літературі під зайняттям посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади розуміють обіймання такої посади в органах, що виконують функції влади та утворені всупереч передбаченому в Україні порядку, обов'язки за якою передбачають здійснення: а) керівництва діяльністю інших осіб; б) управління або розпорядження майном [260, с. 198]. При цьому Н. О. Антонюк та З. А. Загиней-Заболотенко вказують, що колабораціонізм передбачає відповідальність за сам факт зайняття відповідної посади, тобто участь у створенні вертикалі державного механізму [23, с. 13]. Так, на думку З. А. Загиней-Заболотенко, у ч. 5 ст. 111-1 КК України передбачається кримінальна відповідальність за зайняття відповідних посад у незаконно створених органах на ТОТ, а не за саму діяльність [176, с. 320]. Відповідно вона вважає, що після того, коли такий юридичний факт, як добровільне зайняття громадянином України посади відбувся, є всі підстави кваліфікувати діяння за ст. 111-1 КК України [23, с. 15]. Схожої думки дотримується М. А. Рубащенко та додає, що головне, що особа зайняла таку посаду (наприклад, підписала трудовий договір; погодилась на призначення на посаду і розпочала здійснення обов'язків за посадою згідно з наказом про призначення тощо). При цьому саме лише подання особою заяви з проханням про розгляд її кандидатури або допуск до участі в конкурсі, на думку дослідника, слід розглядати як незакінчене кримінальне правопорушення (зокрема замах – із посиланням на ч. 2 чи ч. 3 ст. 15 КК України) [197, с. 279-280]. З цього приводу наведемо постанову ККС ВС від 20.06.2024 р. у справі № 953/7182/23, де констатується, що сам факт добровільного

зайняття громадянином України посади в незаконно створеному органі, а не виконання конкретної діяльності є підставою для кваліфікації дій винної особи як колабораційної діяльності [289]. У постанові ККС ВС від 11.06.2025 р. у справі № 641/2225/23 зауважено, що відсутність наказу представника окупаційної влади про призначення обвинуваченого директором підприємства не спростовує його винуватості в колабораційній діяльності, що полягала у фактичному керуванні підприємством, за наявності інших зібраних у справі доказів в їх сукупності, в тому числі показань у судовому засіданні свідків та досліджених письмових доказів [287]. Правова позиція у постанові ККС ВС від 27.01.2026 р. у справі № 186/650/22 вказує на те, що відсутність трудової книжки та наказів про призначення особи на посаду у незаконно створеному органі на тимчасово окупованій території не виключає факту вчинення особою колабораційної діяльності, якщо сукупність доказів у кримінальному провадженні є достатньою для констатації факту добровільного зайняття посади на тимчасово окупованій території [293].

У цьому контексті М. А. Рубащенко висуває слушну тезу про те, що слід ураховувати, що працівники підприємств, установ, організацій, які виконують професійні, виробничі або технічні функції, інколи можуть поряд із цими функціями також виконувати й організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські обов’язки. У такому разі відповідне зайняття посади належить кваліфікувати не за ч. 2, а за ч. 5 ст. 111-1 КК України [197, с. 282].

Підсумовуючи цю частину дослідження, зазначимо, що для правильної кваліфікації за ч. 5 ст. 111-1 КК України при віднесенні тих чи інших функцій до керівних не можна керуватися виключно назвою посади, яку особа займає, а необхідно детально вивчати зміст виконуваних особою завдань на відповідній посаді. Зазвичай це внутрішньоорганізаційні документи, які створюються у незаконних органах влади, у вигляді посадових інструкцій, положень про структурні підрозділи тощо. Втім може виникнути ситуація, коли доступ до них відсутній, тоді для встановлення природи функцій на певній посаді варто аналізувати фактично вчинені особою діяння на вказаній посаді.

Разом із тим зазначимо, що під час аналізу функціональних обов'язків та природи незаконного органу влади може виникнути ситуація, коли формально діяння підпадає під ознаки ч. 5 ст. 111-1 КК України, однак не завдає шкоду національній безпеці. Йдеться, наприклад, про випадки, коли особа займає керівну посаду в незаконному органі влади, без діяльності якого неможливо забезпечити основні потреби цивільного населення на ТОТ. У зв'язку з цим цікавими є роздуми Р. О. Мовчана стосовно того, що у ч. 5 ст. 111-1 КК України слід передбачити настання негативних наслідків за добровільне зайняття на ТОТ «невладних» посад у незаконних державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях, так само пов'язаних із виконанням зазначених функцій [240, с. 136]. Не викликає сумнівів, що вимушене перебування громадян на ТОТ не позбавляє їх права на гідні умови життя. Більше того, в умовах тимчасової окупації багато людей зазнали втрат та потребують додаткової підтримки у вигляді доступу до медицини, гуманітарної допомоги, отримання пенсій та соціальних виплат, продовження навчання тощо. Водночас не варто ігнорувати той факт, що ТОТ перебувають на близькій відстані від територій ведення активних бойових дій, що створює додатковий ризик виникнення техногенних катастроф, пожеж, руйнувань тощо. Очевидно, що усунення подібних наслідків неможливе без допомоги відповідних установ та служб, діяльність яких має організовуватися відповідним персоналом.

Розглядаючи цю форму колабораційної діяльності, також зазначимо, що як обов'язкову ознаку аналізованого діяння дослідники виокремлюють місце вчинення кримінального правопорушення – ТОТ. Таку позицію обстоюють З. А. Загиней-Заболотенко [176, с. 319], М. І. Хавронюк [381], М. А. Рубащенко [197, с. 288-289], Є. О. Письменський [260, с. 193]. Однак, на нашу думку, подібно до вирішення цього питання стосовно ч. 2 ст. 111-1 КК України, місцем вчинення цієї форми колабораційної діяльності може бути будь-яка територія, оскільки, враховуючи безпекову ситуацію та сучасний розвиток технологій, виконання роботи можливе поза межами ТОТ.

Для з'ясування особливостей правозастосування у досліджуваній сфері звернемося до прикладів із вивченої нами судової практики щодо притягнення осіб

до кримінальної відповідальності за ч. 5 ст. 111-1 КК України, аналіз якої показав, що судами як зайняття посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, в незаконних органах, зокрема, визнавалося: зайняття посади голови громадської ради при військово-цивільній адміністрації [125], начальника відділу з контролю за експлуатацією будівель та споруд та капітального будівництва департаменту охорони здоров'я військово-цивільної адміністрації [118], голови сільської ради [52], начальника відділу кадрової роботи [61], заступника голови округу – старости [53], начальника управління житлово-комунального господарства військово-цивільної адміністрації [51], т.в.о. директора Територіального центру соціального обслуговування району [93], керівника рад внутрішньоміського району адміністрації міського округу [60], начальника управління охорони здоров'я департаменту соціальної політики військово-цивільної адміністрації міської територіальної громади [122]; в.о. помічника начальника управління (сільський) територіального управління тимчасової цивільної адміністрації району [73]; начальника відділу із забезпечення життєдіяльності адміністрації району [103].

Також викликають науковий інтерес правові позиції ВС у частині посадового колабораціонізму. Постановою ККС ВС від 25.02.2026 р. у справі № 766/12766/23 наголошено на деяких ключових особливостях об'єктивної сторони ч. 5 ст. 111-1 КК України: створення або функціонування закладу освіти на ТОТ, а також виконання його керівником функцій у межах діяльності такого закладу за відсутності ознак органу влади не утворює складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України [292]. У межах вивчення такого виду колаборантства не можна оминути увагою постанову ККС ВС від 31.01.2024 р. у справі № 638/5446/22, де зазначено, що дії громадянина України який зайняв посаду в.о. керівника комунального підприємства самопроголошеної «військово-цивільної адміністрації» у структурі окупаційної адміністрації держави-агресора, що створена представниками держави-агресора РФ на ТОТ України, особисто зареєстрував у «податковій службі» новостворене «Комунальне підприємство» військово-цивільної адміністрації, брав участь у нарадах в «управлінні житлово-комунального господарства військової-

цивільної адміністрації» та отримував заробітну плату в російських рублях, за відсутності примусу до вчинення вищезазначених дій, утворюють склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України [294].

9. *Добровільне обрання до незаконних органів влади, створених на ТОТ, у тому числі до окупаційної адміністрації держави-агресора (ч. 5 ст. 111-1 КК України).*

Вказане діяння хоча й міститься в одній частині поряд із посадовим колабораціонізмом, втім за своєю суттю тяжіє до політичного, оскільки нерозривно пов'язаний з виборчим процесом. Цей склад кримінального правопорушення неможливо розглядати без аналізу положень основних нормативно-правових актів, якими регулюються виборчі процедури на території України, зокрема, Конституції України, ВК України від 19.12.2019 р. № 396-IX, Законів України «Про Центральну виборчу комісію», «Про Державний реєстр виборців», інших прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів, в т.ч. актів ЦВК (ч. 1 ст. 2 ВК України від 19.12.2019 р. № 396-IX) [48]. У цьому взаємозв'язку важливо відмітити, що вибори депутатів Верховної Ради АР Крим, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів, будь-які інші вибори і референдуми, проведені на ТОТ, у тому числі за сприяння чи за участю державних органів і органів місцевого самоврядування, утворених відповідно до Конституції та законів України, є недійсними і не створюють правових наслідків (ч. 5 ст. 9 Закону від 15.04.2014 р. № 1207-VII) [308].

Аналізуючи об'єктивну сторону кримінального правопорушення за ч. 5 ст. 111-1 КК України, насамперед треба встановити зміст ключового поняття, яким позначається діяння у цьому складі кримінального правопорушення, – «обрання». У науковій літературі висловлено різні думки з приводу його розуміння. Так, деякі дослідники припускають можливість тлумачення цього поняття і як результату, і як процесу, констатуючи при цьому, що та чи інша інтерпретація цього положення впливає на можливість притягнення до відповідальності осіб, які балотуються до таких органів [187]. Проте, домінуючою у науці кримінального права є позиція, згідно з якою обрання до органу влади прирівнюється до зайняття посади саме як результату. Зокрема, М. І. Хавронюк розуміє добровільне обрання як зайняття посади

в результаті виборів [381]. О. О. Кравчук та М. С. Бондаренко стверджують, що злочин у формі обрання є закінченим, коли особа добровільно обрана на виборну посаду [207, с. 201]. На думку Є. О. Письменського, таке обрання передбачає обіймання певних посад у незаконних органах влади, щодо яких проводяться вибори, замість призначення на них відповідно до встановленого державою-агресором порядку [249, с. 105]. О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, О. В. Червякова та А. З. Швець так само дотримуються подібної позиції та додають, що закінченою ця форма об'єктивної сторони колабораційної діяльності буде з моменту безпосереднього початку виконання обов'язків по виборній посаді. Сама участь у виборах як кандидата на посаду до незаконних органів влади, створених на ТОТ, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, залежно від інших обставин справи, може розглядатись як замах на вчинення злочину, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України [188, с. 135]. Узагальнюючи, М. А. Рубащенко зазначає, що: 1) обрання до органу влади прирівнюється до обіймання посади; 2) обрання є способом зайняття посади, протилежним до призначення. Ведучи мову далі, науковець вказує, що цей аналіз закономірно породжує запитання про доцільність відображення цієї форми в законі як самостійної. У більшості випадків обрання до незаконного органу влади охоплюватиметься зайняттям посади в незаконному органі влади [197, с. 287-288].

Важливе значення для правильної кваліфікації аналізованої форми колабораційної діяльності має встановлення моменту закінчення цього кримінального правопорушення. У доктрині кримінального права немає єдиного підходу до вирішення цього питання. Ми підтримуємо думку тих вчених, які вважають, що закінченим це кримінальне правопорушення є з моменту, коли особа зайняла посаду у порядку обрання, не залежно від того, чи почала така особа фактичне виконання функцій на відповідній посаді. Показовим у цьому зв'язку є приклад із судової практики, коли особу, обрану депутатом від політичної партії «Єдина Росія» у незаконний орган влади «Василівська окружна Рада депутатів», було притягнуто до кримінальної відповідальності за ч. 5 ст. 111-1 КК України [65].

З приводу моменту закінчення діяння у вигляді обрання до незаконного органу влади свою думку у вигляді правової позиції сформував й Касаційний кримінальний

суд у складі Верховного Суду, який у своїй постанові від 05.09.2024 р. у справі № 755/15405/15-к наголосив, що участь ексдепутата Верховної Ради АР Крим у незаконних виборах до Феодосійської міської ради на ТОТ України у разі ненабрання ним необхідної кількості голосів для обрання депутатом утворює закінчений замах на вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України [283]. Отже, Суд визнав за доцільне пов'язувати момент закінчення аналізованої форми колабораційної діяльності саме з фактом обрання особи до незаконного органу влади.

10. *Участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на ТОТ (ч. 5 ст. 111-1 КК України).*

Як уже зазначалося, українським законодавством не визнається проведення виборів на ТОТ, а їхні результати не мають жодного юридичного значення. Більше того, діяльність будь-яких суб'єктів виборчого процесу суперечить чинному конституційному, виборчому та кримінальному законодавству України. Основні засади проведення виборів вказано у розділі ІІІ Основного Закону «Вибори. Референдум», серед іншого у ст. 69 вказано, що народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії [200]. Подібні норми містяться й у ч. 1 ст. 1 ВК України від 19.12.2019 р. № 396-IX [48]. Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 26.01.2021 р. № 1135-IX всеукраїнський референдум є формою безпосередньої демократії в Україні, способом здійснення влади безпосередньо Українським народом, що полягає у прийнятті (затвердженні) громадянами України рішень шляхом голосування у випадках і порядку, встановлених Конституцією України та цим Законом [299]. Також відповідно до ч. 5 ст. 7 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР порядок призначення та проведення місцевого референдуму, а також перелік питань, що вирішуються виключно референдумом, визначаються законом про референдуми [316].

Окрім того, ЦВК, яка наділена повноваженнями щодо організації підготовки і проведення виборів, неодноразово наголошувала на нелегітимності виборів на окупованій території України, зокрема у постановах від 04.04.2022 р. № 67 «Про деякі

питання діяльності територіальних виборчих комісій, що здійснюють підготовку та проведення місцевих виборів, у період дії воєнного стану» [307], від 15.07.2022 р. № 82 «Про неприпустимість організації підготовки та проведення на тимчасово окупованих територіях України псевдо референдумів» [319], від 27.09.2022 р. № 101 «Про нікчемність псевдореферендумів на тимчасово окупованих територіях України» [320], від 23.02.2024 р. № 10 «Про нелегітимність організації підготовки та проведення «виборів» президента російської федерації 2024 року на тимчасово окупованих територіях України» [318] тощо. З викладеного випливає, що з урахуванням зазначених норм та Закону від 15.04.2014 р. № 1207-VII будь-які вибори, проведені на ТОТ, не тільки не породжують правових наслідків, а й тягнуть за собою настання кримінальної відповідальності. На наш погляд, слушною є думка О. К. Маріна про те, що проведення псевдореферендумів, за задумом держави-агресора, слугує змістовним обґрунтуванням потреби анексії територій України та/або визнання «незалежності» відповідних квазідержавних утворень, а формування під контролем держави-агресора «виборних» органів влади на окупованій території спрямовано на легітимацію (надання зовнішньої, видимої правомірності) «волевиявлення» громадян, які там проживають [229]. Наведене цілком справедливо поширюється на вибори.

У постанові від 10.03.2026 р. у справі № 569/4319/24 ККС ВС зазначив, що участь у незаконних виборах до незаконного органу влади, створеного на ТОТ України, охоплюється диспозицією ч. 5 ст. 111-1 КК України та є колабораційною діяльністю [286].

Переходячи до аналізу діяння варто зауважити, що формулювання «участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів» містить єднальний сполучник «та». Відповідно, для кваліфікації цього кримінального правопорушення, якщо виходити з буквального тлумачення тексту закону, необхідне поєднання участі і в організації, і в проведенні такого псевдореферендуму чи псевдовиборів [187]. Аналізуючи диспозицію ч. 5 ст. 111-1 КК України на предмет наявності законодавчих вад, К. А. Новікова доходить висновку, що сполучник «та» має бути замінений на сполучник «чи»/«або». Крім того, дослідниця цілком

справедливо вказує на питання невизначеності змісту понять «організація» та «проведення» виборів або референдумів та пропонує закріпити нормативне визначення понять «організація» та «проведення» [250, с. 153].

Слід зауважити, що в науковій літературі участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на ТОТ трактується по-різному. Так, О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, О. В. Червякова та А. З. Швець під цим діянням розуміють участь в органах, що проводять незаконні вибори, референдуми, а саме: виборчих комісіях чи інших аналогічних органах, інша участь у проведенні виборів, наприклад, як кандидата, спостерігача від кандидата, учасника передвиборної агітації [188, с. 136-137]. Схожу думку мають Л. М. Стрельбицька, М. П. Стрельбицький та О. Ф. Бантишев, які вказують, що під участю у виборах чи референдумі вбачається безпосередня участь в тих органах, які проводять ці незаконні вибори або референдуми (виборчі комісії) у якості члена такої комісії, а також кандидата або спостерігача від кандидата та додають, що діяльність щодо проведення виборів може полягати у складанні списків виборців; підготовці та виготовленні бюлетенів; створенні виборчої (виборчих) комісії тощо [363, с. 51]. Також їх підтримують О. О. Кравчук та М. С. Бондаренко [207, с. 201]. Однак з останньою з висловлених позицій ми погоджуємося лише частково, а саме щодо участі особи в органах, що проводять незаконні вибори, референдуми. Водночас ми не підтримуємо судження науковців стосовно того, що реєстрацію особи кандидатом на виборах слід кваліфікувати як організацію або участь, так як ми обстоюємо позицію, що така діяльність може кваліфікувати лише як замах за ч. 5 ст. 111-1 КК України.

На думку М. А. Рубащенка, участь в організації та проведенні незаконних виборів/референдуму означає також і прийняття рішення про їхнє проведення, створення (забезпечення) матеріально-технічних та інших умов для їхнього проведення, що може передбачати формування фондів, збір чи передачу коштів для їхнього фінансування, передачу чи надання в користування приміщень, транспортних чи інших матеріальних засобів, пошук членів виборчих комісій (комісій з референдумів) тощо [197, с. 336].

Однією з актуальних проблем, яка виникає у контексті розгляду цієї форми політичного колабораціонізму, є питання кримінальної відповідальності за ознаками ч. 5 ст. 111-1 КК України виборців. Так, на переконання О. К. Маріна, законодавець сформулював відповідну заборону таким чином, що до кримінальної відповідальності фактично може притягатися кожен, хто: 1) будь-яким способом долучається до організації таких виборів чи референдуму (входить до складу виборчих комісій, комісій із проведення референдуму, проводить агітацію, надає приміщення для забезпечення роботи відповідних комісій тощо); 2) будь-яким способом бере участь у проведенні таких виборів чи референдумів (висувається кандидатом, агітує за кандидата чи рішення референдуму, є довіреною особою кандидата, і головне – приходить на вибори чи референдум та голосує незалежно від того «за» чи «проти») [229]. З таким підходом не погоджується Є. О. Письменський, який справедливо вказує на невиправданість визнання пасивної участі у виборах чи референдумі колабораційною діяльністю та необхідність уникати надмірно широкого підходу до тлумачення змісту поняття участі у проведенні виборів чи референдуму [260, с. 209]. Подібної позиції дотримуються О. О. Кравчук та М. С. Бондаренко [207, с. 201], а також Р. О. Мовчан і К. П. Задоя [241, с. 186]. Розвиває цю думку К. А. Новікова, яка вказує, що відсутність у законі чіткої вказівки щодо непоширення кримінальної відповідальності на виборців створює суттєву правову невизначеність і ризики масового кримінального переслідування осіб, які діяли з мотивів самозбереження або побоювались репресій. Виходячи з цього, дослідниця пропонує виключити участь виборців у голосуванні з-під дії ч. 5 ст. 111-1 КК України, вказавши, що таке діяння не становить складу колабораційної діяльності [250, с. 153].

Підводячи підсумок викладеному, зазначимо, що ми підтримуємо загальну тенденцію сучасної доктрини кримінального права, яка схиляється до необхідності відмежування організаторів, агітаторів та активних учасників (які допомагають окупаційній владі) від пересічних громадян, які голосують на виборах чи референдумі. При цьому для притягнення до кримінальної відповідальності за колабораціонізм має значення не сам факт фізичної присутності на дільниці, а характер і зміст вчинюваних дій, їх спрямованість на забезпечення проведення

незаконних виборів або референдуму, а також реальний внесок у реалізацію таких рішень.

Так само як і для попередньо проаналізованих складів кримінальних правопорушень, для кваліфікації діяння за цією формою колабораційної діяльності важливе значення має місце вчинення кримінального правопорушення. З цього приводу принципових дискусій у науці не виникає, тому ми погоджуємося з думкою, що аналізоване діяння має вчинятися на ТОТ (М. А. Рубащенко [197, с. 335], Є. О. Письменський [260, с. 209]).

Щодо конкретних прикладів кваліфікації діяння за ознаками участі в організації та проведенні незаконних виборів чи референдумів, то за результатами нашого опрацювання судової практики можемо навести такі: реєстрація кандидатом в депутати до «Ради муніципального округу муніципального утворення Новоайдарський муніципальний округ Луганської народної республіки першого скликання» [113]; прийняття участі у проведенні незаконного референдуму та здійснення подворового обходу жителів та активні пропозиції мешканцям проголосувати, ведення обліку громадян по списку, які проголосували під час проведення незаконного референдуму [119]; виїзд до населених пунктів з метою забезпечення голосування жителів у незаконному референдумі щодо входження Херсонської області до складу РФ, носіння бюлетенів та скриньки для голосування [121].

11. *Публічні заклики до проведення незаконних виборів та/або референдумів на ТОТ (ч. 5 ст. 111-1 КК України).*

У науці публічні заклики визначають як співпрацю з ворогом в інформаційній сфері. Зазначимо, що подібні діяння вже були предметом розгляду під час аналізу складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України. Напрацьовані положення з цього приводу цілком можуть бути застосовані й для характеристики діяння в цій формі колабораційної діяльності з тією лише відмінністю, що за ч. 5 ст. 111-1 КК України публічні заклики спрямовані на проведення незаконних виборів та/або референдумів на ТОТ. Подібну позицію підтримує і О. В. Тананакін, який вбачає різницю між діями, зазначеними у ч. 1 та у

ч. 5 ст. 111-1 КК України, саме у предметі публічних закликів. За ч. 5 ці заклики здійснюються для того, щоб забезпечити проведення таких незаконних виборів та/або референдуму [366, с. 110-111]. При цьому справедливим є твердження К. А. Новікової, яка зазначає, що такі дії, хоча й спрямовані на легітимізацію політичних ініціатив окупаційного режиму, однак за способом вчинення фактично являють собою інформаційні прояви підтримки окупаційної влади [250, с. 154].

У доктрині кримінального права публічні заклики до проведення незаконних виборів та/або референдумів тлумачаться як відкрите звернення до певного кола осіб, що містить ідеї, погляди чи вимоги, спрямовані на те, щоб схилити цих та інших осіб до проведення незаконних виборів та/або референдумів [260, с. 211]. При цьому деякі науковці наголошують, що передбачення публічних закликів до проведення незаконних виборів або референдуму у ч. 5 ст. 111-1 КК України поряд з участю в їх організації та проведенні є проявом порушення принципу диференціації кримінальної відповідальності. Такий підхід, що полягає в однаковій оцінці суспільної небезпечності і, як наслідок, в однаковій караності не є виправданим, оскільки ці діяння суттєво відрізняються за характером суспільної небезпечності (безпосередньої та опосередкованої відповідно) [197, с. 342]. Схожої позиції дотримується і К. А. Новікова, втім дослідниця пропонує виокремити публічні заклики до проведення незаконних виборів та/або референдумів на ТОТ в окрему частину ст. 111-1 КК України, передбачивши за такі дії менш суворе покарання [250, с. 154]. Ми не підтримуємо наведений підхід та обстоюємо думку про доцільність кваліфікації подібних випадків за ч. 1 ст. 111-1 КК України. Головним аргументом на користь цього судження є відсутність, на наш погляд, потреби в існуванні самостійної норми про відповідальність та такі дії, оскільки за своїм характером і суспільною небезпечністю публічні заклики у виборчій сфері істотно не відрізняються від публічних закликів до підтримки рішень або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації. Більше того, вважаємо, що такі заклики є формою підтримки окупаційної влади, оскільки спрямовані на інтеграцію ТОТ до політичного й правового простору держави-агресора. На наше переконання, додаткова диференціація кримінальної відповідальності за такі дії може становити

ризики правової невизначеності, коли подібні за змістом висловлювання в одних випадках можуть кваліфікуватися за ч. 1 ст. 111-1 КК України як кримінальний проступок, а в інших – за ч. 5 цієї статті як злочин, що тягне за собою настання різних кримінально-правових наслідків.

Прикладами притягнення осіб до кримінальної відповідальності за ч. 5 ст. 111-1 КК України за вчинення досліджуваного діяння є: здійснення агітації щодо голосування на незаконному референдумі [67]; здійснення закликів до проведення референдуму: проголошення промови до представників держави-агресора «звернення з проханням провести референдум» на ТОТ та прийняття участі у форумі «Ми разом з Росією» [125].

12. *Організація та проведення заходів політичного характеру (ч. 6 ст. 111-1 КК України).*

Насамперед зазначимо, що з метою забезпечення однакового розуміння змісту заходів політичного характеру законодавець відсилає до п. 2 примітки до ст. 111-1 КК України, де вказано, що такими є з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо. Проте цілком очевидно, що передбачення в законі відкритого переліку заходів не вирішує проблему правозастосування, що зумовлює потребу пошуку шляхів її розв'язання на доктринальному рівні.

Зазначимо, що у науковій літературі під заходом політичного характеру розуміють вільне, публічне вираження політичної позиції осіб, при якому можливе висловлення вимог, прийняття резолюцій, інших звернень з різноманітних питань суспільного життя, на доступному кожному зібранні, що проводиться у формі з'їздів, зборів, нарад, мітингу, походу, демонстрації, пікетування, конференції, круглого столу або у будь-якому різному поєднанні цих форм, порядок денний яких передбачає упорядкування життя суспільства у сфері політики, за ініціативою фізичних чи юридичних осіб [188, с. 137]. Як бачимо, перелік заходів політичного характеру не вичерпний, що створює підстави для широкого тлумачення діянь такого виду, що, своєю чергою, може мати наслідком правову невизначеність. На проблему невизначеності змісту «заходів політичного характеру» звертає увагу й К. А. Новікова, яка зазначає, що п. 2 примітки до ст. 111-1 КК України можна було б

доповнити вказівкою, що заходи політичного характеру стосуються питань внутрішньої чи зовнішньої політики. Такий підхід, на думку авторки, дозволив би зберегти гнучкість формулювання, але водночас й звузити простір для довільного або надмірно розширювального тлумачення, у тому числі з боку правоохоронних органів [250, с. 154-155]. Ми погоджуємося з висловленою тезою, підкреслюючи, що оціночний характер поняття «заходів політичного характеру» створює високий ступінь ризику суб'єктивізму під час правозастосування, що зумовлює потребу формування усталеної судової практики, зокрема, через правові позиції Верховного Суду.

З метою з'ясування змісту об'єктивної сторони кримінального правопорушення, що полягає в організації та проведенні заходів політичного характеру, доцільно розкрити сутність понять «організація» та «проведення». Почнемо з першого поняття «організація», яке зазвичай у словниковій літературі тлумачиться як: дія за значенням організувати, організовувати й організуватися, організовуватися; об'єднання людей, суспільних груп, держав на базі спільності інтересів, мети, програми дій; особливості побудови чого-небуть, структура [31, с. 739]. Зрозуміло, що в нашому контексті саме перше значення є релевантним. У науковій літературі є різні підходи до визначення організації заходів політичного характеру, які насамперед відрізняються ступенем деталізації. Так, одні науковці зазначають, що організація заходу політичного характеру передбачає сукупність активних дій з його створення, заснування, підготовки, розробки, проведення, забезпечення, вчинених із залученням інших осіб як до вказаних дій, так і до участі у заході [188, с. 138]. Інші вказують, що під такими діяннями слід розуміти діяльність, що полягає в її впорядкуванні, ініціюванні та підготовці до проведення зазначених заходів, залученні до них визначеного або невизначеного кола осіб [260, с. 173]. На думку О. К. Маріна, організацією такого заходу є вчинення будь-яких дій організаційного характеру, спрямованих на забезпечення проведення такого заходу (складання плану чи сценарію, програми заходу, інформування населення про такий захід та потребу участі в ньому, розміщення відповідних оголошень, підготовка матеріалів, надання приміщень, технічних засобів тощо) [229]. На наш погляд, організація заходів політичного

характеру може бути визначена як комплекс дій, спрямованих на ініціювання, підготовку, координацію, матеріально-технічне та інше забезпечення фактичного проведення таких заходів.

Щодо терміна «проведення», то він традиційно вживається у значенні: супроводжувати, вести кого-небудь у певне місце або з метою нагляду; спрямовувати рух кого-, чого-небудь; керувати діяльністю кого-, чого-небудь; переслідувати; пильно оглядати кого-, що-небудь; здійснювати, робити що-небудь; здійснювати на практиці [32, с. 130]. У кримінально-правовій площині під проведенням заходів політичного характеру розуміються дії з керування та модерування процесом роботи під час таких заходів [260, с. 173]; сукупність дій, спрямованих на забезпечення ефективної реалізації порядку денного заходу та досягнення заходом своїх цілей [188, с. 138]; діяльність, спрямована на забезпечення безпосередньої реалізації заходу (модерування, ведення, надання слова тим, хто виступає, ведення колон та ін.) [229]. Узагальнюючи висловлене, резюмуємо, що поняття «організація» та «проведення» заходів політичного характеру хоча й взаємопов’язані, але не тотожні, оскільки мають різний зміст і розведені у часових межах. Організація передує заходам політичного характеру і полягає у вчиненні підготовчих та забезпечувальних дій, що створюють умови для їх проведення. Натомість проведення є наслідком організаційних дій і полягає у безпосередній реалізації заходів політичного характеру та керуванні їх перебігом.

Окрім з’ясування змісту термінів, які вживаються для позначення діяння у складі аналізованого кримінального правопорушення, важливо звернути увагу на те, що законодавча конструкція цього складу передбачає використання між словами «організація» та «проведення» єднального сполучника «та», що свідчить про необхідність під час кваліфікації діяння за ознаками ч. 6 ст. 111-1 КК в цій формі встановлення сукупності обох дій, тобто і організації, і безпосереднього проведення політичного заходу. Такого висновку дійшов і М. І. Хавронюк, констатуючи, що участь лише в організації, або лише в проведенні заходу не створює складу цього злочину, проте за наявності підстав може кваліфікуватися, відповідно до ч. 6 ст. 111-1 КК України, за ознаками «здійснення інформаційної діяльності» або

«активна участь у заході» [380]. Погоджується з цим і Є. Ф. Тищенко [371, с. 135-136]. Оцінюючи таку ситуацію, Є. О. Письменський називає її невиправданою через те, що це може зумовлювати помилкове застосування відповідного положення кримінального закону, пропонуючи замінити в тексті закону єднальний сполучник «та» на розділовий сполучник «або» [260, с. 174]. Ми вважаємо, що межа між організацією та проведенням заходів політичного характеру у контексті аналізованої диспозиції є досить невизначеною, тому пропонуємо виключити з тексту диспозиції ч. 6 ст. 111-1 КК України вказівку на організацію, залишивши лише одне діяння – проведення заходів політичного характеру.

Прикладами вчинення зазначеного діяння у судовій практиці є: організація на базі навчального закладу політичного заходу, присвяченого утворенню регіонального відділення громадського руху «Юнармія», під час якого керівники руху передали його символіку, а також проведення мітингів, спрямованих на підтримку незаконних збройних формувань держави-агресора [78]; організація та проведення громадянами України заходу за участю близько трьохсот працівників Херсонської дирекції АТ «УКРПОШТА» на підтримку дій держави-агресора щодо окупації Херсонської області [88].

13. Здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради (ч. 6 ст. 111-1 КК України).

В умовах сьогоднішніх українських реалій інформаційна діяльність може мати специфічне спрямовування: створення передумов для утвердження окупаційної влади та закладення основ, які у подальшому сприятимуть її утвердженню та безперешкодному функціонуванню. Усвідомлюючи загрозу, яку може створити співпраця з ворогом в інформаційній сфері, законодавець ввів до закону про кримінальну відповідальність поняття інформаційної діяльності, а також окреслив її спрямованість [216, с. 158].

Насамперед слід зазначити, що інформаційна діяльність за ч. 6 ст. 111-1 КК України має більшу суспільну небезпечність, аніж діяння подібного роду, передбачені ч. 1 цієї статті. У науці кримінального права напрацьовано поняття інформаційної діяльності, під якою необхідно розуміти специфічну професійну, політичну чи громадську діяльність відповідних суб'єктів, яка полягає в: а) інформаційній взаємодії з органами влади, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами; б) створенні та організації доступу до публічної інформації; в) впорядкуванні інформаційних ресурсів; г) формуванні інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури, засобів зв'язку та засобів інформаційної безпеки [188, с. 139]. У зв'язку з цим слушною видається думка Є. О. Письменського, який вказує, що норма насамперед орієнтована на тих, хто на регулярній основі (переважно професійно) займається інформаційним шкідництвом, а саме: працівників медіаустанов (телевізійні канали, радіостанції, газети, інтернет-платформи); т.зв. експертів, які долучаються до поширення й інтерпретації пропаганди через медіаресурси; блогерів та інфлюенсерів, які створюють та поширюють контент у соціальних мережах, роблять відео, пости, коментарі [260, с. 157]. На підтвердження зазначеного наведемо конкретні приклади таких діянь, що мають місце у судовій практиці: особа, перебуваючи в студії, публічно виступила у програмі «Лінії» з одночасним записом та відтворенням виступу на інтернет-сторінках, а також з використанням засобів масової інформації у формі звернення до невизначеного кола осіб закликала до масштабного використання збройних сил РФ [109]; на телевізійному каналі «Маріуполь-24» громадянин України створював телевізійні репортажі, в яких поширював інформацію на підтримку держави-агресора [107]; особа висвітлювала події, які відбувалися в м. Бердянськ та на інших територіях Запорізької області, маніпулюючи фактами та підмінюючи поняття, чинила психологічний тиск на місцеве населення для подолання його спротиву окупації, а також готувала статті та відео-сюжети для «Telegram» каналів та «YouTube» [114]; особа, обіймаючи посаду редактора друкованого засобу масової інформації, основним змістовним наповненням якого є звітність про результати роботи місцевої

окупаційної влади, звинувачувала підрозділи ЗСУ та українську владу у воєнних злочинах, агітатувала до участі в антиукраїнських заходах тощо [84].

Відповідно до п. 3 примітки до ст. 111-1 КК України під здійсненням інформаційної діяльності розуміється створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації. Наведемо визначення кожного з указаних діянь. Створення інформації – це активні дії, внаслідок яких з'являються нові дані або перетворюються чи редагуються вже існуючі, які відображаються в електронному або паперовому вигляді та носять одноразовий або систематичний характер. Збирання інформації – це активні дії, які спрямовані на отримання відомостей за допомогою технічних приладів чи органів чуття людини. Одержання інформації – брати, приймати те, що надсилається, надається, вручається і т. ін.; отримувати, здобувати, діставати що-небудь певними зусиллями, якимись діями і т. ін. [31, с. 625]. Варто погодитися з думкою О. О. Кравчука та М. С. Бондаренко, що одержання і споживання інформації, які мають місце незалежно від волі особи або з метою задоволення базових інформаційних потреб, не можуть вважатися караними [207, с. 201]. Зберігання інформації – це діяння, сутність якого зводиться до володіння інформацією незалежно від періоду перебування. Використання інформації – це активна дія, яка полягає у застосуванні інформації незалежно від мети. Своєрідною формою використання інформації є її поширення, сутність якого полягає у розповсюдженні інформації до невизначеного кола осіб. При цьому поширення інформації може відбуватися як на побутовому рівні серед родичів та знайомих, так і мати ознаки пропаганди, що має підвищену суспільну небезпечність. Ми погоджуємося з думкою, що кожне з вищевказаних діянь фактично є самостійним альтернативним діянням за ч. 6 ст. 111-1 КК України [197, с. 252], у зв'язку з чим для притягнення до кримінальної відповідальності за цією частиною ст. 111-1 КК України достатньо вчинення хоча б одного з них.

Також слушним є зауваження науковців про те, що кожна з перелічених форм інформаційної діяльності має характеризуватися трьома обов'язковими ознаками: 1) здійснюватися у співпраці з агресором; 2) мати спрямованість на підтримку агресора; 3) не містити ознак державної зради [197, с. 258].

Щодо співпраці з державою-агресором та/або її окупаційною адміністрацією, то слід зазначити, що це діяльність, яка здійснюється з кимось спільно та спрямована на досягнення певної мети та/або вигоди для всіх сторін. Додамо, що така співпраця може бути спрямована й на уникнення відповідальності державою-агресором. У теорії кримінального права відповідальність розуміють як передбачені санкціями норм права несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, яких зазнає особа за вчинене правопорушення [257, с. 255]. У більш широкому значенні відповідальність визначається як будь-які негативні правові наслідки, передбачені національним чи міжнародним правом, підставою застосування яких є збройна агресію як загалом, так і безпосередньо проти України. До них відносяться й міжнародні санкції, які є колективними чи односторонніми заходами примусу за порушення норм міжнародного права [197, с. 260]. У контексті колаборційної діяльності уникнення відповідальності означає як убезпечення від неї, запобігання їй, так і протиправне позбавлення чи звільнення від неї, зменшення чи пом’якшення негативних наслідків здійснення акту агресії проти України.

Окремою проблемою застосування норми ч. 6 ст. 111-1 КК України є встановлення ознаки «за відсутності ознак державної зради». На думку деяких дослідників, наслідком такого законодавчого конструювання норми є унеможливлення охоплення цією формою колаборантства інформаційної діяльності, вчиненої громадянином України, адже якщо громадянин України здійснює інформаційну діяльність у співпраці з державою-агресором, спрямовану на його підтримку чи уникнення ним відповідальності, то його діяння містить ознаки державної зради, що в силу згаданої негативної ознаки виключає кваліфікацію за ч. 6 ст. 111-1 КК України. У підсумку стаття про колаборційну діяльність, яка повинна була б пом’якшити відповідальність громадян України за таку інформаційну діяльність під окупаційним режимом, натомість криміналізує таку інформаційну діяльність, вчинену іноземцями та особами без громадянства, передбачаючи менш сувору відповідальність порівняно з такою ж діяльністю громадян України [197, с. 263]. Не погоджуючись з наведеною позицією в тій частині, що суб’єктом цього кримінального правопорушення внаслідок наявності в диспозиції вказівки на

відсутність ознак державної зради слід визнавати іноземців та осіб без громадянства, та враховуючи наявність у доктрині кримінального права альтернативних поглядів на призначення цієї вказівки у диспозиції ч. 6 ст. 111-1 КК, вважаємо за необхідне приєднатися до думки тих фахівців, які зауважують, що зміст виразу «за відсутності ознак державної зради» залишатиметься невизначеним до тих пір, доки законодавець нормативно його не розтлумачить [241, с. 114].

14. Активна участь у заходах політичного характеру (ч. 6 ст. 111-1 КК України).

Останнім альтернативним злочином, кримінальна відповідальність за який передбачена ч. 6 ст. 111-1 КК України, є «активна участь у таких заходах». Із логічного та змістовного тлумачення вбачається прив'язка до першого діяння, яке сформульоване у цій частині, тобто активна участь у заходах політичного характеру. У науці кримінального права сформульовано такі підходи до розуміння цього діяння. Є. О. Письменський зазначає, що активна участь у заходах політичного характеру полягає в точному та повному виконанні вказівок організаторів таких заходів, виступах та закликах до учасників заходів підтримувати державу-агресора, її окупаційні адміністрації чи збройні формування, участі в обговоренні політичних питань, роботі лічильної комісії тощо [260, с. 175]. О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, О. В. Червякова та А. З. Швець вказують, що це вид діяльності, який свідчить про залученість суб’єкта до процесів, що відбуваються під час організації та проведення заходів політичного характеру, його взаємодію з учасниками процесу, та може виражатись у діях, спрямованих на відкриту та активну підтримку порядку денного чи реалізацію прийнятих рішень, резолюцій, висновків тощо, зайнятті відповідних посад, виконанні поставлених завдань та іншому сприянні [188, с. 139-140]. О. К. Марін переконаний, що у такому випадку має місце вчинення активних дій, спрямованих на реалізацію мети заходу (виступ із доповіддю чи промовою, виконання «патріотичних» пісень, інших перформансів, участь у дискусії, обговоренні, участь у робочих органах заходу – президії, мандатній чи лічильній комісії тощо) [229]. Подібну позицію обстоює і М. І. Хавронюк [381]. При цьому слушною є думка про те, що лише безпосередня присутність особи на заході

політичного характеру (наприклад, з певним плакатом) не може вважатися активною участю [206]. Отже, ключовим у вирішенні питання притягнення до кримінальної відповідальності за цю форму колаборaційної діяльності є встановлення саме активного характеру участі у заході, що має створювати правовий бар'єр, який дозволяє відокремити ідеологічних спільників агресора від «пасивної аудиторії» – осіб, які були присутні на заходах статично, під примусом або внаслідок збігу обставин. На підтвердження правильної кваліфікації діяння за ознаками ч. 6 ст. 111-1 КК України наведемо приклад із судової практики, коли виступила на форумі як голова «Ради матерів» м. Нової Каховки та зазначила, що *«влада в Києві вважає, що обстріли є безневинними, але мирні люди гинуть на вулицях міста»* [120].

Цілком очевидно, що поняття «активна участь» є оціночним, що значно ускладнює розуміння меж такої активності. У цьому контексті Р. О. Мовчан та К. П. Задоя зазначають, що при оцінці наявності в діях особи ознак «активної участі» необхідно враховувати місце проведення заходу і «статус» суб'єкта, який приймає у ньому участь [241, с. 188]. Намагаючись розв'язати це складне завдання, К. А. Новікова пропонує надати визначення терміна «активна участь» у примітці до ст. 111-1 КК України [250, с. 155]. На наш погляд, запропонований шлях остаточно не вирішить наявну проблему, адже за такого підходу залишиться актуальним питання відмежування організації та проведення політичних заходів від активної участі в них, оскільки організація та проведення самі по собі є активною участю. Враховуючи викладене, на перспективу пропонуємо взагалі виключити з диспозиції ч. 6 ст. 111-1 КК України таку форму діяння, як активна участь у таких заходах.

Завершуючи розгляд цієї форми колаборaційної діяльності, так само відмітимо актуальність питання про призначення вказівки в законі на відсутність ознак державної зради. Як справедливо зазначає М. А. Рубащенко, законодавець фактично поєднав непоєднуване: з одного боку, обов'язковою ознакою організації і проведення заходів є їхнє здійснення у співпраці з відповідними ворожими суб'єктами, а з іншого – відсутність ознак державної зради [197, с. 457]. І. Б. Газдайка-Василишин погоджується, що конструкція «за відсутності ознак державної зради» у ч. 6 ст. 111-1 КК України ставить більше запитань, аніж дає відповідей, зокрема й стосовно того,

яких форм злочину вона стосується. Вчена висновує, що «активна участь у таких заходах» може містити ознаки державної зради, наприклад, бути допомогою у проведенні підривної діяльності проти України, а тому ця конструкція не стосується і перших двох форм суспільно небезпечного діяння (організації та проведення заходів політичного характеру), адже важко уявити ситуацію, за якої організація або проведення заходів політичного характеру не містять ознак державної зради, а активна участь у них містить такі ознаки [146, с. 125-126].

15. Добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на ТОТ (ч. 7 ст. 111-1 КК України).

У цьому випадку має місце посадове колаборантство, для притягнення до кримінальної відповідальності особа повинна займати посаду у незаконному судовому або правоохоронному органі, який створений на ТОТ. Передусім наголосимо на тому, що відповідно до ст. 54 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. окупаційній державі забороняється змінювати статус посадових осіб чи суддів на окупованих територіях або вживати стосовно них будь-яких заходів примусу, якщо вони утримуватимуться від виконання своїх обов'язків з міркувань совісті [172]. Згідно зі ст. 43 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додатку до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 р. з фактичним переходом до рук окупанта повноважень легітимної влади він вживає всіх залежних від нього заходів для того, щоб, по можливості, відновити і забезпечити громадський порядок і безпеку, дотримуючись існуючих у країні законів, за винятком, коли це абсолютно неможливо [198]. Можна констатувати, що міжнародне право встановлює чіткі межі діяльності окупаційної влади, спрямовані на збереження правової ідентичності окупованої території та захист професійної незалежності місцевих кадрів. Окупаційна держава не має права на довільне правотворство. Вона зобов’язана поважати і застосовувати чинне законодавство країни, якій належить окупована територія.

Міжнародні норми визнають право посадових осіб та суддів відмовитися від співпраці з окупаційною владою. Спроби окупаційної влади примусово залучити українських суддів чи посадовців до роботи в іноземних правових системах або

накладення на них санкцій за відмову від такої роботи є міжнародним правопорушенням, що нівелює легітимність будь-яких рішень, прийнятих такими органами. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону від 15.04.2014 р. № 1207-VII будь-які органи, їх посадові та службові особи на ТОТ та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом [308].

Для визначення того, які органи є судовими та правоохоронними, звернемося до регуляторного законодавства. Одразу зазначимо, що органами та установами системи правосуддя в Україні є суд, Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів, Державна судова адміністрація України, її органи. Вивчаючи норми профільного законодавства, які визначають склад цих органів, слід констатувати таке. По-перше, відповідно до ст.ст. 21, 26 та 37 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (далі – Закон від 02.06.2016 р. № 1402-VIII) до складу місцевих, апеляційних та касаційних судів входять судді. Разом з тим організаційне забезпечення роботи суду здійснює його апарат, який очолює керівник апарату. Правовий статус працівників апарату суду визначається Законом України «Про державну службу». Кожний суддя має помічника (помічників), статус і умови діяльності якого (яких) визначаються цим Законом та Положенням про помічника судді, затвердженим Радою суддів України. (ч. 1 та 6 ст. 155, ч. 1 ст. 157 Закону від 02.06.2016 р. № 1402-VIII). По-друге, Вища кваліфікаційна комісія суддів України складається з шістнадцяти членів, вісім з яких призначаються з числа суддів або суддів у відставці (ч. 3 ст. 92 Закону від 02.06.2016 р. № 1402-VIII). По-третє, правовий статус посадових осіб Державної судової адміністрації України, її територіальних управлінь визначається Законом України «Про державну службу», відтак вони не мають суддівського статусу (ч. 4 ст. 151 Закону від 02.06.2016 р. № 1402-VIII) [339]. По-четверте, ч. 1 ст. 5 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» від 21.12.2016 р. № 1798-VIII визначено, що Вища рада правосуддя складається з двадцяти одного члена, яких обирає з'їзд суддів України з числа суддів чи суддів у відставці, призначає Президент України, обирає Верховна Рада України, з'їзд адвокатів України, всеукраїнська конференція прокурорів, з'їзд представників

юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ [296]. Окрім того, зазначимо, що відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 р. № 3781-XII (далі – Закон від 23.12.1993 р. № 3781-XII) відповідно до цього Закону захисту підлягають судді Конституційного Суду України, судді та працівники апаратів судів [303].

З'ясувавши систему судових органів, виникає необхідність встановити, які саме дії становлять склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України. В цьому сенсі заслуговує на увагу судження Є. О. Письменського, який визначає зайняття посади в незаконних судових органах як обіймання такої посади в органах, що виконують функції судової влади та утворені всупереч передбаченому в Україні порядку, обов'язки за якою передбачають здійснення діяльності, характерної для суддів, народних засідателів та присяжних, а також забезпечення судової діяльності (працівники структур на кшталт судової адміністрації тощо) [260, с. 215].

Щодо поняття «правоохоронні органи», то, як справедливо наголошується у науковій літературі, воно є одним з найбільш невизначених у теорії та практиці. В. Я. Тацій вказує, що в результаті широкого тлумачення правоохоронної функції до правоохоронних органів включаються майже всі органи виконавчої влади, які в тій чи іншій мірі займаються виконанням правоохоронних функцій, тобто опосередковано й правоохоронною діяльністю [368, с. 234]. На підтвердження таких висновків наведемо ч. 1 ст. 2 Закону від 23.12.1993 р. № 3781-XII, де вказано, що правоохоронні органи – це органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [303]. Варто підкреслити, що законодавцем наведено невичерпний перелік таких органів, ця норма матеріального права залишає простір для дискреції.

У цьому контексті не можна оминути увагою постанову Великої Палати ВС від 30.08.2023 р. у справі № 633/195/17, де у п. 65 суд дійшов висновку, що при вирішенні

питання про те, чи є особа працівником правоохоронного органу, необхідно виходити із системного аналізу: положень Конституції України, КК України, КПК України, КУпАП, нормативно-правових актів, які регулюють правовий статус того чи іншого органу державної влади, з яким особа перебуває у трудових чи службових відносинах; повноважень працівника згідно з його посадовою інструкцією, які передбачають реалізацію правоохоронної функції, зокрема вжиття визначених законом превентивних заходів і заходів примусу, а також передбачених кримінальним процесуальним законодавством і законодавством про адміністративні правопорушення заходів; законодавства про пенсійне забезпечення відповідної категорії працівника [280]. У цьому зв'язку можемо висловити припущення, що, відносячи той чи інший орган до правоохоронного, який створено на ТОТ, варто послуговуватись функціональними характеристиками інституції. Український правозастосувач змушений буде відшуковувати в цих незаконно створених органах ознаки (функції і завдання), аналогічні органам влади України, що відповідають поняттю «правоохоронний орган». Особливі складнощі можуть викликати випадки ідентифікації таких правоохоронних органів, які не мають відповідних аналогів у системі органів влади України [197, с. 275]. Аргументуючи цю позицію, необхідно враховувати, по-перше, невичерпність формулювання; по-друге, органів з такою, а можливо, і зі схожою назвою може не існувати на ТОТ, по-третє, аналізуючи діяльність інституції, треба брати до уваги її основне функціональне призначення, так як саме цей ключовий фактор становить загрозу національній безпеці.

На окрему увагу у науковій літературі заслуговує зміст зайняття посади в незаконних правоохоронних органах, під яким розуміють обіймання такої посади в органах, що виконують правоохоронні функції, та утворені всупереч передбаченому в Україні порядку, обов’язки за якою передбачають забезпечення правопорядку в суспільстві [260, с. 215].

Водночас найдискусійнішим у теорії кримінального права є питання про те, зайняття яких саме посад у незаконних судових та правоохоронних органах і виконання яких саме функцій охоплюється ч. 7 ст. 111-1 КК України? О. О. Кравчук та М. С. Бондаренко, визнають, що законодавець використав відмінні критерії при

формулюванні добровільного обіймання посад за частинами 2 і 5 (характер посади) і ч. 7 (характер органу), але разом із тим науковці вважають, що добровільне зайняття в судовому/правоохоронному органі посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, належить кваліфікувати за ч. 2 ст. 111-1 КК України [207, с. 200]. Н. О. Симоненко зазначає, що для кваліфікації за ч. 7 ст. 111-1 КК України особа має обіймати таку посаду в незаконних судових або правоохоронних органах, яка пов'язана не з будь-якими організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими функціями, а лише безпосередньо пов'язану з виконанням функцій саме цих органів – здійснення правосуддя або правоохоронної діяльності. В іншому випадку вчинене має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 111-1 КК України [350, с. 105]. Більш конкретно визначає посаду в незаконних судових або правоохоронних органах М. І. Хавронюк, на думку якого, такою є посада хоча б в одному із таких органів, що створений під час окупації, яка передбачає діяльність: 1) як судді, 2) або як працівника правоохоронного органу (у розумінні ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»). Зайняття ж посади помічника судді, судового розпорядника, іншої посади в апараті суду, прокуратури тощо, на переконання правознавця, необхідно кваліфікувати за ч. 2 ст. 111-1 КК як зайняття посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій [380]. Так само й Р. О. Мовчан вважає, що у ч. 7 ст. 111-1 КК України слід передбачити відповідальність за зайняття у створених на ТОТ незаконних судових або правоохоронних органах посад працівників правоохоронних органів та суддів [240, с. 136; 241, с. 123-124].

Прихильники протилежної позиції стверджують, що ч. 7 містить спеціальний склад злочину щодо дій, описаних у частинах 2 і 5, оскільки йдеться про окремий вид незаконних органів влади (додаткова ознака), при цьому незалежно від характеру посади [249, с. 107-108]. Дослідники зазначають, що в ч. 7 ст. 111-1 КК України відсутня подібна до передбаченої у ч. 5 вказівка, згідно з якою відповідальність настає лише за зайняття посад, пов'язаних із наявністю відповідних функцій. І саме це нормативне положення свого часу спонукало дійти висновку про те, що за ч. 7

ст. 111-1 КК України може кваліфікуватися зайняття будь-яких посад у незаконних судових або правоохоронних органах, створених на ТОТ, зокрема й тих, які не пов’язані з наявністю організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, однак без яких реалізація відповідних функцій не була б можливою: посади судового розпорядника, помічника судді, секретаря судового засідання, посади в канцелярії суду, відділі управління з персоналом, бухгалтерії тощо [265, с. 358]. Аналізуючи зазначене питання, підстав для обмежувального тлумачення приписів ч. 7 ст. 111-1 КК України не вбачає і Н. О. Антонюк. Вона також переконана в тому, що в цій нормі йдеться про зайняття не лише посади судді, адже в судових органах чітко поділена компетенція між тими, хто безпосередньо здійснює правосуддя, тобто суддями, та апаратом судів (секретарі судового засідання, помічники судді, судові розпорядники і т. ін.), які забезпечують організаційну складову у діяльності суддів [18, с. 63].

Отже, на теперішній час у науці кримінального права окреслилися дві діаметрально протилежні позиції: одні науковці є прихильниками обмежувального тлумачення закону, які вважають, що ч. 7 ст. 111-1 КК України має застосовуватися виключно до осіб, які виконують профільні функції судових або правоохоронних органів (здійснення правосуддя, охорона правопорядку), а інші обстоюють доцільність розширеного тлумачення, наголошуючи, що ч. 7 є спеціальною нормою відносно частин 2 та 5, де визначальним критерієм є сам факт належності до незаконного органу, а не обсяг повноважень.

На наш погляд, буквальне тлумачення диспозиції ч. 7 ст. 111-1 КК України свідчить про застосування законодавцем інституційного підходу, що необґрунтовано розширює коло суб’єктів цього злочину. Охоплення цією нормою як професійних суддів і правоохоронців, так і обслуговуючого персоналу (водіїв, секретарів, технічних працівників) суперечить принципу індивідуалізації відповідальності. Ступінь суспільної небезпечності особи, яка ухвалює юридично значущі рішення від імені держави-агресора, є неспівмірною з діяльністю технічного працівника, чиї функції мають суто забезпечувальний характер. Саме тому предметом серйозної критики та фахової дискусії стала постанова ККС ВС від 22.01.2024 р. у справі

№ 953/406/23, де колегія суддів дійшла висновку, що дії громадянина України, який перебував на посаді водія незаконно створеного на окупованій території правоохоронного органу і забезпечував його функціонування, свідчать про вчинення особою колабораційної діяльності та утворюють склад злочину, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України [290].

Звернення до вивчення судової практики показало, що найчастіше за ч. 7 ст. 111-1 КК України притягаються саме судді та працівники незаконних правовохоронних органів, наприклад: суддя у Мелітопольському районному суді Запорізької області (діючий адвокат України) [89], суддя Мелітопольського міжрайонного суду Запорізької області (діючий адвокат України) [80], голова Херсонського обласного суду [123], суддя у Херсонському обласному суді [117]; молодший інспектор групи нагляду відділу безпеки закладу виправної колонії [57], помічник чергового поліції відділу поліції [64], молодший інспектор 2 категорії групи нагляду відділу безпеки виправної колонії [127], поліцейський патрульно-постової служби в управлінні внутрішніх справ [66], в.о. поліцейського комендантського взводу міського відділу поліції [126], слідчий міжрайонного слідчого відділу головного слідчого управління слідчого комітету [110], дільничний інспектор у районному управлінні головного управління МВС [81], в.о. заступника начальника відділу державної інспекції державного комітету податків та зборів [110], заступник прокурора міста [70] тощо.

16. Добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на ТОТ, та/або збройних формуваннях держави-агресора (ч. 7 ст. 111-1 КК України).

Досліджуване діяння має ознаки воєнного колаборантства, тобто така форма співпраці з окупантом, яка полягає в добровільній участі громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях окупанта чи в наданні таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти військових формувань України [197, с. 355]. Заборона на подібну діяльність встановлена ст. 17 Конституції України та полягає у неможливості створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом на території України [200].

Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 51 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни окупаційна держава не може примушувати осіб, що перебувають під захистом, служити в її збройних чи допоміжних силах. Забороняється будь-який тиск чи пропаганда, спрямовані на забезпечення добровільного вступу на військову службу [172]. Втім, очевидним є факт систематичного порушення державою-агресором норм міжнародного права, тому, кваліфікуючи діяння за цією частиною, слід враховувати всі обставини, що призвели до такої участі.

Зазначимо, що для забезпечення правильної кваліфікації діяння необхідно насамперед з'ясувати зміст понять воєнізованого та збройного формувань, загальне визначення яких надано у пунктах 1 та 2 примітки до ст. 260 КК України, де зазначено, що під воєнізованими слід розуміти формування, які мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиноначальність, підпорядкованість та дисципліну, і в яких проводиться військова або стройова чи фізична підготовка, а під збройними формуваннями – воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю. З цього випливає, що збройні формування є видом воєнізованих формувань з тією лише суттєвою відмінністю, що їм притаманна ознака озброєності.

При цьому нормативне визначення збройних формувань РФ надається у п. 4 ч. 1 ст. 1-1 Закону від 15.04.2014 р. № 1207-VII, згідно з яким під ними розуміються регулярні з'єднання і підрозділи, підпорядковані міністерству оборони РФ, підрозділи та спеціальні формування, підпорядковані іншим силовим відомствам РФ, їхні радники, інструктори та іррегулярні незаконні збройні формування, озброєні банди та групи найманців, створені, підпорядковані, керовані та фінансовані РФ, а також за допомогою окупаційної адміністрації РФ, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління окупованими територіями України, та підконтрольні РФ самопроголошені органи, які узурпували виконання владних функцій на окупованих територіях України [308]. Слушно зауважує М. А. Рубащенко, що обсяг цього визначення настільки широкий, що охоплює собою й

воєнізовані формування, що створені на неокупованій території України, на території держави-агресора чи будь-якій іншій території [197, с. 357].

Незаконність цих формувань, або, інакше кажучи, непередбаченість їх Конституцією і законами України, як відмічається в коментарях науковців, означає, що хоча вони й схожі на передбачені законами України формування, однак щодо них або взагалі відсутній закон, який передбачає створення відповідної воєнізованої організації, або ж вони не належать до жодного з легалізованих законами України воєнізованих формувань чи груп, тобто не є їхнім структурним підрозділом [244, с. 881].

Стосовно змістовного навантаження участі у таких формуваннях, то варто зазначити наступне. Із контекстуального змісту диспозиції ч. 7 ст. 111-1 КК України вбачається, що поняття участі є досить широким і охоплює широкий спектр діянь – від формальної фіксації участі у формуванні (наприклад, видання наказу) до безпосередньої участі у бойових діях. Ми вважаємо, що у даному випадку може йтися про одну з форм співучасті, яка за ознаками підпадає під злочинну організацію, тому звернемося до судової практики у подібних справах, а саме до ПП ВСУ «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об’єднаннями» від 23.12.2005 р. № 13 (далі – ПП ВСУ від 23.12.2005 р. № 13).

Відповідно до п.п. 13, 23 та 25 ПП ВСУ від 23.12.2005 р. № 13 вступ особи до організованої групи чи злочинної організації (участь у ній) означає надання цією особою згоди на участь у такому об'єднанні за умови, що вона усвідомлювала факт його існування і підтвердила певними діями реальність своїх намірів. Участь в озброєній банді слід розуміти не тільки як безпосереднє здійснення нападів, а й як сам факт вступу особи до неї чи вчинення будь-яких дій, спрямованих на створення сприятливих умов для її функціонування (надання транспорту, приміщень, тощо). Проте в будь-якому разі участь у банді (як форма бандитизму) обов'язково передбачає членство особи в цьому об'єднанні, яке набувається шляхом вступу до останнього. Участь у вчинюваному бандою нападі може брати й особа, яка не входить до її складу. Проте дії такої особи можна кваліфікувати за ст. 257 КК України тільки в тому разі,

коли вона усвідомлювала, що є учасником нападу, який вчинює банда. Якщо ж зазначена особа не брала безпосередньої участі у нападі, а лише якимось чином сприяла в його вчиненні, її дії слід вважати пособництвом [330].

Одним із проблемних аспектів законодавчого конструювання ч. 7 ст. 111-1 КК України є те, що вона не розмежовує факт участі в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на ТОТ, та/або збройних формуваннях держави-агресора та участь у вчинюваних ними діяннях. З цього приводу у науці висловлюються різні погляди. О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, О. В. Червякова та А. З. Швець зазначають, що участю в незаконному воєнізованому або збройному формуванні є вступ до цього злочинного об'єднання, перебування в ньому та подальше виконання в його складі будь-яких дій в інтересах держави-агресора [188, с. 144]. Є. О. Письменський, характеризуючи цю форму злочину, вказує, що учасник незаконних збройних чи воєнізованих формувань самостійно або разом з іншими учасниками вчиняє різноманітні дії в межах виконання функцій таких формувань, зокрема наступальні операції, обстріл позицій ЗСУ тощо [249, с. 108]. Для відповідальності за участь у відповідному формуванні за ч. 7 ст. 111-1 КК України, як відмічає О. К. Марін, не має значення, чи є вона формалізована (наприклад, особу прийнято на службу, зараховано у штат відповідного підрозділу), чи ні (наприклад, відразу взяла до рук зброю та хоча б почала вчиняти дії як член відповідного формування) [229]. Також вчені уточнюють, що формалізована участь не може обмежуватися виключно фактами, які ще не свідчать про наміри особи. Зокрема, сама лише видача наказу про зарахування громадянина України до штату новоутвореного формування ще не означає, що він вступив до нього, потрібні дії, що демонструють його наміри про вступ, наприклад, оформлення контракту, надання документів, отримання обмундирування, проходження навчання та ін. [197, с. 362].

Натомість Н. О. Антонюк фактично обмежує цю форму самим фактом долучення, входження до складу незаконних формувань. На думку дослідниці, якщо ж такий учасник починає здійснювати участь у веденні бойових дій у складі незаконних формувань, то йдеться про вчинення ним або іншої форми

колабораціонізму (надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти військових формувань України) або ж про вчинення державної зради [18, с. 64].

На наше переконання, цей склад кримінального правопорушення варто розглядати як триваючу діяльність, що включає не лише факт вступу (зарахування до штату), а й безпосереднє виконання функцій формування (патрулювання, обстріли, наступальні операції тощо). Підтвердженням виправданості такого підходу є й приклади, які зустрічаються у судовій практиці. Так, як участь у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях було кваліфіковані такі дії: громадянин України уклав контракт про проходження військової служби у підрозділі, що входить до складу загальновійськової армії південного військового округу ЗС РФ, та був забезпечений відповідними засобами, а також проходив бойову підготовку, навчання з облаштування фортифікаційних споруд, з користування вогнепальною зброєю, боєприпасами та військовою технікою [83]; громадянин України зайняв в незаконному воєнізованому формуванні посаду водія 79 пожежно-рятувальної частини Міністерства у справах цивільної оборони, надзвичайних ситуацій та усунення наслідків стихійних лих на ТОТ [72].

17. Надання незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на ТОТ, та/або збройним формуванням держави-агресора допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України (ч. 7 ст. 111-1 КК України).

Як і попередній склад кримінального правопорушення, цей злочин належить до воєнного колабораціонізму. Дослідження його об'єктивної сторони зумовлює необхідність вивчення змісту основних понять, які мають значення у цьому випадку. Розгляд почнемо із сутності бойових дій, яке знайшло відображення у законодавстві: 1) оборонні або наступальні тактичні дії підрозділів, узгоджені за метою, місцем і часом удари, вогонь і маневр для відбиття ударів противника, його знешкодження та виконання інших завдань з використанням різних видів зброї (озброєння) для знешкодження, подавлення, виснаження і руйнування у визначеному районі впродовж певного часу [278]; 2) бойові дії – це форма застосування з’єднань,

військових частин, підрозділів (інших сил і засобів) Збройних Сил України, інших складових сил оборони, а також поліції особливого призначення Національної поліції України для вирішення бойових (спеціальних) завдань в операціях або самостійно під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння) [321].

Аналізуючи цей склад кримінального правопорушення, зазначимо, що його вивчення неможливе без розуміння загальної структури Збройних Сил України, до якої відповідно до ст. 3 Закону України «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 р. № 1934-XII входить: Генеральний штаб Збройних Сил України; Командування об'єднаних сил Збройних Сил України; види Збройних Сил України - Сухопутні війська, Повітряні Сили, Військово-Морські Сили; окремі роди сил Збройних Сил України; окремі роди військ Збройних Сил України; органи військового управління, з'єднання, військові частини, вищі військові навчальні заклади, військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, установи та організації, що не належать до видів та окремих родів військ (сил) Збройних Сил України [313].

Наступне формулювання, яке має значення у цьому випадку, це «інші військові формування». Зміст цього поняття можливо розкрити через призму абз. 5 п. 3 розд. I Стратегії забезпечення державної безпеки, затвердженої Указом Президента України від 16.02.2022 р. № 56/2022, де передбачено, що суб'єктом забезпечення державної безпеки є державний орган спеціального призначення із правоохоронними функціями, правоохоронні та розвідувальні органи й інші державні органи та особи, які беруть участь у забезпеченні державної безпеки відповідно до законодавства України [359].

Ще одним поняттям, яке слід розглянути, є «військові формування, що самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України». Згадка про такі утворення міститься у п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про основи національного спротиву» від 16.07.2021 р. № 1702-IX, де вказано, що добровольче формування територіальної громади – це воєнізований підрозділ, сформований на добровільній основі з громадян України, які проживають

у межах території відповідної територіальної громади, який призначений для участі у підготовці та виконанні завдань територіальної оборони [324]. Також відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 р. № 3551-XII учасниками бойових дій визнаються, зокрема особи, які у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, брали безпосередню участь в антитерористичній операції, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, за умови, що в подальшому такі добровольчі формування були включені до складу Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів [337].

Окресливши ключові поняття, які мають значення для правильної кваліфікації за цією частиною, перейдемо до опису самого діяння. Стосовно надання незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на ТОТ, та/або збройним формуванням держави-агресора допомоги у веденні бойових дій у науці існують різні підходи з точки зору ступеня деталізації цього визначення. Так, одні фахівці вважають, що така допомога може полягати у наданні інформації щодо пересування військової техніки [207, с. 202], полегшенні чи створенні умов для ведення більш ефективних бойових дій незаконними збройними чи воєнізованими формуваннями, ускладненні, унеможливленні чи зниженні ефективності бойових дій Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України [188, с. 146]. Інші дослідники формулюють визначення надання допомоги у веденні бойових дій більш узагальнено, розуміючи під ним вчинення будь-якого діяння (не виключено, що допомога може полягати і в бездіяльності), яке позитивно впливає на ведення бойових дій незаконними формуваннями [197, с. 366].

Також варто відмітити, що достатньо часто як надання допомоги у веденні бойових дій кваліфікуються випадки надання представнику держави-агресора

військово значущих відомостей. Про це, зокрема, свідчить постанова ККС ВС від 02.04.2026 р. у справі № 202/14884/23, де суд дійшов висновку, що встановлення факту надання особою інформації військовослужбовцю РФ, який належить до збройного формування, створеного на ТОТ, свідчить про наявність ознак колабораційної діяльності, визначеної у ч. 7 ст. 111-1 КК України [281].

Окрім того, неможливо оминути увагою той факт, що допомога має надаватися специфічним суб'єктам: незаконними збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на ТОТ, та/або збройним формуванням держави-агресора, які посягають на незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України. Водночас діяльність таких суб'єктів має бути направлена проти Збройних Сил України або інших військових формувань.

Як ілюстрацію до викладеного, наведемо декілька прикладів із судової практики, коли діяння особи кваліфікувалися за ч. 7 ст. 111-1 КК України. Так, особа, яка перебувала у незаконних збройних формуваннях ДНР, створених на ТОТ т.зв. ДНР, надавала допомогу окупаційним військам РФ у веденні бойових дій проти ЗСУ, а саме: неодноразово брала учать у бойових зіткненнях на території Донецької області проти ЗСУ та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України [71]. Також було притягнуто до кримінальної відповідальності особу, яка займаючи посаду поліцейського (конвою) відділу охорони і конвоювання підозрюваних та обвинувачених ізолятора тимчасового тримання у незаконному правоохоронному органі, створеному на ТОТ, надала допомогу державі-агресору та окупаційній адміністрації держави-агресора, а саме незаконно утримувала та переміщувала громадян України, що причетні до полку «Азов» [130].

На завершення розгляду об'єктивної сторони надання допомоги у веденні бойових дій не можна не вказати на жваві дискусії, які точаться навколо питання про доцільність її передбачення як форми колабораційної діяльності. Так, О. В. Жила зауважує, що наукова спільнота має орієнтувати законотворця на виключення з КК України можливості військової співпраці як виду колабораційної діяльності, залишивши це виключно видом державної зради у формі переходу на бік ворога [174, с. 66]. Такої думки дотримується і Є. О. Письменський [260, с. 224]. Ми так само

підтримуємо думку про недоцільність закріплення цього діяння у ч. 7 ст. 111-1 КК України як самостійного складу злочину, але з іншої причини. З нашої точки зору, до вирішення цього питання варто підходити з урахуванням норм Загальної частини КК України, які містять положення про співучасть та види співучасників.

18. Вчинення особами, зазначеними у частинах 5–7 статті 111-1 КК України, дій або прийняття рішень, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків (ч. 8 ст. 111-1 КК України).

Слід відмітити, що санкція цієї частини передбачає найбільш сувору міру покарання – довічне позбавлення волі. Хоча це й альтернативне покарання, все ж таки це особливо тяжке кримінальне правопорушення, відтак законодавцем об'єктивна сторона повинна бути чітко сформульована та не допускати неоднозначного трактування. Втім у науці точаться дискусії з приводу формулювання диспозиції ч. 8 ст. 111-1 КК України. Зокрема, М. І. Хавронюк вважає, що ч. 8 ст. 111-1 КК України взагалі неможливо застосовувати через допущену законодавцем помилку: у ній не вказано, які саме діяння повинні спричинити зазначені наслідки [381].

На противагу цьому підходу Є. О. Письменський дотримується більш поміркованої позиції та пропонує використовувати обмежувальний спосіб тлумачення і розуміти цю норму так, що в ній ідеться не про осіб, зазначених у ч.ч. 5-7 ст. 111-1 КК України, а про осіб, які вчинили дії, описані в цих частинах [260, с. 285-286]. Інші дослідники констатують, що ч. 8 дійсно викликає сумніви щодо чіткості та передбачуваності її положень. Зрештою, М. А. Рубащенко констатує, що найголовніше те, що поєднання обмежувального, цільового та логічного підходів даватиме результат тлумачення норми, сумісний із принципом «усі сумніви трактуються на користь особи» [197, с. 374-375].

З нашої точки зору, текстуальне формулювання диспозиції ч. 8 ст. 111-1 КК України під час правозастосування може викликати суперечливі підходи, які полягають у неоднозначному розумінні бланкетного характеру норми, тобто видається неочевидною відсилка законодавця чи то до осіб, які зазначені у ч.ч. 5-7 КК України, чи до діянь. Проте, якщо вивчити суб'єктний склад цих частин, то можна

припустити, що ч. 8 ст. 111-1 КК України все-таки відсилає до діянь, які зазначені у цих частинах.

На особливу увагу заслуговує вивчення природи наслідків за цією частиною, а саме: загибель людей або інші тяжкі наслідки. Стосовно першого наслідку у вигляді загибелі людей, то на перший погляд можуть виникнути сумніви щодо його трактування. Нормативне закріплення цього формулювання створює враження, що потерпілих має бути щонайменше двоє. У цьому контексті слід звернутися до приписів Основного Закону, відповідно до ст. 3 якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [200]. З цього приводу доречним є судження Н. О. Антонюк, яка зазначає, що судова практика щодо цього питання вже давно сформована, і вона є фактично одностайною незалежно від того, у якому розділі розташовано статтю, частина якої містить ознаку «загибелі людей», остання охоплює і спричинення смерті лише одній особі. Інша справа, якщо в тій чи іншій статті йдеться про «спричинення смерті двом чи більше потерпілим» [18, с. 64-65].

Щодо альтернативного наслідку у вигляді настання інших тяжких наслідків, то воно має чітке грошове визначення. Згідно з п. 4 примітки до ст. 111-1 КК України тяжкими наслідками у ч. 8 цієї статті вважається шкода, що в одну тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Деякі науковці піддають критиці такий підхід. Наприклад, В. А. Мисливий вважає невдалою спробу законодавця визначити поняття тяжких наслідків у ч. 8 через шкоду в її вартісному визначенні, оскільки заподіяну шкоду через вказані в статті форми колабораціонізму виключно через обрахування її ціни у вартісних показниках у багатьох випадках визначити буде неможливо [237, с. 119]. Подібних висновків доходять й Є. О. Письменський та Р. О. Мовчан [265, с. 358-359]. Ми також підтримуємо цю позицію і вважаємо, що формулювання диспозиції у такому вигляді може поставити під сумнів цінність інших охоронюваних законом об'єктів.

Річ у тім, що, як відомо, шкода може бути як матеріальною, так і моральною. З приводу першої труднощів виникає менше, так як вона піддається вартісному виміру, розмір якого передбачено законом. Щодо моральної шкоди, то її сутність розкрито у п. 86 постанови Великої Палати ВС від 15.12.2020 р. у справі № 752/17832/14-ц, де вказано, що моральною шкодою визнаються страждання, заподіяні громадянинові внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливості реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру. У випадках, коли межі відшкодування моральної шкоди визначаються у кратному співвідношенні мінімальним розміром заробітної плати чи неоподатковуваним мінімумом доходів громадян, суд при вирішенні цього питання має виходити з такого розміру мінімальної заробітної плати чи неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, що діють на час розгляду справи [279].

Отже, нечітка конструкція диспозиції ч. 8 ст. 111-1 КК України призводить до неоднозначності її тлумачення під час правозастосування. У такому разі слід керуватися ч. 3 ст. 62 Конституції, де передбачено, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь [200]. За таких обставин видається правильним висновок М. А. Рубащенка, що у такому випадку має місце логічний та обмежувальний способи трактування, а сумнів потрібно вирішувати на користь обвинуваченого і, таким чином, вважати, що ч. 8 ст. 111-1 КК України передбачає не будь-які діяння, а лише дії, передбачені частинами 5-7, та прийняття рішень, передбачених частинами 5-7 ст. 111-1 КК України [197, с. 375].

Щодо конкретних прикладів кваліфікації діяння за ч. 8 ст. 111-1 КК України, то вважаємо за доцільне навести такий приклад. Так, вироком Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 18.11.2025 р. у справі № 333/7817/23 особу засуджено за сукупністю кримінальних правопорушень, у т.ч. за ч. 8 ст. 111-1 КК України за умисне прийняття рішень громадянином України, який добровільно зайняв посаду, пов’язану з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій в окупаційній адміністрації держави-агресора, створеній на

ТОТ, що призвели до тяжких наслідків, за таких обставин. Громадянин України, будучи депутатом Запорізької обласної ради, почав працювати у тимчасовій військово-цивільній адміністрації Запорізької області. Виконуючи обов’язки голови цієї адміністрації, за попередньою змовою з військовослужбовцями збройних формувань РФ та іншими особами, прийняв рішення про передачу майна юридичних осіб-резидентів України, зокрема майнових комплексів на території Запорізької області, сільськогосподарської продукції в управління окупаційній адміністрації держави-агресора, у т.ч. створеному окупаційною владою т.зв. Державному унітарному підприємству «Державний зерновий оператор». Унаслідок таких дій юридичним особам-резидентам України було завдано збитків у розмірі понад 41,232 млн. доларів США (відповідно до валютного курсу НБУ 1,5 млрд. грн.), що в одну тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [79].

Висновки до розділу 2

1. Родовим об’єктом колабораційної діяльності є суспільні відносини у сфері охорони основ національної безпеки України, зміст яких полягає у забезпеченні захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів від загроз, пов’язаних із співпрацею з державою-агресором, окупаційною адміністрацією або незаконними збройними формуваннями.

2. Залежно від форми колабораційної діяльності, передбаченої відповідною частиною ст. 111-1 КК України, основний безпосередній об’єкт має різний зміст. Так, у ч. 1 ст. 111-1 КК України ним є суспільні відносини у сфері національної безпеки держави, які спрямовані на захист інформаційного напрямку; у ч. 2 ст. 111-1 КК України – суспільні відносини у сфері національної безпеки держави, що виникають з трудових правовідносин; у ч. 3 ст. 111-1 КК України – суспільні відносини у сфері національної безпеки держави, що пов'язані з інформаційним впливом у закладах освіти та відповідністю навчального процесу українським стандартам освіти; у ч. 4

ст. 111-1 КК України – суспільні відносини у сфері національної безпеки держави, що випливають з економічних взаємовідносин.

Водночас окремим частинам ст. 111-1 КК України, враховуючи, що їх диспозиціями охоплюються різні за суттю прояви колабораційної діяльності, притаманна множинність основних безпосередніх об'єктів. Зокрема, у ч. 5 ст. 111-1 під охорону поставлені суспільні відносини у сфері національної безпеки держави, що виникають з трудових правовідносин, а також суспільні відносини, які пов'язані з виборчим процесом; у ч. 6 ст. 111-1 КК України – суспільні відносини у сфері національної безпеки держави, які пов'язані з виборчим процесом, а також суспільні відносини, які спрямовані на захист інформаційного напрямку; у ч. 7 ст. 111-1 КК України – суспільні відносини у критично важливих сферах національної безпеки держави: правосуддя, правоохоронної діяльності та обороноздатності.

3. Ознака публічності є визначальною для кваліфікації діянь за ч. 1 ст. 111-1 КК України. При цьому публічність не може встановлюватися лише за формальними критеріями (кількісною характеристикою аудиторії), а повинна оцінюватися з урахуванням конкретних обставин вчинення діяння, зокрема через призму здатності відповідного висловлювання створити реальну загрозу національній безпеці.

4. Спосіб законодавчого конструювання диспозиції ч. 2 ст. 111-1 КК України створює ризик надмірної криміналізації діянь, оскільки формально поширює дію цієї кримінально-правової норми на осіб, які здійснюють в незаконних органах влади суто професійні, технічні, гуманітарні або життєзабезпечувальні функції, які за своєю суттю не здатні заподіювати шкоду національній безпеці України. У зв'язку з цим під час кваліфікації дій за ч. 2 ст. 111-1 КК України визначальне значення має встановлення характеру виконуваних функцій та реального впливу діяльності особи на відповідній посаді на утвердження, функціонування та зміцнення окупаційної влади. За відсутності такого впливу вчинене слід оцінювати крізь призму положень ч. 2 ст. 11 КК України як малозначного діяння.

5. Під здійсненням пропаганди у закладах освіти у ч. 3 ст. 111-1 КК України слід розуміти діяння негативної спрямованості, яке полягає у поширенні інформації антиукраїнського змісту у межах освітнього процесу серед здобувачів освіти,

покликане у майбутньому сформувати різко негативне ставлення до України як державного утворення.

6. Впровадження стандартів освіти держави-агресора являє собою сукупність інтелектуальних та організаційних дій, спрямованих на повну заміну української системи освіти ідеологічно спрямованою системою держави-агресора, що дозволяє відмежувати технічне виконання обов'язків від активної колабораційної діяльності, спрямованої на інтеграцію закладу освіти до освітнього та правового простору ворога. При цьому під час встановлення ознак складу цього кримінального правопорушення слід ураховувати не лише зміст освітніх стандартів, які фактично впроваджуються на ТОТ, а й ступінь їх відмінності від стандартів України, характер ідеологічного впливу на здобувачів освіти, а також спрямованість таких дій на інтеграцію закладу освіти до освітнього простору держави-агресора. У зв'язку з цим освітню діяльність рядових викладачів, не пов'язану із впровадженням освітніх стандартів держави-окупанта в закладах освіти на ТОТ, слід розглядати виключно як реалізацію відповідних стандартів, що не утворює складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України, адже впровадити такі стандарти освіти повноважна лише особа, яка наділена організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими функціями.

7. Під передачею матеріальних ресурсів у контексті ч. 4 ст. 111-1 КК України слід розуміти суспільно небезпечне діяння, що полягає у фактичному наданні (переході у володіння чи користування) незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на ТОТ, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора будь-яких активів, майна чи засобів, здатних забезпечити їхнє функціонування, незалежно від правової підстави володіння цими ресурсами суб'єктом передачі, за умови заподіяння шкоди національній безпеці держави. Така передача може бути платною або безоплатною; поворотною (передача в користування) чи безповоротною (передача-відчуження); юридично оформленою або фактичною (без оформлення); суб'єкт може бути власником цих ресурсів або лише володіти ними (навіть без законних на те підстав); передача може відбуватися як

шляхом безпосереднього вручення, так і через посередників або шляхом надання доступу до ресурсу.

8. Провадження господарської діяльності за ч. 4 ст. 111-1 КК України пропонується визначати як добровільну діяльність громадянина України, яка пов'язана з виготовленням продукції, наданням послуг, виконанням робіт та торгівлею, спрямована на отримання прибутку, здійснюється у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на ТОТ, у тому числі з окупаційною адміністрацією держави-агресора, з метою підриву національної безпеки України.

Законодавчий спосіб формулювання диспозиції ч. 4 ст. 111-1 КК через вказівку на провадження господарської діяльності «у взаємодії з державою-агресором» має своїм наслідком те, що фактично вся господарська діяльність, яка здійснюється на території, не підконтрольній Україні, формально підпадає під ознаки ч. 4 ст. 111-1 КК України, адже будь-який суб'єкт господарювання не зможе функціонувати на ТОТ без його реєстрації та сплати податків. З огляду на те, що чинне законодавство чітко не розмежовує господарську діяльність, яка має на меті завдання шкоди національній безпеці, та діяльність, необхідну для виживання населення, яке залишилося на ТОТ, запропоновано на законодавчому рівні закріпити, що провадження господарської діяльності, спрямованої виключно на забезпечення базових потреб життєдіяльності населення на ТОТ, не повинно тягнути за собою кримінальну відповідальність.

9. Головною відмінністю діянь, передбачених ч. 2 та ч. 5 ст. 111-1 КК, є характер функцій, які виконує особа, займаючи посаду у відповідному незаконному органі влади. Для кваліфікації діяння за ознаками ч. 5 ст. 111-1 КК України визначальним є фактичне виконання особою організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, що свідчить про її підвищену інтегрованість у вертикаль окупаційної влади та роль у забезпеченні її функціонування. При цьому вирішальне значення має не назва займаної посади, а зміст фактично реалізованих особою повноважень, який за умови відсутності доступу до внутрішньоорганізаційної документації незаконного органу (посадових інструкціях, положень про структурні

підрозділи тощо) має встановлюватися шляхом аналізу фактичної поведінки службової особи та характеру вчинених нею дій.

10. Для настання кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у формах, що передбачають зайняття посад та обрання в незаконні органи влади (частини 2, 5, 7 ст. 111-1 КК України), достатньо самого факту зайняття посади у відповідних органах чи обрання до них, не залежно від того, чи фактично виконувала особа передбачені посадою функції.

11. Надмірна широта диспозиції ч. 5 ст. 111-1 КК в частині опису участі у проведенні виборів чи референдуму зумовлює необхідність її звужувального тлумачення, за якого кримінально караною має визнаватися не будь-яка участь у виборчому процесі, а лише діяльність, яка спрямована на організацію та проведення незаконних виборів чи референдумів, що передбачає прийняття рішення про їх проведення, безпосередню участь в органах, які проводять незаконні вибори або референдуми, створення (забезпечення) матеріально-технічних та інших умов для їх проведення. Факт участі у голосуванні на незаконних виборах чи референдумі не може розглядатися в контексті ч. 5 ст. 111-1 КК.

Публічні заклики до проведення таких виборів чи референдумів за своїм змістом, спрямованістю та ступенем суспільної небезпечності слід вважати різновидом публічних закликів до підтримки рішень або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації. З огляду на це їх виокремлення в самостійний склад колабораційної діяльності вбачається невиправданим, адже створює необґрунтовану диференціацію кримінальної відповідальності та ризики неоднакового застосування закону про кримінальну відповідальність, коли тотожні за сутністю форми колабораційної діяльності в одних випадках можуть кваліфікуватися за ч. 1 ст. 111-1 КК України як кримінальний проступок, а в інших – за ч. 5 цієї статті як злочин, що тягне за собою настання різних кримінально-правових наслідків.

12. Законодавча конструкція ч. 6 ст. 111-1 КК України в частині опису ознак організації та проведення заходів політичного характеру, а також активної участі у них не містить чітких критеріїв відмежування зазначених форм діяння, що не відповідає вимогам правової визначеності. З метою її подолання пропонується

виключити з диспозиції зазначеної статті такі форми діяння, як «організація» та «активна участь», залишивши лише одну форму – «проведення заходів політичного характеру».

13. Передбачене у п. 3 примітки до ст. 111-1 КК України визначення інформаційної діяльності як створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення інформації свідчить про те, що всі вони є самостійними альтернативними діяннями складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 6 ст. 111-1 КК України, у зв'язку з чим вчинення хоча б одного з них вже становить склад цього кримінального правопорушення за наявності інших обов'язкових ознак, якими є: 1) здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором чи її окупаційною адміністрацією, 2) спрямованість на підтримку держави-агресора її окупаційної адміністрації чи збройних формувань або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України та 3) відсутність ознак державної зради.

14. Застосований законодавцем у диспозиції ч. 7 ст. 111-1 КК України інституційний підхід до формулювання ознак зайняття посад у незаконних судових або правоохоронних органах, створених на ТОТ, призводить до необґрунтованого розширення кола суб'єктів цього кримінального правопорушення, оскільки формально охоплює як осіб, які безпосередньо здійснюють правосуддя чи правоохоронну діяльність, так і працівників, які виконують технічні або забезпечувальні функції у цих органах (водії, секретарі, технічні працівники тощо). Такий підхід суперечить принципам диференціації кримінальної відповідальності та пропорційності кримінально-правового впливу, оскільки охоплює одним складом кримінального правопорушення істотно різні за ступенем суспільної небезпечності діяння. З огляду на це пропонується викласти диспозицію ч. 7 ст. 111-1 КК України у такій редакції: «Зайняття громадянином України посади, безпосередньо пов'язаної із реалізацією функцій незаконних судових чи правоохоронних органів…».

15. Добровільну участь громадян України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на ТОТ, та/або збройних формуваннях держави-агресора, слід розглядати як триваючу діяльність, що охоплює не лише факт

вступу (зарахування до штату), а й безпосереднє виконання функцій формування (патрулювання, несення служби, участь у бойових діях та інших операціях).

16. Надання допомоги у веденні бойових дій, передбачене ч. 7 ст. 111-1 КК, характеризується функціональною спрямованістю на полегшення (підвищення) ефективності ведення незаконними збройними чи воєнізованими формуваннями, створеними на ТОТ, та збройними формуваннями держави-агресора бойових дій проти України або ж, навпаки, на зниження бойових можливостей ЗСУ та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України. З урахуванням цього ця форма колаборційної діяльності з точки зору її кримінально-правової природи може бути визнана спеціальним проявом пособництва, що обумовлює доцільність її виключення з диспозиції ч. 7 ст. 111-1 КК України та вирішення цього питання у контексті загальних положень інституту співучасті.

17. Місцем вчинення деяких форм колаборційної діяльності, передбачених частинами 2, 3, 4, 5 та 7 ст. 111-1 КК України, може бути не лише тимчасово окупована територія, а й будь-яка інша територія, оскільки, враховуючи безпекову ситуацію та сучасний розвиток технологій, виконання роботи або здійснення діяльності можливе поза межами ТОТ.

18. Під час застосування ч. 8 ст. 111-1 КК України необхідно виходити із логічного та обмежувального тлумачення її положень, розуміючи її зміст у такий спосіб, що передбачені нею наслідки можуть бути спричинені в результаті вчинення діянь, передбачених у частинах 5-7 ст. 111-1 КК України. При цьому для подолання наявної очевидної вади законодавчого конструювання цієї норми пропонується викласти її у такій редакції: «Вчинення, передбачених частинами п’ятою-сьомою, діянь, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків».

Розділ 3. СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ «КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ»

3.1. Суб'єкт кримінального правопорушення

Одним з обов'язкових елементів складу кримінального правопорушення є його суб'єкт. Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України ним визнається фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. Указані ознаки є загальними і характеризують суб'єкта будь-якого кримінального правопорушення. Водночас закон передбачає й існування спеціального суб'єкта, якому поряд із загальними ознаками властиві ще й додаткові. Не ставлячи собі за мету детальну характеристику всіх ознак суб'єкта колабораційної діяльність, зазначимо, що насамперед це фізична особа[1]. Такий підхід відповідає основним принципам кримінального права як публічної галузі, а саме принципу особистої (індивідуальної) відповідальності суб'єкта, суб'єктивного ставлення, в основу якого покладена психологічна теорія вини, індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання [254, с. 633]. Разом із тим положення цивільного законодавства встановлюють, що фізичною особою є людина (ст. 24 ЦК України) [382].

Другою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення є його осудність. У законі про кримінальну відповідальність передбачено, що осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними (ч. 1 ст. 19 КК України). У літературі осудність визначається як психічно здоровий стан особи, що є однією з юридичних передумов для визнання її дій суспільно небезпечним актом та подальшого притягнення до

[1] *Примітка*. Слід зазначити, що в теорії кримінального права достатньо актуальним залишається питання щодо визнання юридичної особи в якості суб'єкта кримінального правопорушення [153, с. 265]. Прихильники такої позиції наполягали на тому, що існує досвід багатьох зарубіжних країн, де кримінальна відповідальність юридичних осіб встановлена і дає ефективні результати в ситуаціях, коли адміністративно-правових чи цивільно-правових заходів недостатньо; що Україна взяла на себе певні міжнародно-правові зобов'язання стосовно встановлення такої відповідальності. Противники кримінальної відповідальності юридичних осіб, підкреслюють неможливість застосування до юридичних осіб багатьох інститутів кримінального права, зокрема осудності, вини, принципу особистої винної відповідальності [38, с. 153]. Український законодавець залишився прихильником традиційного підходу вітчизняного кримінального права та пішов шляхом передбачення у розділі XIV-1 Загальної частини КК України заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, які не є покараннями [153, с. 268].

кримінальної відповідальності. Особа, що перебуває у стані осудності та вчиняє кримінальне правопорушення, розуміє протиправний характер своїх дій або бездіяльності та можливі наслідки [190, с. 32]. При цьому у теорії кримінального права традиційно виділяють два критерії осудності: медичний та юридичний. Медичний критерій осудності означає наявність у особи під час вчинення кримінального правопорушення психічного здоров'я, відповідного рівня розвитку психічних функцій, що обумовлюють здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними [153, с. 269]. Щодо юридичного критерію, то він характеризується двома ознаками – інтелектуальною і вольовою, в яких і розкривається його зміст. Свідомість і воля взаємозалежні й лише в сукупності виступають передумовою визнання особи винною [284]. Інтелектуальна ознака юридичного критерію осудності відображає здатність особи під час вчинення кримінального правопорушення усвідомлювати свої дії чи бездіяльність [256, с. 65-76], а вольова ознака передбачає здатність особи під час вчинення кримінального правопорушення керувати своїм діянням [153, с. 270-271]. На наш погляд, переконливою є теза, що необхідною умовою притягнення особи до кримінальної відповідальності є вольовий характер вчинку особи. Прояв волі можливий тільки за наявності усвідомлення фактичної та юридичної сторін діяння [153, с. 273]. Зазвичай осудність особи презюмується. Як зазначає Є. О. Письменський, враховуючи таку презумпцію, питання осудності навіть не порушується у вироках про засудження осіб за колаборацію відповідальність [264, с. 338]. Підтверджує це і О. Е. Радутний, який звертає особливу увагу на те, що колаборантом є особа, яка свідомо співпрацює з окупаційною цивільною чи військовою владою [341, с. 104].

Ще однією обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення є вік. Відповідно до ч. 1 ст. 22 КК України, загальний вік, з якого настає кримінальна відповідальність, становить 16 років. Одразу зазначимо, що розрізняють біологічний і соціальний вік людини. Автори навчального посібника з вікової психології розуміють вік як період розвитку кого-небудь, якісно специфічний рівень формування особистості. При цьому вік має подвійне значення: як специфічний

наслідок попереднього розвитку особи і водночас як стадія в соціально-психологічному розвитку людини [383, с. 279]. У свою чергу, Ю. В. Гродецький та О. В. Зайцев вважають, що біологічний вік людини, як показник вікових змін, не має суттєвого кримінально-правового значення, адже насамперед кримінальне право цікавить той рівень психічного розвитку особи, на фоні якого формується її психічне ставлення до вчинення кримінального правопорушення [153, с. 272]. Водночас слід зауважити, що кримінальний закон у ст. 22 КК України закріплює саме біологічний вік як хронологічний період, який пройшов від народження людини до будь-якого іншого моменту в її житті, презюмуючи, що особа, за загальним правилом, має рівень розвитку, який відповідає її біологічному віку.

Втім законодавством передбачено перелік кримінальних правопорушень, за які відповідальність настає з 14 років (ч. 2 ст. 22 КК України). Знижений вік кримінальної відповідальності притаманний насильницьким і майновим кримінальним правопорушенням [38, с. 155-156]. У кримінально-правовій доктрині висловлюються судження про доцільність зниження загального віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Зокрема, В. М. Бурдін пояснює таку доцільність тим, що немає фактичних підстав для виділення окремого переліку злочинів, відповідальність за які може наставати саме з чотирнадцятирічного віку, оскільки особи і в 14, і в 16 років за своїм розвитком суттєво не відрізняються [42, с. 7]. У свою чергу, Комітет ООН з прав дитини звертає увагу, що підлітковий вік є унікальним визначальним етапом у розвитку людини, що характеризується швидким розумовим розвитком, і це впливає на ухвалення ризикованих рішень, певні процеси ухвалення рішень і здатність контролювати імпульси [328].

Одразу зазначимо, що ст. 111-1 КК України не входить до переліку винятків, передбачених ч. 2 ст. 22 КК України, тому притягнення до кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність за законом можливе лише при досягненні особою 16-річного віку, хоча у науці кримінального права дискусії стосовно встановлення мінімального віку притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 111-1 КК України виникають. Зокрема, прихильником позиції зниження віку кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність до 14 років

є Є. О. Письменський, який наводить низку аргументів на підкріплення своєї позиції, серед яких, фактичне залучення до незаконних збройних чи воєнізованих формувань, які діють проти України, громадян України, яким виповнилося 14 років, а також здатність у цьому віці усвідомлювати характер і спрямованість виконуваної військової роботи [264, с. 337]. Цілком погоджуючись із першою тезою про активне залучення дітей та додаючи до цього ще той факт, що тисячі дітей, яких викрадено і щодо яких здійснюється так зване перевиховання, гіпотетично можуть готуватися до участі у воєнних діях проти України [218, с. 155], все ж таки вважаємо, що у такому віці особи навряд чи здатні адекватно оцінювати характер та зміст вчинюваних дій з точки зору існування загрози національній безпеці. Крім того, ворог умисно деформує психіку дітей у такому віці з метою виховання ненависті до України [218, с. 155]. Такі судження висловлює й А. І. Лігун, який зазначає, що навіть змоделювавши ситуацію, що особа до 16 років змогла б учинити такі суспільно небезпечні діяння, суперечливою є можливість усвідомлення нею об'єктивної сторони діяння [224, с. 100]. Крім того, слушним є зауваження, що особа у віці 14 років не може належно встановити ворога або ж сприйняти наявну в державі ситуацію як дійсну [201, с. 105]. На нашу думку, усвідомлення суті категорії «національна безпека» потребує певних знань, ще більш складним є усвідомлення характеру діянь, які можуть нести загрозу для неї. На підтвердження нашого судження наведемо думку О. В. Євдокімової, яка зазначає, що психофізична незавершеність процесу формування особи неповнолітнього призводить до їх нездатності повною мірою усвідомлювати фактичні ознаки та суспільну небезпечність такого складного соціального явища, як кримінальне правопорушення, адекватно оцінювати свої вчинки [171, с. 534].

Викладене зайвий раз свідчить на користь виправданості позиції законодавця стосовно встановлення кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності саме з 16 років. Водночас слід звернути увагу на неможливість вчинення певних кримінальних правопорушень за ст. 111-1 КК України навіть з 16-річного віку, зокрема тих, що пов'язані із зайняттям посад та обранням до відповідних органів влади або зі здійсненням певних видів професійної діяльності (діяння, передбачені

частинами 3, 5 та 7 ст. 111-1 КК України), адже цього особа має володіти певним рівнем освіти, навичками, кваліфікацією та досвідом [218, с. 156].

Наприкінці зазначимо, що встановлення точного віку особи має також важливе процесуальне значення для здійснення кримінального провадження, а у випадках відсутності документів, що підтверджують вік, необхідне проведення судово-медичної експертизи [38, с. 155]. Така вимога є імперативною відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 242 КПК України [211].

Окрім розглянутих загальних ознак суб'єкта колаборaційної діяльності, окрему увагу слід приділити й дослідженню спеціальних ознак, які притаманні йому як спеціальному суб'єкту кримінального правопорушення.

Слід зазначити, що кримінально-правовою наукою поняття спеціального суб'єкта є достатньо розробленим. Так, В. О. Навроцький зазначає, що спеціальним суб'єктом є такий вид суб'єкта, котрий виокремлюється із загального і при цьому наділений усіма ознаками загального суб'єкта складу злочину [374, с. 256]. На думку, В. В. Устименка, визначення спеціального суб'єкта містить у собі обмежувальну ознаку, яка окреслює коло осіб, які можуть бути суб'єктами відповідних злочинів. Але при цьому такі ознаки повинні бути обов'язково передбачені в кримінальному законі або прямо випливати з нього [376, с. 15]. Н. А. Мирошниченко вказує, що особливістю спеціального суб'єкта є його службове становище або професія, демографічні дані. При цьому визначення певних категорій осіб спеціальними суб'єктами обумовлене не їх положенням, а тим, що ці особи внаслідок займаного положення можуть вчинити такі злочинні діяння, які не можуть бути вчинені іншими особами [235, с. 91]. У підсумку можна зазначити, що ознаками спеціального суб'єкта кримінального правопорушення можуть бути приналежність до громадянства, правовий стан суб'єкта у сфері службової діяльності, зайняття посади у системі правоохоронних органів, у сфері медицини та при здійсненні правосуддя, наявність статусу суб'єкта господарської та підприємницької діяльності тощо.

У контексті ст. 111-1 КК України приналежність до громадянства України як спеціальна ознака зумовлює чи не найбільше полеміки під час теоретичних розробок та правозастосовної діяльності. Насамперед слід зазначити, що у законодавстві під

громадянством розуміють правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках, а громадянином України є особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України (ст. 1 Закону України «Про громадянство України» від 18.01.2001 р. № 2235-III, далі – Закон від 18.01.2001 р. № 2235-III) [301].

Ст. 4 Конституції України встановлено, що в Україні існує єдине громадянство [200]. З логічного тлумачення випливає, що визнання Основним Законом єдиного громадянства не означає наявність в особи фактично одного громадянства. У п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону від 18.01.2001 р. № 2235-III розкрито зміст даного принципу, де зазначено, якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Разом з тим у п. 8 ч. 1 ст. 2 Закону від 18.01.2001 р. № 2235-III вказано, що в Україні діє принцип визначення правового режиму одночасної належності громадянина України до громадянства (підданства) двох або більше держав [301].

Щодо приналежності суб'єкта кримінального правопорушення за ст. 111-1 КК України до громадянства України, то вказана ознака згадується у п'яти частинах. Думки та підходи науковців з цього питання різняться. На переконання Н. О. Антонюк, як правило, суб'єкт колабораційної діяльності є загальним, за винятком випадків, коли в диспозиції кримінально-правової норми безпосередньо зазначена вказівка на приналежність до громадянства України [18, с. 57-58]. Подібну думку обстоюють Р. О. Мовчан та К. П. Задоя, які вказують, що у випадках зі злочинами, передбаченими ч. 4 та ч. 6 ст. 111-1 КК України, не виключається можливість притягнення до кримінальної відповідальності за їхнє вчинення іноземців та осіб без громадянства [241, с. 59]. А. А. Музика дотримується схожої думки, що колабораційна діяльність – це умисні діяння, вчинені громадянином України, іноземцем (крім громадян держави-агресора) чи особою без громадянства, за відсутності ознак державної зради [242, с. 113]. О. О. Кравчук та М. С. Бондаренко також є прихильниками позиції про загального суб'єкта за ст. 111-1 КК України, за

винятком окремих випадків, коли в деяких складах важливе значення має громадянство. На переконання дослідників, ключовою ознакою має виступати належність до місцевого населення або наявність інших сталих зв'язків із відповідною окупованою територією. Особа, що їх не має (наприклад, особа без таких попередніх зв'язків, яка прибула для вчинення відповідної діяльності разом із окупаційною владою або представниками держави-агресора, або особа, що проживає в інших місцевостях), може бути суб'єктом колабораційної діяльності, якщо в неї виникли відповідні зв'язки з окупованою територією (наприклад, здійснення на відповідній території господарської чи політичної діяльності) [207, с. 199, 201].

На противагу цим аргументам, існує інша позиція науковців, представники якої вказують наступне. На думку Є. О. Письменського, суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, спеціальний [264, с. 336]. У додаток до цього прихильники такого підходу зазначають, що норма про кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК України, є спеціальною щодо державної зради, що узгоджується з історичною, соціальною та правовою природою розгляданого діяння, тому суб'єктом колабораційної діяльності треба вважати громадянина держави, територія якої перебуває під окупацією, навіть незважаючи на відсутність відповідного положення у ч. 4 та ч. 6 ст. 111-1 КК України, що можна вважати проявом неуважності законодавця [346, с. 107]. Слушним у цьому контексті є твердження М. А. Рубащенка, який зазначає, що в окремих випадках обов'язок вірності перед державою набуває конкретизованого характеру і відображається у формальній процедурі присяги. Науковець вказує, що держава правомочна розраховувати на беззастережну відданість лише своїх громадян, іноземцям та апатридам, імовірно, має загрожувати менша кара. Однак допомога останніх не має також залишатися поза увагою кримінально-правових норм, але за іншими статтями КК України [197, с. 94-95].

Доречно згадати, що у проєкті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колаборацію діяльність)» від 24.02.2021 р. № 5144 цілями криміналізації діянь визначено притягнення до кримінальної відповідальності осіб за співпрацю з

ворогом, а також у подальшому створення перешкод для зайняття посад у структурі державних органів чи органів місцевого самоврядування [298].

Аналіз змісту норми про колаборaційну діяльність потребує застосування цільового тлумачення, яке дозволяє розкрити мету законодавця та цілі, на досягнення яких спрямовані відповідні правові приписи. Виходячи з текстуального формулювання закону, стає очевидним, що основне завдання норми полягає не лише у покаранні особи за співпрацю з ворогом, а й у запровадженні запобіжного механізму – недопущення такої особи до публічної служби у майбутньому [218, с. 157]. Водночас сутність самого явища розкривається через його дефініцію: колаборaціонізм визначається як усвідомлена співпраця з ворогами своєї країни, що здійснюється в інтересах загарбника та завдає безпосередньої шкоди власній державі [352, с. 231]. Таким чином, кримінально-правова заборона виступає інструментом захисту національних інтересів, блокуючи особам, які виявили лояльність до ворога, доступ до механізмів управління державою. У доктрині кримінального права у зв'язку з приналежністю до громадянства України панує думка про спеціального суб'єкта колаборaційної діяльності, з якою ми погоджуємося [218, с. 158].

Також деякі категорії суб'єктів можуть характеризуватися додатковими ознаками з огляду на характер та особливості колаборaційної діяльності. Наприклад, слушно зауважує Н. В. Нетеса з приводу того, що, незважаючи на відсутність у чинній редакції ч. 3 ст. 111-1 КК України конкретизації суб'єкта кримінального правопорушення у формі впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти, цим суб'єктом слід вважати службову особу, яка виконує організаційно-розпорядчі функції [246, с. 79]. Схожий висновок роблять А. В. Лапкін А. і Д. П. Євтєєва, які переконують у тому, що впровадження стандарту освіти уповноважений та спроможний виконувати не кожний працівник освітньої сфери, а лише суб'єкти, наділені організаційно-розпорядчими функціями (обов'язками), тобто службові особи [221, с. 126]. Щодо здійснення пропаганди в закладах освіти, то, як резонно зауважує Н. О. Антонюк, її можуть здійснювати не лише вчителі чи інші особи, що працюють у таких закладах освіти (працівники освіти), а й будь-які особи, які використовуватимуть освітній заклад з пропагандистською метою. Окрім цього,

йдеться не лише про вплив на учнів, студентів чи інших вихованців, а й про вплив на викладацький склад відповідного закладу [18, с. 61].

Схожа ситуація простежується стосовно суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, стосовно провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором. Ними можуть бути фізичні особи-підприємці, власники, службові особи підприємств. Аналогічну позицію має О. К. Марін, стверджуючи, що відповідальності підлягатиме не будь-яка особа, яка бере участь у господарській діяльності, а тільки та, яка її реально провадить [229]. Це свідчить про те, що інші співробітники підприємства не нестимуть кримінальну відповідальність за цією статтею.

Насамкінець можна припустити, що ст. 111-1 КК України містить недоліки змістовного, понятійного і логічного характеру. Формулюючи текстуальний вираз у частині суб'єктного складу, можна простежити певне ігнорування законодавчої техніки, що призводить до неоднозначного тлумачення та у результаті суперечливого правозастосування.

3.2. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення

Обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, є суб'єктивна сторона. Зазначимо деякі доктринальні концепції з цього приводу. Так, під суб'єктивною стороною традиційно розуміється внутрішня сторона кримінального правопорушення, яка відображає психічні процеси, що відбуваються у свідомості суб'єкта з приводу вчиненого ним діяння [166, с. 184-185]. Також суб'єктивну сторону кримінального правопорушення визначають як психічне відображення об'єктивних ознак кримінального правопорушення, тобто психічне ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння та його суспільно небезпечних наслідків. Під час кваліфікації кримінального правопорушення за суб'єктивною стороною складу кримінального правопорушення необхідно встановити: 1) вину (її форму та вид), 2) мотив та мету вчинення кримінального правопорушення, які у кваліфікації діяння можуть мати значення: а) обов'язкових, б) кваліфікуючих або в) привілейованих ознак складу, а

можуть не впливати на кваліфікацію вчиненого, а враховуватися під час призначення покарання, як обставини, що його пом'якшують або обтяжують [375, с. 130-131].

Насамперед слід почати з дослідження вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони. Поняття вини визначено у ст. 23 КК України, де зазначено, що виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Особлива значущість цієї ознаки підкреслюється й у ст. 62 Конституції України, в якій вказано, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [200]. Аналогічне положення відображено і у ч. 2 ст. 2 КК України.

У кримінально-правовій доктрині вину визначають як властивість, яка проявляється у негативному чи зневажливому ставленні особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, до тих інтересів, соціальних благ, цінностей (суспільних відносин), що охороняються законом про кримінальну відповідальність [38, с. 168]. Встановлення вини, її форми та виду – необхідна умова правильної кваліфікації кримінального правопорушення за суб'єктивною стороною. Вищі судові інстанції неодноразово звертали увагу судів на необхідність ретельного дослідження доказів, що мають значення для з'ясування вини, її форми, виду та змісту [375, с. 131]. Як вказано вище, вина має дві форми, одна з яких умисел, що поділяється на прямий та непрямий (ст. 24 КК України). Необхідно зазначити, що інтелектуальна ознака умислу у формальних складах містить лише усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння, ставлення до наслідків тут не виникає та й не може виникнути. А вольова ознака умислу обмежується бажанням вчинити конкретну дію чи бездіяльність [38, с. 174].

Доцільно також відмітити, що в науковій літературі та слідчо-судовій практиці умисел поділяють на види і за іншими класифікаційними критеріями. Так, за моментом виникнення розрізняють: а) заздалегідь обдуманий та б) умисел, що виник раптово; за ступенем конкретизації уявлень суб'єкта про фактичні та соціальні характеристики діяння та ступенем конкретизації передбачення наслідків умисел

можна поділити на: а) конкретизований (визначений), який може бути простим чи альтернативним, і б) неконкретизований (невизначений) [375, с. 132].

Ще однією формою вини є необережність. Не вдаючись в її детальний аналіз, зазначимо, що вона поділяється на кримінальну протиправну самовпевненість та кримінальну протиправну недбалість (ч. 1 ст. 25 КК України). Частина 2 ст. 25 КК України визначає, що є кримінальною протиправною самовпевненістю, а ч. 3 ст. 25 КК України передбачає поняття кримінальної протиправної недбалості.

Переходячи до аналізу суб'єктивної сторони колабораційної діяльності, слід зазначити, що за своїми ознаками колабораціонізм є одним із найскладніших соціально-психологічних явищ, спричинених війною. Колабораціонізм виникає в умовах окупації певної території збройними силами іншої країни і полягає у свідомій та певною мірою добровільній співпраці мешканців окупованої території з окупаційною владою з причин, відмінних від примусу чи необхідності виживання [10].

Зазначимо, що у науці кримінального права усталеною є думка, що колабораційна діяльність вчиняється у формі умислу. Втім виникає полеміка стосовно його виду: прямий чи непрямий. Одна група науковців допускає вчинення колабораційної діяльності лише з прямим умислом. Так, О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, О. В. Червякова та А. З. Швець обстоюють позицію, що будь-яка з форм колабораційної діяльності може бути вчинена лише умисно, при цьому умисел має бути прямий: суб'єкт повинен усвідомлювати суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачати його суспільно небезпечні наслідки у вигляді посилення спроможностей або розширення певних можливостей держави-агресора, окупаційної влади чи збройних формувань, які беруть участь у збройній агресії проти України, і бажати настання таких наслідків [188, с. 148]. О. В. Зайцев та В. А. Бодейко також переконані, що у випадку вчинення колабораційної діяльності належить констатувати наявність у діях особи вини виключно у формі прямого умислу [179, с. 104]. К. Д. Янішевська і А. С. Крисько зазначають, що суб'єктивна сторона колабораційної діяльності полягає (лише) у прямому умислі, тобто особа розуміє, що дії, які вона вчиняє, несуть шкоду внутрішній та зовнішній безпеці

України, її інтересам; правопорушник-колаборант усвідомлює й передбачає тяжкі суспільно небезпечні наслідки свого діяння й бажає їх настання [389, с. 74].

Інші науковці дотримуються позиції, що такі діяння можуть вчинятися як з прямим, так і з непрямим умислом. Зокрема, Є. О. Письменський вказує на те, що умисел може бути як прямим, так і непрямим, за якого особа: 1) усвідомлює суспільно небезпечний характер відповідного діяння, тобто здатність через надання допомоги державі-агресору спричинити шкоду взятим під охорону кримінального права цінностям, а саме – інтересам держави у частині забезпечення її національної безпеки; 2) передбачає неминучість або можливість спричинення такої шкоди; 3) бажає або свідомо припускає, що в результаті вчинення такого діяння може бути заподіяна шкода відповідному об'єктові посягання [255, с. 116]. О. О. Кравчук та М. С. Бондаренко також вважають, що суб'єктивна сторона колабораційної діяльності характеризується прямим або непрямим умислом [207, с. 203]. Ще одна група науковців на підтримку цієї тези зазначає, що деякі кримінальні правопорушення з формальним складом можуть вчинятись з прямим та непрямим видами умислу, адже за будь-якої конструкції їх складу зміст умислу розкривається через внутрішнє ставлення особи до всіх зовнішніх ознак (включаючи об'єкт правопорушення, який завжди відображає потенційну або реальну шкідливість діяння) [255, с. 117].

О. К. Марін доречно зауважує, що особа, вчиняючи колабораційну діяльність, повинна розуміти, що вона робить це на шкоду інтересам України, співпрацює саме із державою-агресором або її представниками, бажає так вчиняти або, усвідомлюючи це, ставиться до цього факту байдуже [229]. Вчинення дій колабораціоністського характеру з прямим умислом зазвичай є характерним для тих громадян України, які у співпраці з ворогом (окупантом) мають політико-ідеологічну мотивацію. Водночас вчинення таких дій з непрямим умислом більш властиве для іншої категорії осіб, які діють із корисливих мотивів та інших меркантильних або низьких переконань (наприклад, деяких осіб приваблювала досить легка можливість побудувати кар'єру) [262, с. 86].

Як зазначають фахівці, за певних обставин у справах про колаборaційну діяльність не зайвим є призначення судових психолого-психіатричних експертиз, метою яких може бути отримання відповіді на питання, чи справді особа, перебуваючи в конкретних життєвих обставинах окупації, активних воєнних дій, усвідомлювала протиправність своїх дій та могла керувати ними. Не виключено, що кризова ситуація, з урахуванням індивідуальних особливостей психіки конкретної особи, так чи інакше могла вплинути на неї, тим самим змусити людину фактично відмовитись від колишніх цінностей, поглядів та під впливом хворобливого стану психіки піти на співпрацю з ворогом [385]. Ми не зовсім погоджуємося із твердженням про вплив на психіку людини в окупації аж до стану неосудності. Безумовно, така обстановка чинить негативний вплив на людину. Всупереч цьому, коли кризова ситуація змушує її змінити погляди та переконання, це не може розцінюватися як неможливість усвідомлювати протиправність діянь та керувати ними [218, с. 154]. Водночас не можна ігнорувати той факт, що всі люди за своєю психологічною стійкістю і сприйняттям різні та неоднаково реагують на зовнішні подразники. З цього можна виснувати, що кожна людина по-різному сприймає обставини. Наприклад, одна людина може усвідомлювати погрози без зайвих емоцій, а інша – може переживати надзвичайно сильне хвилювання, що призводить до різних наслідків. Таким чином, при кваліфікації діянь за ст. 111-1 КК України необхідно враховувати психологічний стан особи.

Отже, проаналізувавши доктринальні підходи, можемо стверджувати, що обов’язковою ознакою суб’єктивної сторони колаборaційної діяльності є вина у формі умислу, який може бути як прямий, так і непрямий. Останній слід констатувати у випадках, коли суб’єкт керується виключно меркантильними інтересами (виживання бізнесу, отримання прибутку, кар’єрне зростання). У таких ситуаціях особа може не мати прямого бажання зашкодити національній безпеці України, проте вона свідомо припускає настання такої шкоди (посилення позицій ворога на ТОТ) та ставиться до цього байдуже, що повністю відповідає конструкції непрямого умислу.

Наступною ознакою суб’єктивної сторони, яку слід розглянути, є мотив. У науці кримінального права мотив визначають як обумовлене певними потребами чи

інтересами, усвідомлене особою внутрішнє спонукання, яке викликає у неї намір вчинити злочин [38, с. 189]. Така властивість не передбачена у ст. 111-1 КК України, тому є факультативною для цього складу кримінального правопорушення. Ми погоджуємося з М. С. Волковим, який зазначає, що колабораціонізм – це спонтанна дія людини, зумовлена появою нових мотивів, потреб і прагнень (сенсу життя) [141, с. 9]. Вивчаючи матеріали поточної практики застосування ст. 111-1 КК України, Є. О. Письменський встановив, що в тих випадках, коли мотив відображається у вироку суду, йдеться здебільшого про т.зв. ідеологічні причини вчинення колаборційної діяльності або корисливу мотивацію, пов'язану з можливістю збагатитися за рахунок окупанта [260, с. 263]. Тобто одна група осіб демонструє глибоку прихильність до подій, що відбувалися, віддзеркалюючи їхні початкові ідеологічні симпатії до ідеї «руського міру», інша група колабораціоністів керується опортуністичними мотивами (економічна вигода, відновлення соціального статусу) [15]. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що люди, схильні до співпраці, можуть бути більш егоїстичними (в їхній піраміді бажань домінує бажання задовольнити власні потреби), більш пластичними (вони краще пристосовуються до змін у середовищі проживання) і навіть можуть мати розвинений соціальний інтелект, вміти знаходити спільну мову з усіма і в будь-яких ситуаціях [141, с. 9].

Досліджуючи далі внутрішню сторону кримінального правопорушення, ми підтримуємо думку М. С. Волкова, який вказує, що у цьому випадку дуже важливим елементом є внутрішнє сприйняття ситуації та базові погляди на життя. Загалом вважається, що людина залучена до співпраці, якщо до окупації території вона вірила, що агресор принесе позитивні зміни, підтримувала політичні та соціальні аспекти держави-агресора. Слід також враховувати, що навіть якщо людина негативно ставиться до правопорушника, вона може змінити це переконання під впливом обставин конкретного моменту. Ще одним важливим фактором у формуванні готовності до співпраці є ступінь впливу на людину її соціального оточення [141, с. 9].

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що мотив, хоча й не закріплений як обов'язкова ознака складу за ст. 111-1 КК України, однак відіграє ключову роль у розумінні природи колаборційної діяльності. Вивчення внутрішніх спонукань

дозволяє не лише дати правову оцінку діянню, а й розкрити складний психологічний механізм переходу особи на бік ворога. Проведеним дослідженням встановлено, що колабораціонізм базується або на стійких ідеологічних переконаннях (підтримка агресора), або на прагматичному опортунізмі (бажання збагачення, влади чи адаптації). Здатність до швидкої зміни ціннісних орієнтирів під впливом обставин свідчить про те, що для частини колаборантів співпраця є способом виживання або соціального самоствердження в умовах зміни політичного режиму. Резюмуючи, не можна стверджувати лише про антидержавницький мотив як загальний для всіх діянь, передбачений ст. 111-1 КК України. Разом із тим, мотив колабораціонізму часто не є статичним; він може формуватися спонтанно під тиском соціального оточення або внаслідок викривленого сприйняття реальності, де особа ідеалізує агресора для виправдання власних дій.

Ще однією ознакою суб’єктивної сторони кримінального правопорушення, яка, на наш погляд, заслуговує на розгляд під час дослідження колаборційної діяльності, є мета вчинення кримінального правопорушення. У кримінально-правовій науці під цією ознакою традиційно розуміють певне уявлення про бажаний результат, заради досягнення якого особа вчиняє суспільно небезпечне діяння [38, с. 190]. З’ясовуючи значення мети вчинення кримінального правопорушення у контексті ст. 111-1 КК України, наголосимо, що не поодинокими є випадки, коли громадяни України надають допомогу та співпрацюють з державою-агресором лише для того, щоб запобігти шкоді життю та здоров'ю своїх близьких, захистити своє майно, бізнес тощо. Таким чином, з одного боку, зрозуміло, що, забезпечуючи окупанта продуктами харчування, сплачуючи податки та орендуючи житло, вони співпрацюють з ворогом, а, з другого боку, вони не мають наміру допомагати державі-агресору і переслідують зовсім інші цілі [141, с. 8].

У науковій літературі висловлюється думка, що хоча мета кримінального правопорушення й не передбачена як обов’язкова ознака колаборційної діяльності, проте з огляду на об’єкт цього кримінального правопорушення слід вважати, що його метою є завдання шкоди територіальній цілісності, суверенітету, обороноздатності України [165]. Подібну позицію обстоюють й Н. О. Антонюк та Г. М. Анісімов, які

метою колабораційної діяльності визнають заподіяння шкоди національній безпеці України [22]. На нашу думку, такі аргументи є цілком переконливими, адже вважаємо, що не дивлячись на те, що мета не закріплена у законі, характер об'єкта посягання свідчить про те, що колабораційна діяльність фактично спрямована на заподіяння шкоди національним інтересам України.

В. А. Мисливий, аналізуючи судову практику доходить висновку, що серйозним недоліком, який віддзеркалює зміст вироків про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 111-1 КК України, є відсутність аналізу та оцінки суб'єктивної сторони колабораційної діяльності. Насамперед ідеться про мотиви та мету відповідних діянь, які здебільшого залишаються поза увагою суддів. Слушними є міркування вченого стосовно того, що така судова практика є неприйнятною, оскільки відсутність у вироках мотиваційного складника правопорушників, як і відповідної мети колабораційної діяльності, зводять нанівець результати правоохоронної і судової діяльності щодо запобігання колабораціонізму [236, с. 18-19]. Такої ж думки дотримується і Є. О. Письменський, який зазначає, що встановлення таких ознак суб'єктивної сторони, як мета та мотив вчинення колабораційної діяльності, є конче потрібним для здійснення ефективного кримінально-правового реагування щодо колаборантів. Мотивація вчиненого має належним чином досліджуватися у процесі розслідування з тим, щоб суд отримав можливість застосувати максимально індивідуалізовані заходи впливу [260, с. 264].

Можна стверджувати, що попри відсутність прямої вказівки в законі на мотив, а подекуди й мету, вони є невід'ємними ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України. З нашої точки зору, метою таких кримінальних правопорушень є завдання шкоди національній безпеці, суверенітету та територіальній цілісності України, тобто національним інтересам. Видається логічним передбачити мету як обов'язкову ознаку колабораційної діяльності. Крім того, ігнорування судами встановлення мотивації у вироках знецінює боротьбу з колабораціонізмом. Без з'ясування мотивації особи, що пішла на співпрацю, неможливо забезпечити індивідуалізацію покарання та ефективну превенцію зради в майбутньому.

Водночас суб'єктивна сторона діянь, вказаних у ст. 111-1 КК України, може мати свої особливості, про які йтиметься далі.

Так, інформаційний колабораціонізм, передбачений ч. 1 ст. 111-1 КК України, може вчинятися як з прямим, так і з непрямим умислом. Ми погоджуємося з думкою Є. О. Письменського, який зазначає, що за непрямого умислу особа: 1) усвідомлює здатність через здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором спричинити шкоду взятим під охорону кримінального права цінностям, а саме національним інтересам держави у відповідній сфері; 2) передбачає неминучість або можливість спричинення такої шкоди; 3) бажає або свідомо припускає, що в результаті вчинення такого діяння може бути заподіяна шкода відповідному об'єктові посягання [260, с. 265-266]. Крім того, вважаємо, що стосовно інформаційного колабораціонізму можна вести мову про мету як обов'язкову ознаку складу кримінального правопорушення. На підтвердження своєї думки, звернемося до змісту ч. 1 ст. 111-1 КК України, де міститься прийменник «до», який вказує на спрямованість публічних закликів на: 1) підтримку рішень та/або дій держави-агресора, або 2) збройних формувань та/або 3) окупаційної адміністрації держави-агресора, або 4) співпрацю з державою-агресором, або 5) збройними формуваннями та/або 6) окупаційною адміністрацією держави-агресора, або 7) невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України.

За ч. 2 ст. 111-1 КК України кримінальне правопорушення так само може вчинятися з прямим та непрямим умислом.

Що стосується освітнього колабораціонізму, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України, то він може вчинятися лише з прямим умислом. При цьому обов'язковою ознакою здійснення пропаганди у закладах освіти, яка прямо вказана у диспозиції статті, є спеціальна мета – сприяння державі-агресору в здійсненні збройної агресії проти України, в установленні та утвердженні тимчасової окупації частини території України, а також в уникненні відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України. Таке сприяння може означати будь-яку допомогу – інтелектуальну чи фізичну, стосуватися як агресії/окупації в цілому, так і окремих

їхніх аспектів, як допомоги державі-агресору/окупанту, так і окремим їхнім представникам, які беруть участь у їхньому здійсненні чи забезпеченні їхнього здійснення [197, с. 298]. Мета уникнення відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України означає як убезпечення від неї, запобігання їй, так і протиправне позбавлення чи звільнення від неї, зменшення чи пом'якшення негативних наслідків здійснення акту агресії проти України. Крім того, метою пропаганди в закладах освіти може бути як уникнення відповідальності самими державами-агресорами, так і недопущення індивідуальної відповідальності політичного і військового керівництва цих держав чи осіб, винних у воєнних злочинах, скоєних на території України [197, с. 298].

Так само мета є обов'язковою ознакою і для другої форми освітнього колабораціонізму, про що свідчить спосіб законодавчого опису ознак кримінального правопорушення з використанням словосполучення «спрямовані на» впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти. Це дає підстави стверджувати, що цією частиною передбачена відповідальність за діяння, які мають на меті запровадити стандарти освіти держави-агресора у закладах освіти. Проте існує й протилежна думка. Так, Є. О. Письменський вказує, що мета не є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони дій з упровадження стандартів освіти держави-агресора [260, с. 267]. Схожої думки дотримується Є. Ф. Тищенко та зазначає, що визначення цієї форми колабораційної діяльності в тексті ч. 3 ст. 111-1 КК України починається після описання першої форми колабораціонізму – пропаганди в закладах освіти – і після коми і зі слів «а також». Із погляду граматики це відділяє діяння у другій формі від варіантів мети, сформульованих щодо першої форми колабораційної діяльності [371, с. 138]. На наш погляд, наведені аргументи доводять лише непритаманність другій формі освітнього колабораціонізму мети, яка передбачена для здійснення пропаганди у закладах освіти, але зовсім не спростовує наявність іншої мети для другої форми, яка нами була сформульована вище.

З приводу значення мети для кваліфікації економічного колабораціонізму (ч. 4 ст. 111-1 КК України) думки науковців різняться. Одні вважають, що мета заподіяти шкоду національним інтересам України може не переслідуватися

правопорушниками, які співпрацюють з державою-агресором в економічній сфері, керуючись виключно метою збагатитися [197, с. 323]. На думку інших, зокрема О. К. Маріна, у контексті другої форми економічного колабораціонізму потрібно вдаватися до звужувального тлумачення і вважати, що взаємодія при провадженні господарської діяльності спрямована на досягнення єдиної спільної мети, якою в контексті колаборації є мета спричинення шкоди інтересам України або її союзників (наприклад, встановлення та запровадження окупації частини території України, економічне ослаблення України або її союзників, зміцнення економічного потенціалу держави-агресора та ін.) [229]. Ми підтримуємо таку позицію вченого та додамо, що обидві форми економічного колабораціонізму можуть вчинятися як з прямим, так і з непрямим умислом. Водночас мета заподіяння шкоди національній безпеці у сфері економіки має визначальне значення для відмежування тих діянь, які спрямовані на забезпечення життєдіяльності населення.

Щодо передбачених ч. 5 ст. 111-1 КК України трьох форм колаборційної діяльності, то всі вони можуть вчинятися як з прямим, так і з непрямим умислом; спільним також є мотив, який може бути корисливим, а також антидержавницьким; подібною є також мета, сутність якої може зводитися до отримання вигоди та преференцій, утвердження окупаційної влади. Втім зупинимося більш детально на першій формі діяння, що передбачає зайняття громадянином України посади, пов’язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на ТОТ, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора. На наше переконання, для цього діяння, крім вже згаданих мотивів та мети, можуть бути притаманні соціально-гуманітарний мотив та мета, яка спрямована на забезпечення життєдіяльності населення.

Так само з прямим і непрямим умислом можуть вчинятися всі форми колаборційної діяльності, передбачені ч. 6 ст. 111-1 КК України. На притаманність їм мети вказує наявність в диспозиції цієї статті формулювання «…спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України».

Логічно припустити, що мотив у такому разі носить антидержавницький характер, адже здійснення такої діяльності не можна виправдати необхідністю виживання в умовах окупації та посилатися на інші мотиви та мету, окрім як цілеспрямоване завдання шкоди основам національної безпеки України.

Що стосується форм воєнного колабораціонізму, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України, то для них так само характерна можливість вчинення з прямим та непрямим умислом [260, с. 268]. З текстуального формулювання диспозиції вбачається, що мотив та мета не мають значення для кримінально-правової кваліфікації, втім з логічного тлумачення можна стверджувати однозначно, що мотив антидержавницький, який спрямований на завдання шкоди національній безпеці, а метою є утвердження окупаційної влади.

У контексті розгляду ознак суб'єктивної сторони колабораційної діяльності слід також згадати про ще одну ознаку – психоемоційний стан особи, який традиційно відносять до факультативних ознак суб'єктивної сторони. Прихильники виокремлення цієї ознаки обґрунтовують таку доцільність тим, що будь-яке кримінальне правопорушення особа вчиняє, перебуваючи у певному емоційному стані, під впливом певних емоцій: страх покарання, співчуття до потерпілого, сильне душевне хвилювання тощо [375, с. 131]. Щодо колабораційної діяльності до цього переліку емоцій можна додати ще відчуття страху за своє життя та здоров'я або родичів, відчаю, безвиході, апатії тощо. З цього слідує, що дуже важливо враховувати психологічний та емоційний стан громадян, які вирішили співпрацювати з ворогом, оскільки це може пояснити, якщо не виправдати, поведінку таких осіб. Кожен випадок має розглядатися індивідуально. Адже до питання співпраці не можна підходити за одним шаблоном. Є підстави вважати, що, з одного боку, колаборанти – це громадяни, які в умовах військового конфлікту обирають іншу (ворожу) референтну спільноту та переходять під егіду іншої групової ідентичності [141, с. 11, 6], а, з другого, – воєнні дії як екстремальна, надзвичайна ситуація, суттєво змінюють свідомість особистості, яка переживає такі події. У коло змін потрапляють усі структури свідомості. У такої людини з'являються моделі поведінки, що обмежують її соціальну та громадянську ефективність. У неї деформується уявлення

про світ, про себе, про інших. Актуалізується відчуття небезпеки, основні ресурси слугують цілям виживання та забезпечення відчуття психологічної та фізичної безпеки для себе та своїх рідних [167, с. 22].

У цьому контексті деякі науковці припускають, що психоемоційний стан осіб, які вчиняють діяння, що містять ознаки колабораційної діяльності, можна оцінювати крізь призму психічного стану військовополонених. Ю. М. Широбоков зазначає, що в умовах агресії полон стає системою відбору лояльних кадрів для ведення бойових дій та подальшого управління окупованою країною. Військовослужбовці у полоні переживають чітко виражені фази, кожна з яких має свої психологічні особливості впливу на психіку військовополонених та створює свої унікальні умови для схиляння полоненого до колаборації [386, с. 81].

Підсумовуючи дослідження у цій частині, можна зробити проміжний висновок, що аналіз суб'єктивної сторони колабораційної діяльності не може обмежуватися лише встановленням вини, мотиву та мети. Врахування психоемоційного стану особи є важливим для забезпечення принципу справедливого правосуддя. Психоемоційний стан (страх, відчай, безвихідь) виступає не просто фоном, а ключовим чинником, що впливає на свободу волевиявлення. В умовах окупації межа між добровільним вибором ворожої ідентичності та вимушеною стратегією самозбереження є надзвичайно тонкою.

Ще одним аспектом, який потребує уваги у межах вивчення суб'єктивних ознак ст. 111-1 КК України, є добровільність. Погоджуємося з М. С. Волковим, який зазначає, що така особливість є однією з головних психологічних характеристик колабораціоніста, тобто діяти добровільно, без примусу та з повним усвідомленням своїх дій. Законодавець не криміналізував дії, які виглядають як співпраця, але насправді вчиняються під примусом, але, звичайно, на практиці надзвичайно складно відрізнити добровільні випадки від недобровільних. Співпраця часто є результатом примусу, засобом самозахисту населення та жорстких заходів контролю з боку окупаційного режиму [141, с. 6]. Наведемо з цього приводу правову позицію ККС ВС, яка висвітлена у постанові від 24.02.2026 р. у справі № 161/16094/24, та, з нашої точки зору, важлива не лише у контексті посадового колабораціонізму, а може слугувати

орієнтиром при кваліфікації інших кримінальних правопорушень щодо ознаки добровільності: зайняття особою посади в незаконно створеному органі влади на ТОТ, поєднане з висвітленням нею цієї діяльності в соціальних мережах на своїй сторінці, свідчить про відсутність примусу щодо неї, добровільність її дій та наявність прямого умислу на колабораційну діяльність (ч. 5 ст. 111-1 КК України) [291].

Повертаючись до добровільності як ознаки складу кримінального правопорушення, то відмітимо, що згадка про неї міститься у ч.ч. 2, 5 та 7 ст. 111-1 КК України. Втім, не вдаючись в детальний аналіз цієї проблематики, зазначимо, що, на наш погляд, згадка в цій статті видається зайвою, оскільки нормами Загальної частини КК України це питання вже врегульовано.

Підбиваючи підсумки цієї частини дослідження, зауважимо, що необхідно чітко розмежовувати ідеологічну співпрацю (свідомий перехід на бік ворога) та «маскувальну» поведінку, яка є засобом фізичного виживання. Шаблонний підхід у таких справах недопустимий, оскільки він загрожує перетворенням правосуддя на інструмент репресій проти жертв обставин. Кожен випадок співпраці з ворогом потребує глибокого психолого-правового аналізу. Тільки через вивчення внутрішнього стану особи в момент вчинення діяння можливо встановити реальний ступінь її суспільної небезпечності.

Висновки до розділу 3

1. Суб’єкт колабораційної діяльності є спеціальним, якому, окрім загальних ознак – фізична, осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, притаманна додаткова ознака – приналежність до громадянства України. При цьому доведено, що зміна ціннісних орієнтирів або переконань особи під впливом окупаційного режиму не може вважатися медичним критерієм неосудності. Хоча кризові ситуації війни негативно впливають на психіку, вони не позбавляють особу здатності розуміти протиправність співпраці з ворогом, якщо при цьому відсутній психічний розлад.

2. Суб’єктом кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність є особа, яка досягла 16-річного віку. Зниження віку відповідальності за це кримінальне

правопорушення до 14 років є недоцільним, оскільки особи віком від 14 до 16 років навряд чи здатні адекватно оцінювати характер та зміст вчинюваних дій з точки зору існування загрози національній безпеці та ідентифікувати державу-агресору як ворога, адже у цьому віці вони є вразливими до психологічного тиску, пропагандистської деформації та примусу з боку держави-агресора. Для усвідомлення цього необхідний рівень соціальної зрілості, що відповідає загальному віку кримінальної відповідальності (16 років).

Водночас для окремих форм колабораційної діяльності, передбачених частинами 3, 5 та 7 ст. 111-1 КК України, фактично встановлений підвищений вік настання кримінальної відповідальності, що зумовлено тим, що посадовий, освітній та економічний колабораціонізм у формі провадження господарської діяльності вимагає наявності додаткових спеціальних ознак суб'єкта – відповідної освіти, стажу, кваліфікації або правового статусу.

3. Обов'язковою ознакою суб'єкта колабораційної діяльності слід визнавати приналежність до громадянства України. Незважаючи на відсутність прямої вказівки на громадянина України у ч. 4 та ч. 6 ст. 111-1 КК України, цільове та системне тлумачення норми дозволяє стверджувати, що обов'язок вірності державі, який порушується під час співпраці з ворогом, покладається саме на громадян України. Відповідно співпраця з ворогом іноземців та осіб без громадянства не повинна охоплюватися складом колабораційної діяльності, а має кваліфікуватися як інші кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки, за наявності до того підстав.

4. Залежно від форми колабораційної діяльності суб'єкт кримінального правопорушення може наділятися додатковими спеціальними характеристиками: у сфері освіти – суб'єкт повинен мати спеціальний статус, пов'язаний з наявністю повноважень щодо впровадження стандартів освіти; у сфері господарювання – суб'єктами виступають особи, що мають організаційно-розпорядчий статус (ФОП, власники, службові особи тощо), що виключає відповідальність технічного персоналу.

5. Обов’язковою ознакою суб’єктивної сторони для всіх форм колабораційної діяльності є вина у формі умислу, який може бути як прямим, так і непрямим. Прямий умисел виражається у бажанні вчинити конкретні дії (пропаганду, зайняття посади, впровадження стандартів освіти тощо), які за своєю суттю вже є шкідливими для національної безпеки. Щодо непрямого умислу, то він передбачає, що в окремих формах колабораційної діяльності особа може не мати мети зашкодити державі, проте свідомо припускає, що її дії посилюють спроможність окупаційної влади, ставлячись до цього факту байдуже заради отримання власної вигоди. Це стосується випадків, коли суб’єкт керується виключно меркантильними інтересами (виживання бізнесу, отримання прибутку, кар’єрне зростання тощо). При цьому прямий умисел наявний у випадку вчинення діяння з ідеологічних мотивів, коли діяльність на користь агресора є самоціллю, а непрямий умисел може мати місце у випадках, коли співпраця є лише засобом досягнення інших цілей (корисливих чи побутових), а шкода державним інтересам виступає побічним, хоча й усвідомлюваним результатом.

6. Мотив не закріплений як обов’язкова ознака складу за ст. 111-1 КК України, однак він відіграє ключову роль у розумінні природи колабораційної діяльності, яка може базуватися або на стійких ідеологічних переконаннях (підтримка держави-агресора), або на прагматичному опортунізмі (бажання збагачення, влади чи адаптації). Отже, мотиви вчинення колабораційної діяльності можуть бути як антидержавницькими, так і корисливими, особистими, побутовими тощо. З’ясування того, що саме спонукало особу до співпраці – егоїзм, ідеологія чи соціальний тиск, є необхідним для індивідуалізації відповідальності та розробки стратегій запобігання подібним правопорушенням у майбутньому.

7. Попри відсутність прямої вказівки на мету у деяких диспозиціях в ст. 111-1 КК України, такою пропонується визнавати мету заподіяння шкоди національній безпеці, суверенітету та територіальній цілісності України, тобто національним інтересам України, яка має бути загальною для всіх діянь з ознаками колабораційної діяльності. Крім того, щодо окремих форм колабораційної діяльності законодавцем вже передбачена спеціальна мета, установлення якої є обов’язковим під

час кваліфікації (ч. 1, ч. 3, ч. 4 в частині провадження господарської діяльності, ч. 5 в частині публічних закликів, ч. 6 ст. 111-1 КК України).

8. Важливою ознакою суб'єктивної сторони колабораційної діяльності, яка не передбачена законом як обов'язкова, є психоемоційний стан суб'єкта, встановлення якого має важливе значення для відмежування добровільної співпраці з ворогом від вимушеної адаптації під умови окупації задля самозбереження.

Розділ 4. ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

4.1. Проблемні питання відмежування колабораційної діяльності від суміжних кримінальних правопорушень

Метою криміналізації колабораційної діяльності є встановлення співмірного покарання для осіб, які підтримують агресивні дії держави-агресора. Необхідно зазначити, що підготовка, прийняття та внесення змін до статей КК України, які утворюють підінститут злочинної колаборації, відбувались в умовах збройної агресії з боку РФ проти України. Стислість строків законотворення та намагання законодавця оперативно врахувати весь масив форм злочинної колаборації в умовах агресивної війни дещо позначились на чіткості їх розмежування [188, с. 196]. У цій частині дослідження проаналізуємо діяння, які мають подібні ознаки з колабораційною діяльністю та проведемо їх розмежування.

Перш, ніж безпосередньо перейти до відмежування колабораційної діяльності від суміжних кримінальних правопорушень, перелічимо наукові підходи до таких критеріїв. Л. П. Брич критерієм розмежування в системі законодавчих моделей кримінально караної поведінки вважає ознаку складу кримінального правопорушення або частину ознаки складу такого правопорушення за умови, що вона з позицій формальної логіки є конкретним поняттям, визнаючи склад кримінального правопорушення об’єктом розмежування в системі законодавчих моделей кримінально караної поведінки [40, с. 14]. Погоджуємось з Є. В. Фесенком, який зазначає, що такі ознаки можна визначити як: а) відмінні (у цьому разі подається формула: а ≠ б); б) загальні або «спільні» (подається формула: а = б) [377, с. 151]. З цього слідує, що для правильного розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень, слід встановити ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, розклавши його на елементи: об’єкт, об’єктивну сторону, суб’єкт та суб’єктивну сторону. Стосовно об’єктивної сторони, варто уточнити, що встановленню підлягає, як правило, лише діяння, оскільки ч.ч. 1-7 є

формальними складами кримінальних правопорушень. Тільки для ч. 8 характерний матеріальний склад. У додаток до цього не слід забувати і про різницю за предметом. З цього вбачається, що це саме ті особливості, які характеризують діяння, а відтак і відмежування, необхідно здійснювати за допомогою цих особливостей. Переходячи безпосередньо до відмежування аналізованого складу кримінального правопорушення, зазначимо, що діяння, які містять подібні ознаки з колаборaційною діяльністю, містяться у різних розділах КК України, зокрема у таких: «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України», «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки» та «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Очевидно, що найбільше подібних складів кримінальних правопорушень, які потребують відмежування від колаборaційної діяльності, міститься у розділі, які охороняють суспільні відносини у сфері національної безпеки. Для них спільним є родовий об'єкт, тобто суспільні відносини з охорони основ національної безпеки України – конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, обороноздатності.

Відмежування від державної зради (ст. 111 КК України).

Найбільше дискусійних моментів щодо відмежування колаборaційної діяльності від державної зради виникає при порівнянні об'єктивних сторін цих діянь, тому зосередимося на їх вивченні. Зазначимо, що державна зрада має декілька форм об'єктивної сторони, однією з них є перехід на бік ворога в період збройного конфлікту. Досліджуючи таке діяння, В. І. Борисов констатував, що «перехід на бік ворога» може бути здійснений лише шляхом активної дії, що пов'язується з етимологічною природою означального слова на його позначення [37, с. 127]. Також дослідники під ним розуміють добровільний контакт громадянина України з військовим противником України в період збройного конфлікту з наміром сприяти йому в спричиненні шкоди суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України шляхом ведення бойових дій на його боці або вчинення інших дій воєнного характеру в його інтересах. Дослідники зазначають, що питання чіткого

розмежування дій, передбачених цими двома нормами та вчинених з 15.03.2022 р., є доволі проблематичним, і може бути здійснено за обстановкою вчинення злочину – періодом збройного конфлікту [188, с. 197]. Таке судження можна доповнити також тим, що це діяння містить вказівку на «ворога», однак ст. 111-1 КК України містить дещо відмінний перелік суб'єктів, з якими можлива співпраця – держава-агресор, незаконні органи влади, незаконні збройні чи воєнізовані формування.

Наступною формою об'єктивної сторони державної зради є шпигунство. З цього вбачається, що відмінність становлять предмети цих кримінальних правопорушень. У цьому контексті вивчення було б не повним без зазначення поняття державної таємниці, яке вказано у ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 р. № 3855-XII: державна таємниця – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою [306]. У цьому випадку ключовим є встановлення ознак таємної інформації.

Слушною є думка, що передусім колабораційна діяльність є подібною до державної зради у випадках, коли йдеться про державну зраду у формі сприяння іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам у проведенні підривної діяльності проти України [192, с. 24]. Ми погоджуємося з аргументом, що при відмежуванні колабораційної діяльності від державної зради слід з'ясовувати, які саме дії вчинені підозрюваним і чи містять вони ознаки допомоги в підривній діяльності проти України, у чому така підривна діяльність проявляється [225]. Це може включати організацію та проведення заходів політичного характеру на підтримку держави-агресора, а також здійснення у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією інформаційної діяльності, спрямованої на підтримку держави-агресора (про ці дії йдеться в ч. 6 ст. 111-1 КК України). Розмежовувати вказані діяння між собою допоможе констатація наявності або відсутності виконання завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників з проведення підривної діяльності проти України. У разі

колабораційної діяльності такі дії вчиняються через власні переконання й уже під час окупації [192, с. 24-25]. Але за відсутності нормативного визначення «підривної діяльності» існують умови для свавільного застосування закону [225]. Узагалі правники відзначають, що відмежування провести складно [206].

Ми підтримуємо позицію, що, відмежовуючи прояви колабораційної діяльності, які за своїми ознаками подібні до державної зради, передусім варто виходити із констатації відсутності виконання завдання іноземної держави, організації чи їх представників. Наявність останніх свідчитиме про державну зраду. Це на сьогодні основний критерій, який дозволяє розмежовувати вказані кримінальні правопорушення [192, с. 28].

Ще однією відмінністю є суб'єктний склад. За вчинення державної зради може бути притягнений до кримінальної відповідальності лише громадянин України. За вчинення колабораційної діяльності, за чинної редакції, у певних випадках може притягуватися будь-яка особа. Крім того, до юридичної особи можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру.

Підбиваючи підсумки, можна визначити такі ознаки, що відрізняють колаборацйну діяльність від державної зради: державна зрада, на відміну від колабораційної діяльності, завжди вчиняється громадянином України; державна зрада може вчинятися на користь будь-якої держави, а колаборацйна діяльність – лише на користь держави-агресора; державною зрадою є випадки, що визначені в ст. 111 КК України; важливими аспектами при відмежуванні є встановлення змісту підривної діяльності та інформації, яка містить державну таємницю.

Пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України).

Згідно з диспозицією ст. 111-2 КК України одним із виявів пособництва державі-агресору є реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора. Розмежувальними ознаками в такому випадку є ознаки суб'єкта кримінального правопорушення, адже суб'єктом пособництва державі-агресору може бути як громадянин України, так і громадянин будь-якої країни чи особа без громадянства. Крім того, пособництво державі-агресору не залежить від роботи на посадах у цих органах. Тому кваліфікацію

слід здійснювати залежно від учинених у конкретному випадку дій [223, с. 94].

Ведучи мову далі, на думку О. Г. Яновської, ключовим критерієм розмежування колаборaційної діяльності у формі передачі матеріальних ресурсів та пособництва державі-агресору виступає наявність або відсутність правомочностей володіння щодо переданих матеріальних ресурсів у суб'єкта [390]. Ми не зовсім погоджуємося з такою позицією, з огляду на те, що ч. 4 ст. 111-1 КК України не містить положень, що матеріальні ресурси передаються їх власником. Тому факт наявності правомочностей володіння або користування щодо переданих матеріальних ресурсів не є визначальним. Різниця в цих складах є в переліку діянь, так як ст. 111-2 КК України, крім передачі матеріальних ресурсів, містить ще й їх збір та/підготовку. Такої ж позиції дотримується і О. О. Книженко та додає, що окрім ресурсів, також можуть передаватися й активи [194, с. 56].

Шпигунство (ст. 114 КК України).

Однією з ознак, за допомогою якої слід здійснити розмежування, є предмет. У колаборaційній діяльності це можуть бути стандарти освіти держави-агресора, матеріальні ресурси та інформація. Предметом шпигунства є відомості, що становлять державну таємницю, зміст якої зазначено вище.

Наступним центральним елементом та його ознаками, що мають бути обов'язково враховані при розмежуванні колаборaційної діяльності та шпигунства, є об'єктивна сторона. Шпигунство проявляється у двох формах: 1) передача; або 2) збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, у кримінально-протиправний спосіб, інформаційна діяльність за ст. 111-1 КК України містить іншу природу.

Ще однією особливістю, якою відрізняються ці два склади кримінальних правопорушень, є суб'єкт. Шпигунство може вчинятися лише іноземцем або особою без громадянства, тоді як здебільшого співпраця з ворогом притаманна громадянам України.

Останнім елементом, за яким здійснюється розмежування цих складів, є суб'єктивна сторона. Як встановлено у попередньому розділі, за загальним правилом

колабораційна діяльність може вчинятися як з прямим, так і з непрямим умислом. Шпигунство ж може вчинятися лише з прямим умислом, за якого особа усвідомлює, що відомості становлять державну таємницю та передаються або збираються з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам [238, с. 373].

Можна виснувати, що ключові відмінності полягають за всіма елементами складу кримінального правопорушення, а саме в формах об'єктивної сторони, суб'єктах, суб'єктивній стороні та предметі.

Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2 КК України).

Цей склад кримінального правопорушення містить схожі ознаки з ч. 6 ст. 111-1 КК України, якою передбачено кримінальну відповідальність за інформаційне колаборантство, а саме за здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань.

Ці норми співвідносяться між собою як загальна та спеціальна, оскільки для притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 114-2 КК України принциповим є встановлення певного виду інформації: про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, у тому числі про їх переміщення територією України та про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості. Відповідно до Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, затверджених наказом Центрального управління Служби безпеки України від 23.12.2020 р. № 383, це відомості, що становлять державну таємницю у сфері оборони [312].

Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК України).

У першу чергу, варто звернути увагу, що аналізовані кримінальні правопорушення містяться у різних розділах КК України. Кримінальна

відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань розміщена у розділі IX «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки». Це вказує на різницю в охоронюваних суспільних відносинах. Родовим об'єктом для цього розділу є громадська безпека, тобто обстановка, в якій захищена життєдіяльність людей від бандитизму та інших джерел підвищеної небезпеки.

Незважаючи на це, існує конкуренція ст. 260 та ч. 7 ст. 111-1 КК України в частині участі громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на ТОТ, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.

На нашу думку, ці норми співвідносяться як загальна та спеціальна, тобто у разі участі в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на ТОТ держави-агресора, настає відповідальність за ч. 7 ст. 111-1 КК України (спеціальна норма), а в разі участі в інших формуваннях (не на ТОТ) – застосовується ч. 2 ст. 260 КК України (загальна норма) [29, с. 160].

Крім того, ці склади правопорушення різняться між собою за суб'єктом вчинення. Для притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 7 ст. 111-1 КК України обов'язкова приналежність до громадянства України, а для ст. 260 КК України суб'єкт може бути загальний.

Пропаганда війни (ст. 436 КК України).

Кримінальна відповідальність за пропаганду війни міститься у розділі XX КК України, який охороняє суспільні відносини у сфері забезпечення миру і безпеки людства та міжнародний правопорядок.

У ході порівняльного аналізу можна стверджувати, що ст. 436 КК України містить заклики публічного характеру стосовно ведення війни або підбурювання до таких дій. Натомість, ч. 1 ст. 111-1 КК України характеризується більш широким спектром спрямованості публічних закликів, а саме: спонукання до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, її збройних формувань та/або окупаційної адміністрації,

заохочення до співпраці з означеними суб'єктами, а також пропагування невизнання поширення державного суверенітету України на ТОТ України [29, с. 159]. З цього слідує, що основною відмінністю інформаційної діяльності є змістовне навантаження поширюваної інформації.

У науці визначають ще одну розмежувальну ознаку даних складів: діяння, визначені в ст. 436 КК України, вчиняються до початку оголошення війни [29, с. 159]. Діяння, визначені диспозицією ч. 1 ст. 111-1 КК України, вчиняються після початку збройного конфлікту.

Різниця полягає й у суб'єкті: пропаганда війни може вчинятися будь-ким, а відтак суб'єкт загальний, для колабораційної діяльності за ч. 1 суб'єкт спеціальний – громадянин України.

Так само зазначимо, що деякі відмінності пропаганди в освітній сфері, за яку настає кримінальна відповідальність за ч. 3 ст. 111-1 КК України та ст. 436 КК України. Очевидно, що першою відмінністю є змістовне навантаження публічних висловлювань, тобто пропаганда у ході освітнього колабораціонізму, на відміну від ст. 436 КК України, пов'язана з висловлюваннями не військового характеру.

Наступною розмежувальною ознакою є приналежність до громадянства України для притягнення особи за ч. 3 ст. 111-1 КК України, що не характерне для складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436 КК України.

Також зазначимо, що діяння, які містять ознаки освітнього колабораціонізму, вчиняються у закладах освіти, натомість висловлювання за ст. 436 КК України не мають прив'язки до місця.

Наприкінці відмітимо, що суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України, характеризується обов'язковою ознакою – метою, яка полягає у схваленні збройної агресії проти України та встановленні окупації. Щодо суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436 КК України, то для публічних закликів до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту мета не є обов'язковою ознакою даного складу кримінального правопорушення, а для виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій мета є обов'язковою ознакою –

розповсюдження закликів або розповсюдження таких матеріалів [29, с. 159].

Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України).

На думку суддів ВС для відмежування слід враховувати: 1) зміст інформації; 2) об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 436-2 КК України; 3) кваліфікація діяння лише у формі заперечення певних фактів [21].

Розмежування почнемо з першого критерію – зміст інформації. За ч. 1 ст. 436-2 КК України зміст інформації полягає у схвальному ставленні до держави-агресора та заперечення її агресії. У цьому випадку має місце конкуренція норм ч. 1 ст. 111-1 КК України та ч. 1 ст. 436-2 КК України [188, с. 205]. Однак схожі ознаки містить і ч. 6 ст. 111-1 КК України. Тобто можна стверджувати, що основною ознакою розмежування у цьому випадку є зміст інформації.

За ст. 111-1 КК України обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є здійснення публічних дій. У свою чергу, для ст. 436-2 КК України здійснення публічних дій не є обов'язковою ознакою [149, с. 255-256]. Можна припустити, що поширення матеріалів, у яких міститься заперечення збройної агресії РФ проти України, розпочатої у 2014 р. (ч. 2 ст. 436-2 КК України), може здійснюватися шляхом підкидання листівок до поштових скриньок, розклеювання їх на дошках для оголошень, розсилання листів певним групам адресатів тощо [29, с. 158]. За винятком ч. 3 ст. 436-2 КК України, яка передбачає використання засобів масової інформації.

Вчені виокремлюють таку ознаку для відмежування розглядуваних складів кримінальних правопорушень, як персоналізація держави-агресора (для форми «заперечення збройної агресії проти України»), якою для ст. 436-2 КК України може бути тільки РФ, в той час як для ст. 111-1 КК України нею може бути будь-яка країна [341, с. 106].

Останнім критерієм, за яким слід здійснити розмежування цих діянь, є суб'єкт. За ст. 436-2 КК України суб'єкт загальний, а для ч. 1 ст. 111-1 КК України – лише громадянин України.

Підбиваючи підсумки цієї частини дослідження, зазначимо, що ст. 111-1 КК України містить схожі ознаки з сімома складами кримінальних правопорушень. Для

правильної кримінально-правової кваліфікації слід окремо детально аналізувати особливості кожного складу, використовувати комплексний підхід до відмежування, а також проводити системний аналіз та тлумачення норм кримінального законодавства у їх взаємозв'язку.

4.2. Основні напрями вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність

Перш за все зазначимо, що колабораційна діяльність – це складне, комплексне та неоднозначне явище. За таких обставин виникає безліч контроверсійних думок та аргументів. З одного боку, не слід забувати, що це явище криміналізовано у період дії воєнного стану та подальшої невизначеної долі держави, у цих умовах законодавець намагався мінімізувати шкоду національним інтересам. А з іншого – з метою кращого розуміння детермінант колабораціонізму та подальших шляхів вдосконалення варто зважати на тривалість окупації, територіальну поширеність, історичні та соціальні передумови, поведінку окупанта, рівень демократії, ступінь тиску окупаційної адміністрації та рівень правосвідомості населення. Колабораціонізм є предметом вивчення не лише з точки зору кримінально-правових норм, а й підлягає дослідженню у контексті кримінології, психології, соціології, історії, політології та інших наук. У цьому випадку доречною є думка Н. О. Антонюк, яка зазначає, що внесення будь-яких змін до кримінального закону у той період, коли відповідний розділ кодексу «на піку застосування», доцільне лише у тих випадках, коли такі зміни є критичними, якщо без них кримінальний закон не реагує або ж неадекватно реагує на ті загрози, які посягають на охоронювані ним цінності [28, с. 40]. Погоджуємося з аргументом В. І. Тютюгіна, що численні і невиправдано динамічні так звані «точкові» зміни і доповнення кримінального закону, які нерідко носять не тільки хаотичний і безсистемний характер, і які, до того ж почасту здійснюються лише «на потребу сьогоденню», без належного урахування тих системних зв'язків і взаємодії, які існують між приписами цього закону, тільки ускладнюють його належне застосування [373, с. 45-46]. Також виправданою є теза Ю. С. Таволжанської, що удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність має відбуватись

паралельно з посиленням якісної комунікації, тобто суспільство, яке здатне бачити в площині колаборації речі тонкіші за категоризацію «зрадник – жертва», може краще осмислювати праволюдяний підхід у кримінально-правовому регулюванні. А значить, становити суспільство більш схильне до сприйняття процесів реінтеграції [365, с. 62].

Розвиваючи погляди вчених у цьому напрямку, відмітимо, що з метою удосконалення кримінальної відповідальності за таке діяння варто враховувати, що наразі проблематично визначити кількість людей, які залишилися на ТОТ, але ті, які залишилися, мають різні підстави. Не всі серед них, взаємодіючи з окупантом, мають на меті завдання шкоди національній безпеці України або мають ідеологічні переконання, що спрямовані на підтримку держави-агресора. Одна частина населення продовжує визнавати легітимною українську владу, але за відсутності вибору не може не контактувати з окупаційною адміністрацією, а інша – свідомо підтримує владу держави-агресора та вчиняє дії спрямовані на її утвердження та реалізацію функцій. У цьому і полягає головне питання відмежування кримінально караних діянь від пошуку засобів до виживання в умовах тимчасової окупації. Враховуючи таку обстановку, ГНЕУ Апарату ВРУ перед криміналізацією колаборційної діяльності наголосило на обмеженості часу аналізу законопроєкту, про встановлення кримінальної відповідальності за неї та на надзвичайності умов, які склалися. Незважаючи на це, висловлено низку зауважень до тексту законопроєкту. Надмірний поспіх та прийняття цих законодавчих змін зумовило необхідність подальших вдосконалень [140]. Зазначимо важливий момент, що якість законодавства – це точка входу, що здатна формувати в суспільстві відчуття безпеки і попереджати деструктивні процеси. Для одних – це переконання у тому, що винні будуть справедливо покарані, для інших – впевненість у недопущенні безпідставних репресій. Це запобіжник свавілля держави і гарантія дотримання прав людини, а значить – інструмент для зняття соціальної напруги, відновлення соціальної тканини та реінтеграції окупованих та деокупованих територій [365, с. 61].

Переходячи до аналізу шляхів вдосконалення опрацьованої ст. 111-1 КК України, варто зазначити, що основною метою введення кримінальної

відповідальності за колабораційну діяльність є обмеження доступу до зайняття посад, пов’язаних із виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування, строком на 15 років та передбачення інших відповідних покарань для осіб, які співпрацювали з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими формуваннями, а також можливість ліквідації юридичних осіб, уповноважені особи яких здійснювали таку співпрацю [298]. Під час вивчення кримінально-правової норми, яка передбачає відповідальність за колабораційну діяльність, слід звернути увагу на наступні напрями вдосконалення законодавства у цій сфері.

Обсяг діянь, які передбачені ст. 111-1 КК України.

Вважаємо, що у ході криміналізації діяння слід враховувати фактори, які будуть покладені в основу реалізації майбутньої кримінально-правової норми – коло осіб, які підпадатимуть під сферу дії закону, здатність правоохоронної системи здійснювати ефективно досудове розслідування, можливості та ступінь навантаженості судових органів, тривалість періоду окупації тощо. Для врахування всіх ризиків під час окреслення суспільних відносин, які охоронятимуться нормами кримінального права, треба здійснити неабияку роботу над самою конструкцією законодавчих правил. У зв'язку з цим у наукових колах та серед практиків точиться дискусія щодо обсягу криміналізованих діянь. На жаль, ідеєю змін до КК України не повною мірою враховано тривалості окупації, мотивів і мети співпраці, психологічних особливостей суб'єкта, меж тиску на місцеве населення. Також не варто залишати поза увагою і кримінально-правові колізії, що призводять до правової невизначеності. Нечіткість окремих ознак відповідних складів кримінальних правопорушень суперечить принципу правової визначеності та потребує подальших наукових досліджень. Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях неодноразово вказував, що принцип правової визначеності є одним з фундаментальних аспектів верховенства права. Зокрема у справі «Пономарьов проти України» зазначено, що одним із фундаментальних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності [343]. У контексті колабораційної діяльності ідеться головно про розмежування

суміжних складів кримінальних правопорушень між собою, а також про конкретизацію окремих форм колаборантства [197, с. 478].

Ми погоджуємося з дослідниками, які вказують, що зі звільненням Збройними Силами України ТОТ, перед нашим суспільством постає складне питання, а саме – погодження нового суспільного договору з приводу подальшого проживання та співіснування на одній території з мешканцями деокупованих територій України, які перебували в окупації, та значна частина яких так чи інакше взаємодіяла з окупантами та може вважатися колаборантами, наділення їх громадянськими, політичними та економічними правами, що передбачає подальші роздуми та дослідження [27, с. 126].

Парламентарі, маючи на меті убезпечити національні інтереси у максимально можливих сферах суспільного життя, досить широко описали види діянь, які підпадають під дію КК України. У ст. 111-1 КК України описані майже всі аспекти суспільного життя на ТОТ – від побутового до військового колабораціонізму. При цьому такий стан речей може бути передумовою формального підходу та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які не мали наміру завдати шкоди національній безпеці або бути засобом переслідування населення, яке перебувало в окупації. Всупереч цьому, головна ціль не виконана, оскільки поміж усього масиву криміналізованих діянь не приділено належної уваги потенційній категорії, яка б могла претендувати на зайняття посад у державному секторі та несла б реальну загрозу національній безпеці та територіальній цілісності України. Таке законодавче регулювання кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність може призвести до вибіркового правосуддя, порушення таких загальних засад кримінального провадження як: верховенство права, рівність перед законом та судом - також не забезпечить застосування до таких осіб справедливої процедури кримінального переслідування, що свідчить про певну недосконалість цієї правової норми [27, с. 126].

До того ж поспішна новелізація не повною мірою врахувала вже існуючих норм у КК України, що наразі призводить подекуди до нелогічної та непослідовної кримінально-правової кваліфікації. З цього приводу доречно вказує О. В. Євдокімова, що при реформуванні та вдосконаленні положень КК України обов’язково потрібно

враховувати органічну єдність усіх його приписів, а тому внесення змін і доповнень до кримінально-правових положень повинно відбуватися з неухильним дотриманням принципу системності кримінального права [169, с. 322].

Одним зі способів вирішенням такої ситуації може бути перегляд криміналізованих діянь з урахуванням поточної ситуації та подальших загроз. Ми пропонуємо змінити підхід законодавця до криміналізації певних діянь: під дію КК України не мають підпадати діяння, які спрямовані на забезпечення життєдіяльності населення, яке вимушене залишитися на ТОТ, а саме ведення певних видів господарської діяльності, зайняття посад, без яких неможливо організувати надання житлово-комунальних, транспортних, медичних, освітніх послуг тощо. Також варто переглянути диспозиції, які можуть призвести до правової колізії, зокрема ч.ч. 1, 6 та 5 стосовно здійснення публічних закликів.

Крім того, слід враховувати діяння, які в силу своєї малозначності не можуть заподіяти шкоду національній безпеці, зокрема зайняття посад, не пов’язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, певного виду висловлювання тощо. Безумовно, що стосується малозначності, то її наявність має перевірятися, утім, надзвичайно уважно та індивідуально в кожній конкретній ситуації (епізоді) [148, с. 17]. У цьому контексті слушною є думка О. В. Євдокімової, яка вказує, що питання обмеження доступу до посад у сфері державного управління або місцевого самоврядування для осіб, винних у колаборційній діяльності, доцільніше було б вирішувати не кримінально-правовими засобами, а нормами регулятивного права, які визначають умови для кандидатів на зайняття відповідних посад у цих сферах [170, с. 90].

Така проблематика є нагальною вже сьогодні, бо державний ресурс може використовуватися нераціонально та непослідовно, що у подальшому може призвести до порушення основних прав і свобод людини, нанесе непоправних матеріальних та репутаційних збитків державі, викличе недовіру та небажання осіб на ТОТ повернення української влади та може мати наслідком зловживання з боку органів державної влади.

Можливість звільнення від кримінальної відповідальності.

Ще одним важливим моментом, на який, на наш погляд, варто звернути увагу у межах цього дослідження, є передбачення норми, яка б дозволяла звільнення від кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність. У науці під звільненням від кримінальної відповідальності розуміють реалізацію державою в особі суду повноваження, відповідно до якого вона відмовляється за наявності підстав, передбачених КК України, від державного осуду особи, яка вчинила злочин, а також від покладання на неї обмежень особистого, майнового або іншого характеру, передбачених законом за вчинення даного злочину [38, с. 328].

Під час дослідження встановлено, що у розділі КК України, який захищає суспільні відносини у сфері національної безпеки, міститься 3 склади кримінальних правопорушень, за якими можливе звільнення від кримінальної відповідальності – фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК України), державна зрада (ст. 111 КК України) та шпигунство (ст. 114 КК України). У статті, яка передбачає кримінальну відповідальність за колаборaційну діяльність, така норма не передбачена.

На сторінках юридичної літератури висловлено слушну думку, зокрема Є. О. Письменським, що звільнення від кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність становить найменш репресивний та найбільш сприятливий для колаборанта кримінально-правовий наслідок його поведінки [260, с. 408]. Привертає увагу гіпотеза І. В. Гловюк, що консенсуальна процедура у вигляді звільнення від кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність можлива лише за ч.ч. 1, 2, 3 та 4, що обумовлено санкціями та умовами звільнення від кримінальної відповідальності. Ведучи мову далі, вчена доходить висновку, що застосування ст. 45 КК України (звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з дійовим каяттям) є проблемним навіть тоді, коли дотримано формальні вимоги, через специфіку діяння, а саме можливості ідентифікації завданої шкоди, та можливості сприяння розкриттю кримінального правопорушення [148, с. 13, 17].

Наразі гостро стоїть питання про визначення меж відповідальності осіб за колаборaційну діяльність. Таке становище не є випадковим, оскільки позитивна посткримінальна поведінка, будучи проявом кримінально-правового компромісу, спонукає до досягнення цілей кримінального законодавства та кримінального процесу з мінімізацією негативних соціальних наслідків для особи, суспільства та держави. Тому в майбутньому є цілком можливим прийняття кримінально-правових норм, які міститимуть ознаки позитивної посткримінальної поведінки за колаборaційну діяльність [195, с. 180]. На наше переконання, за ст. 111-1 КК України необхідно передбачити можливість звільнення від кримінальної відповідальності. Втім, напрацьовуючи такі нововведення, слід враховувати суспільну небезпечність діянь, вид співпраці з ворогом, посткримінальну поведінку, обставини та спосіб, за яких вчинено кримінальне правопорушення, систематичність чи одноразовість вчинення протиправної діяльності тощо. Ще одним аргументом на користь цієї новели є те, що три норми в розділі КК України, які охороняють суспільні відносини у сфері національної безпеки та містять можливість звільнення від кримінальної відповідальності, є злочинами, ст. 111-1 КК України містить проступки, за вчинення яких така норма не передбачена.

Враховуючи викладене, пропонуємо доповнити ст. 111-1 КК України новою частиною 9, в якій передбачати спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність, виклавши її у такій редакції: «Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила діяльність, передбачену частинами першою-сьомою цієї статті, та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України».

Узагальнюючи, відмітимо, що захист національної безпеки становить пріоритетний інтерес держави, проте він має реалізовуватися в межах конституційних гарантій прав людини. Дотримання балансу між безпековими заходами та основоположними свободами є критично важливим для запобігання авторитарним тенденціям. Водночас обов’язковим є врахування норм міжнародного гуманітарного

права як невід'ємної складової національного законодавства, що забезпечує захист цивільного населення на окупованих територіях.

Висновки до розділу 4

1. Стаття 111-1 КК України містить схожі ознаки з багатьма складами кримінальних правопорушень, які містяться у різних розділах КК України: державна зрада, пособництво державі-агресору, шпигунство, несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану, створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, пропаганда війни та виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, глорифікація її учасників. Для правильної кримінально-правової кваліфікації слід окремо детально аналізувати особливості кожного складу, використовувати комплексний підхід до відмежування, а також проводити системний аналіз та тлумачення норм кримінального законодавства у їх взаємозв'язку.

2. Чинна редакція ст. 111-1 КК України потребує свого вдосконалення, основними напрямками якого можуть стати: 1) виключення з-під дії КК України діянь, що спрямовані на забезпечення життєдіяльності населення, яке вимушене залишитися на ТОТ (наприклад, провадження певних видів господарської діяльності, зайняття посад, без яких неможливо організувати надання житлово-комунальних, транспортних, медичних, освітніх послуг тощо); 2) розгляд крізь призму малозначності діянь, які не можуть заподіяти шкоду національній безпеці, зокрема, зайняття посад, не пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій; 3) перегляд диспозицій ст. 111-1 КК України, які можуть призвести до правової колізії – ч. 1, ч. 6 та ч. 5 стосовно здійснення публічних закликів; 4) передбачення можливості звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 111-1 КК України.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено наукове завдання, що полягає в отриманні теоретичного обґрунтування підстави кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність шляхом розкриття її соціальної обумовленості, вивчення кримінального законодавства зарубіжних країн з означеного питання та аналізу складу цього кримінального правопорушення, а також у формулюванні пропозицій щодо вдосконалення ст. 111-1 КК України та практики її застосування. На підставі отриманих результатів сформульовано такі висновки.

1. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність визначається системою взаємопов'язаних суспільних, нормативно-правових, інституційних та кримінологічних обставин. Серед суспільних визначальну роль відіграють економічні, політичні та інформаційно-психологічні обставини, які сформували підґрунтя для виникнення та поширення колабораціонізму на території України та зумовили формування кримінально-правової політики у цій сфері. Нормативно-правові обставини забезпечують правову основу протидії співпраці з ворогом: криміналізація колабораціонізму ґрунтуються на конституційних нормах, принципах виправданості, необхідності та пропорційності правообмежень та доповнюється регуляторними обмеженнями у сферах підвищеного ризику. Інституційні обставини полягають у функціонуванні в Україні системи суб'єктів протидії колабораційній діяльності, ефективність діяльності яких залежить від чіткого розмежування повноважень між ними та забезпечення їх належної координації. Кримінологічними обставинами є високий ступінь суспільної небезпечності діяння, необхідність застосування заходів кримінально-правової репресії, його поширеність та латентність.

2. Сучасне розуміння колабораціонізму сформувалося під час Другої світової війни та охоплює політичну співпрацю з окупантом та «кооперування» у цивільних чи військових сферах. Історичний досвід дозволив виявити певні закономірності протидії колабораціонізму: недоцільність масових репресій, недопущення колаборантів до державного управління, необхідність відмежування активної

співпраці від вимушеного виконання професійних функцій та врахування суспільних настроїв при формуванні кримінально-правової політики.

3. Порівняльно-правовий аналіз кримінального законодавства зарубіжних країн щодо відповідальності за співпрацю з ворогом, проведений з урахуванням досвіду як держав – членів ЄС, які не перебували у збройних конфліктах, так і країн, що зазнали збройної агресії та окупації (зокрема, Грузії та Республіки Молдова), показав, що українська модель кримінально-правової протидії колабораційній діяльності є унікальною за рівнем нормативної диференціації та деталізації, тоді як у більшості зарубіжних країн відповідні діяння охоплюються складами державної зради, допомоги ворогу чи іншими злочинами проти держави, а спеціальні норми про відповідальність за колабораціонізм є винятком. Це дозволяє розглядати досвід України як орієнтир для вдосконалення кримінального законодавства інших держав.

4. Родовим об’єктом колабораційної діяльності є суспільні відносини у сфері охорони основ національної безпеки України, зміст яких полягає у забезпеченні захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів від загроз, пов’язаних із співпрацею з державою-агресором, окупаційною адміністрацією або незаконними збройними формуваннями.

5. Залежно від форми колабораційної діяльності, передбаченої відповідною частиною ст. 111-1 КК України, основний безпосередній об’єкт має різний зміст. Так, у ч. 1 ст. 111-1 КК України ним є суспільні відносини у сфері національної безпеки держави, які спрямовані на захист інформаційного напрямку; у ч. 2 ст. 111-1 КК України – суспільні відносини у сфері національної безпеки держави, що виникають з трудових правовідносин; у ч. 3 ст. 111-1 КК України – суспільні відносини у сфері національної безпеки держави, що пов'язані з інформаційним впливом у закладах освіти та відповідністю навчального процесу українським стандартам освіти; у ч. 4 ст. 111-1 КК України – суспільні відносини у сфері національної безпеки держави, що випливають з економічних взаємовідносин. Водночас окремим частинам ст. 111-1 КК України, враховуючи, що їх диспозиціями охоплюються різні за суттю прояви колабораційної діяльності, притаманна множинність основних безпосередніх

об’єктів. Зокрема, у ч. 5 ст. 111-1 під охорону поставлені суспільні відносини у сфері національної безпеки держави, що виникають з трудових правовідносин, а також суспільні відносини, які пов’язані з виборчим процесом; у ч. 6 ст. 111-1 КК України – суспільні відносини у сфері національної безпеки держави, які пов’язані з виборчим процесом, а також суспільні відносини, які спрямовані на захист інформаційного напрямку; у ч. 7 ст. 111-1 КК України – суспільні відносини у критично важливих сферах національної безпеки держави: правосуддя, правоохоронної діяльності та обороноздатності.

6. Ознака публічності є визначальною для кваліфікації діянь за ч. 1 ст. 111-1 КК України і має встановлюватися не лише за формальним критерієм – кількістю адресатів, а насамперед крізь призму здатності відповідного висловлювання створити реальну загрозу національній безпеці.

7. Кваліфікації діяння за ч. 2 ст. 111-1 КК України має ґрунтуватися на встановленні характеру виконуваних функцій та реального впливу діяльності особи на відповідній посаді на утвердження, функціонування та зміцнення окупаційної влади, що дозволяє відмежувати колаборацію діяльність від малозначного діяння.

8. Під здійсненням пропаганди у закладах освіти у ч. 3 ст. 111-1 КК України слід розуміти діяння негативної спрямованості, яке полягає у поширенні інформації антиукраїнського змісту у межах освітнього процесу серед здобувачів освіти, покликане у майбутньому сформувати різко негативне ставлення до України як державного утворення.

Впровадження стандартів освіти держави-агресора являє собою сукупність інтелектуальних, управлінських та організаційних дій, спрямованих на повну заміну української системи освіти ідеологічно спрямованою системою держави-агресора та інтеграцію закладу освіти до освітнього та правового простору ворога, і не охоплює освітню діяльність педагогічних працівників, які лише реалізують такі стандарти.

9. Під передачею матеріальних ресурсів у контексті ч. 4 ст. 111-1 КК України слід розуміти фактичне надання (перехід у володіння чи користування) незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на ТОТ, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора будь-яких активів, майна чи засобів,

здатних забезпечити їхнє функціонування, незалежно від правової підстави володіння цими ресурсами суб'єктом передачі, за умови заподіяння шкоди національній безпеці держави. Така передача може бути платною або безоплатною; поворотною (передача в користування) чи безповоротною (передача-відчуження); юридично оформленою або фактичною (без оформлення); суб'єкт може бути власником цих ресурсів або лише володіти ними (навіть без законних на те підстав); передача може відбуватися як шляхом безпосереднього вручення, так і через посередників або шляхом надання доступу до ресурсу.

Провадження господарської діяльності за ч. 4 ст. 111-1 КК України пропонується визначати як добровільну діяльність громадянина України, яка пов'язана з виготовленням продукції, наданням послуг, виконанням робіт та торгівлею, спрямована на отримання прибутку, здійснюється у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на ТОТ, у тому числі з окупаційною адміністрацією держави-агресора, з метою підриву національної безпеки України. При цьому провадження господарської діяльності, спрямованої виключно на забезпечення базових потреб життєдіяльності населення на ТОТ, не повинно тягнути за собою кримінальну відповідальність, що доцільно врегулювати на законодавчому рівні.

10. Розмежування діянь, передбачених ч. 2 та ч. 5 ст. 111-1 КК, має здійснюватися за функціональним критерієм, а визначальне значення для кваліфікації має зміст фактично реалізованих особою повноважень. При цьому діяння у всіх формах посадового колабораціонізму (частини 2, 5, 7 ст. 111-1 КК України) є закінченими з моменту зайняття посади у відповідних органах чи обрання до них, не залежно від того, чи фактично виконувала особа передбачені посадою функції.

Публічні заклики до проведення незаконних виборів чи референдумів на ТОТ за своїм змістом, спрямованістю та ступенем суспільної небезпечності слід вважати різновидом публічних закликів до підтримки рішень або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації. З огляду на це такі дії мають охоплюватися ч. 1 ст. 111-1 КК України, а вказівку на цю форму колаборційної

діяльності як самостійну слід виключити з диспозиції ч. 5 цієї статті, оскільки це є проявом надмірної криміналізації.

11. Законодавча конструкція ч. 6 ст. 111-1 КК України не забезпечує належного розмежування організації, проведення та активної участі у заходах політичного характеру, у зв'язку з чим доцільним є виключення з диспозиції зазначеної статті таких форм діяння, як «організація» та «активна участь», та передбачення лише «проведення заходів політичного характеру».

Інформаційна діяльність за ч. 6 ст. 111-1 КК України охоплює альтернативні форми діяння (створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення інформації), кожна з яких становить склад цього кримінального правопорушення за наявності інших обов'язкових ознак, якими є: 1) здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором чи її окупаційною адміністрацією, 2) спрямованість на підтримку держави-агресора її окупаційної адміністрації чи збройних формувань або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України та 3) відсутність ознак державної зради. При цьому така діяльність повинна мати ознаки професійної.

12. Інституційний підхід у ч. 7 ст. 111-1 КК України до формулювання ознак зайняття посад у незаконних судових або правоохоронних органах, створених на ТОТ, необґрунтовано розширює коло суб'єктів цього кримінального правопорушення, формально охоплюючи осіб, які виконують технічні або забезпечувальні функції у цих органах. Такий підхід суперечить принципам диференціації кримінальної відповідальності та пропорційності кримінально-правового впливу і потребує його заміни функціональним, який дозволить забезпечити притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 7 лише тих осіб, які займають посади, безпосередньо пов'язані з реалізацією функцій незаконних судових чи правоохоронних органів.

Добровільну участь громадян України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на ТОТ, та/або збройних формуваннях держави-агресора, слід розглядати як триваючу діяльність, що охоплює не лише факт вступу, а й безпосереднє виконання функцій у складі цих формувань.

Надання допомоги у веденні бойових дій проти України указаним у ч. 7 ст. 111-1 КК суб'єктам з точки зору кримінально-правової природи може бути визнане спеціальним проявом пособництва, що обумовлює доцільність її виключення з диспозиції ч. 7 ст. 111-1 КК України та вирішення цього питання у контексті загальних положень інституту співучасті.

13. Місцем вчинення окремих форм колабораційної діяльності, передбачених частинами 2, 3, 4, 5 та 7 ст. 111-1 КК України, може бути не лише тимчасово окупована територія, а й будь-яка інша територія, оскільки, враховуючи безпекову ситуацію та сучасний розвиток технологій, виконання роботи або здійснення діяльності можливе поза межами ТОТ.

14. Під час застосування ч. 8 ст. 111-1 КК України необхідно виходити з логічного та обмежувального тлумачення її положень, розуміючи її зміст у такий спосіб, що передбачені нею наслідки можуть бути спричинені в результаті вчинення діянь, передбачених у частинах 5-7 ст. 111-1 КК України. Водночас для подолання наявної очевидної законодавчої вади диспозицію ч. 8 аналізованої статті необхідно викласти в новій редакції з урахуванням висловлених пропозицій.

15. Суб'єкт колабораційної діяльності є спеціальним і характеризується сукупністю загальних ознак (фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку кримінальної відповідальності) та додатковою ознакою – громадянством України. При цьому зміна переконань особи під впливом умов окупації не є медичним критерієм неосудності за відсутності психічного розладу. Крім того, для окремих форм колабораційної діяльності, передбачених частинами 3, 5 та 7 ст. 111-1 КК України, необхідна наявність й інших додаткових спеціальних ознак суб'єкта – відповідної освіти, стажу, кваліфікації або правового статусу.

16. Суб'єктивна сторона всіх форм колабораційної діяльності характеризується виною у формі умислу, який може бути як прямим, так і непрямим. При цьому прямий умисел наявний у випадку вчинення діяння з ідеологічних мотивів, коли діяльність на користь держави-агресора є самоціллю, а непрямий умисел може мати місце у випадках, коли співпраця є лише засобом досягнення інших цілей (корисливих чи

побутових), а шкода державним інтересам виступає побічним, хоча й усвідомлюваним результатом.

Мотив не є обов'язковою ознакою складу за ст. 111-1 КК України, однак має значення для розуміння природи колабораціонізму, який може ґрунтуватися як на ідеологічних переконаннях (підтримка держави-агресора), так і на прагматичних (бажання збагачення, влади чи адаптації).

Загальною метою вчинення колабораційної діяльності, незважаючи на відсутність прямої вказівки на це в законі, слід вважати заподіяння шкоди національним інтересам України. Водночас щодо окремих форм колабораційної діяльності законодавцем передбачені спеціальні цілі, встановлення яких є обов'язковим під час кваліфікації (ч. 1, ч. 3, ч. 4 в частині провадження господарської діяльності, ч. 5 в частині публічних закликів, ч. 6 ст. 111-1 КК України).

Під час кваліфікації діяння за ознаками колабораційної діяльності важливе значення має встановлення психоемоційного стану суб'єкта, що дозволяє відмежувати добровільну співпрацю з ворогом від вимушеної поведінки в умовах окупації.

17. Колабораційна діяльність має суміжні ознаки з багатьма складами кримінальних правопорушень, які містяться в різних розділах Особливої частини КК України (зокрема, державною зрадою (ст. 111), пособництвом державі-агресору (ст. 111-2), шпигунством (ст. 114), т.зв. несанкціонованим поширенням військово значущої інформації (ст. 114-2), пропагандою війни (ст. 436), кримінальними правопорушеннями, передбаченими ст. 436-2, 260 КК України та ін.), що зумовлює необхідність їх розмежування на основі системного аналізу кримінального законодавства та комплексного підходу до кваліфікації.

18. Подальше вдосконалення ст. 111-1 КК України можливе за такими напрямами: 1) виключення з-під дії КК України діянь, що спрямовані на забезпечення життєдіяльності населення на ТОТ (наприклад, провадження певних видів господарської діяльності, зайняття посад, без яких неможливо організувати надання житлово-комунальних, транспортних, медичних, освітніх послуг тощо); 2) розгляд крізь призму малозначності діянь, які не можуть заподіяти шкоду національній

безпеці, зокрема, зайняття посад, не пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій; 3) перегляд диспозицій ст. 111-1 КК України, які можуть призвести до правової колізії – ч. 1, ч. 6 та ч. 5 стосовно здійснення публічних закликів; 4) передбачення можливості звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 111-1 КК України.

19. Проведене дослідження дозволило сформулювати такі пропозиції щодо внесення змін до ст. 111-1 КК України:

- в ч. 5 – слова «організації та» та «або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території» виключити;

- в ч. 6 – слова «організація та» та «активна участь у таких заходах» виключити;

- ч. 7 викласти у такій редакції: «зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням функцій правосуддя або правоохоронних функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території…»;

- в ч. 7 – слова «чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України» виключити;

- ч. 8 викласти в такій редакції: «Вчинення передбачених частинами п'ятою–сьомою діянь, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків…»;

- доповнити статтю частиною 9, яка передбачатиме спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, і викласти її у такій редакції: «Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила діяльність, передбачену частинами першою–сьомою цієї статті, та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України»;

- доповнити ч. 4 та ч. 6 словами «громадянином України»;

- доповнити ч. 4, ч. 5 та ч. 6 словами «з метою завдання шкоди національним інтересам України»;

- виключити у ч. 2, ч. 5 та ч. 7 слово «добровільне»;

- п. 1 примітки викласти у такій редакції: «1. У частині першій цієї статті публічним вважається поширення закликів або висловлення заперечення, якщо існує ризик сприйняття такої інформації невизначеним колом осіб»;

- п. 3 примітки викласти у такій редакції: «3. У частині шостій цієї статті під здійсненням інформаційної діяльності розуміється створення, збирання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації».

20. Статтю 111-1 КК пропонується викласти в такій редакції:

«**Стаття 111[1]. Колабораційна діяльність**

1. Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України -

караються позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п’ятнадцяти років.

2. Зайняття громадянином України посади, не пов’язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, -

карається позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п’ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

3. Здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території

України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти, -

караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

4. Передача *громадянином України* матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження громадянином України господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора, *з метою завдання шкоди національним інтересам України*, -

караються штрафом до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна.

5. Зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, *з метою завдання шкоди національним інтересам України*, або обрання до таких органів, а також участь у проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

6. Проведення *громадянином України* заходів політичного характеру *з метою завдання шкоди національним інтересам України*, здійснення громадянином України інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною

адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, -

караються позбавленням волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п’ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

7. Зайняття громадянином України посади*, пов’язаної з виконанням функцій правосуддя або правоохоронних функцій, у незаконних органах влади*, створених на тимчасово окупованій території, а також участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора, -

караються позбавленням волі на строк від дванадцяти до п’ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п’ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

8. Вчинення *передбачених частинами п’ятою – сьомою діянь,* що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків, -

карається позбавленням волі на строк п’ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п’ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

9. Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила діяльність, передбачену частинами першою-сьомою цієї статті, та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди національним інтересам України.

Примітка. 1. У частині першій цієї статті публічним вважається поширення закликів або висловлення заперечення, *якщо існує ризик сприйняття такої інформації невизначеним колом осіб.*

2. У частині шостій цієї статті під заходами політичного характеру розуміються з’їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо.

3. У частині шостій цієї статті під здійсненням інформаційної діяльності розуміється створення, збирання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації.

4. Тяжкими наслідками у частині восьмій цієї статті вважається шкода, що в одну тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Büntető törvénykönyv. URL: https://thb.kormany.hu/download/a/46/11000/Btk_EN.pdf (дата звернення: 23.10.2024).

2. Cod penal al României. URL: https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/223635 (дата звернення: 20.10.2024).

3. Code penal. Derniиre modication. URL: https://codes.droit.org/PDF/Code%20p%C3%A9nal.pdf (дата звернення: 03.03.2026).

4. Constitutional Act № 2 du 11 juillet 1940, xant les pouvoirs du chef de l'Йtat franзais. URL: https://mjp.univ-perp.fr/france/co1940.htm#2 (дата звернення 13.10.2024).

5. Criminal Code of Lithuania (English version). URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/28b18041843311e89188e16a6495e98c?jfwid=73odxyjwi (дата звернення: 20.10.2024).

6. Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus (terrorismivastase võitluse direktiivi ülevõtmine). URL: https://www.riigiteataja.ee/akt/104012019012 (дата звернення: 30.04.2026).

7. Kodeks karny. URL: https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-karny-16798683 (дата звернення 05.03.2026).

8. Latvijas krimināлkodekss. URL: https://likumi.lv/ta/id/318953-latvijas-kriminalkodekss (дата звернення: 23.10.2024).

9. Le Gouvernement de Vichy. Acte constitutionnel № 3 du 11 juillet 1940 prorogeant et ajournant les chambres. URL: https://mjp.univ-perp.fr/france/co1940.htm#3 (дата звернення 13.10.2024).

10. Lemmes F. Collaboration in wartime France, 1940–1944. *European review of history: revue europeenne d'histoire.* 2008. Vol. 15, № 2. P. 157–177. URL: https://doi.org/10.1080/13507480801931093 (дата звернення: 12.01.2026).

11. Loi constitutionnelle du 10 juillet 1940. URL: https://mjp.univ-perp.fr/france/co1940lc.htm (дата звернення: 13.10.2024).

12. Mitchell R., Kensler L. A. W., Tschannen-Moran M. Student trust in teachers and student perceptions of safety: positive predictors of student identification with school. *International Journal of Leadership in Education.* 2016. Vol. 21(2). P. 135-154.

13. Proiectul de lege pentru modificarea Codului penal al Republicii Moldova nr.985/2002 (art.134`23, 134`24, 337`1, ș.a.). URL: https://www.parlament.md/ProcesulLegislativ/Proiectedeactenormative/tabid/61/LegislativId/6290/language/ru-RU/Default.aspx (дата звернення: 30.10.2024).

14. Seconde guerre mondiale : quelles étaient les formes de collaboration en France? *La redaction de Futura.* 2018. URL: https://www.futura-sciences.com/sciences/questions-reponses/histoire-seconde-guerre-mondiale-etaient-formes-collaboration-france-5564/ (дата звернення: 22.10.2024).

15. Shymko V. and Babadzhanova A. Exploring the Motivations and Personality Traits of Pro-Russian Collaborationists in Ukraine. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology.* 2024. P. 1-20.

16. Trestný zákon Slovenskej republiky. URL: https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2005/300/ (дата звернення 23.10.2024).

17. Акімова Л. М. Становлення системи економічної безпеки держави в Україні: сутність, рівні, складники. *Публічне адміністрування: теорія та практика.* 2018. № 1(19). С. 1-11.

18. Антонюк Н. О. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України.* 2021. № 4 (37). С. 56-68.

19. Антонюк Н. О. Зміни до злочинів проти основ національної безпеки: криміналізація чи диференціація кримінальної відповідальності. *Право України.* 2022. № 11. С. 37-48.

20. Антонюк Н. О. Кримінально-правова оцінка колабораціонізму: зміна поглядів у зв'язку з військовою агресією РФ проти України. *Access to Justice in Eastern Europe.* 2022. № 3 (№ 15). С. 1-13.

21. Антонюк Н. О., Анісімов Г. М. Розмежування колабораційної діяльності із суміжними складами кримінальних правопорушень. *Верховний Суд.* URL:

https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1299973/ (дата звернення: 18.06.2025).

22. Антонюк Н. О., Анісімов Г. М. Як розмежовувати колаборацію діяльність і суміжні склади кримінальних правопорушень. *Верховний суд.* URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_present/2022_07_22_Antonuk_Anisimov.pdf (дата звернення: 15.01.2026).

23. Антонюк Н. О., Загиней-Заболотенко З. А. На вістрі уваги: кваліфікація за сукупністю ст. 111 «Державна зрада» і частин 2, 5 або 7 ст. 111-1 «Колабораційна діяльність» Кримінального кодексу України. *Слово національної школи суддів України.* 2023. № 3(44). С. 6-22.

24. Артюхова В. В. Соціальна обумовленість криміналізації колабораційної діяльності. *Наука і правоохорона*. 2023. Т. 3. № 61. С. 171-183. URL: https://naukaipravoohorona.navs.edu.ua/index.php/naukaipravoohorona/article/view/1836/1828 (дата звернення: 02.12.2025).

25. Архипов О. Є., Архипова Є. О. Особливості розуміння понять «інформаційна безпека» та «безпека інформації». Інформаційні технології та безпека: основи забезпечення інформаційної безпеки: Матеріали XIV міжнародної науково-практичної конференції. Київ. 2014. С. 18-30. URL: https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/02/st-14_AA_Osoblivosti-rozuminnya-IB_BI.pdf (дата звернення: 25.01.2026).

26. Бадида А. Ю. Колабораціонізм у Франції 1940-1944 років та його оцінки: чи можливі уроки для України? *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2022. Вип. 72. Ч. 1. С. 7-10. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/266635/262620 (дата звернення: 15.10.2024).

27. Бартош С. М., Марков М. М. Переслідування за колабораціонізм у світлі перехідного правосуддя та проблем реінтеграції окупованих територій. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій: матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса : Олді+, 2023. С. 123-127.

28. Беніцький А. С. Особливості кримінально-правової кваліфікації злочинів, передбачених ч. 4 ст. 111-1 Кримінального кодексу України, та розмежування їх із суміжними складами злочинів. *Право України.* 2022. № 11. С. 88-99. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2022_11-s7.pdf (дата звернення: 17.12.2025).

29. Берднік І. В., Головко М. Б. Основні орієнтири відмежування колабораційної діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень. *Нове українське право.* 2022. Вип. 2. С. 156-162. URL: http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/247/225 (дата звернення: 18.06.2025).

30. Берш А. Я., Кедик В. П., Кузьмін Е. Е. та ін. Кримінальне право України : Загальна частина : тексти лекцій : навчально-методичний посібник / за ред. Н.А. Мирошниченко, Є.Л. Стрельцова. Одеса: Астропрінт, 2022. 328 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7edf9720-d3e7-43c4-a3ce-4a327e783f57/content (дата звернення: 30.08.2025).

31. Білодід І. К. та ін. Словник української мови: в 11 томах. – Том 5. м. Київ. Наукова думка. 1974. 840 с.

32. Білодід І. К. та ін. Словник української мови: в 11 томах. – Том 8. м. Київ. Наукова думка. 1974. 927 с.

33. Богатирьов І. Г. Кримінально-правові та кримінологічні виміри колабораційної діяльності в Україні в умовах воєнного стану. Публічне право. 2023. № 1 (49). С. 57-64. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/files/49/7.pdf (дата звернення: 14.12.2025).

34. Бондар Б. В. Порівняльна характеристика злочинів проти основ національної безпеки України та країн Європейського Союзу. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2023. Вип. 6 (53). С. 112-117. URL: http://pjv.nuoua.od.ua/v6_2023/22.pdf (дата звернення: 23.10.2024).

35. Борисенко В. К. Скільки «народів» живе в Україні. *Урядовий кур'єр.* URL: https://ukurier.gov.ua/uk/articles/skilki-narodiv-zhive-v-ukrayini/ (дата звернення: 05.09.2024).

36. Борисов В. І. Системний підхід при визначенні підстав кримінально-правової заборони. *Методологічні проблеми правової науки:* матеріали міжнар. наук. конф. (м. Харків, 13-14 грудня 2002 р.). Харків: Право, 2003. С. 287-289.

37. Борисов В. І. Державна зрада: до визначення злочину та змісту протиправного діяння «перехід на бік ворога». *Питання боротьби зі злочинністю.* 2025. Т.1 № 49. С. 120-131.

38. Борисов В. І., Тацій В. Я., Тютюгін В. І. та ін. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Харків: Право, 2015. 528 с.

39. Борисов В. І., Фріс П. Л. Поняття кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2013. № 1. С. 15-31.

40. Брич Л. П. Теоретичні засади розмежування складів злочинів : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2014. 37 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/101/1/brych.pdf (дата звернення: 11.06.2025).

41. Бровченко Ю. В. Класифікація уповноважених суб'єктів протидії колабораційній діяльності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право.* 2025. Вип. 88 ч. 2. С. 293-306. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/05/42-1.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

42. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : автореф. дис…. д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 15 с.

43. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 Київ. Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

44. Василенко Ю. В. До питання про відмежування колабораційної діяльності від державної зради. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С.В. Ківалова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – Т. 2. – С. 271-273.

45. Василенко Ю. В. Колабораційна діяльність: кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права.* 2022. Вип. 1. С. 3-8.

46. Велика українська енциклопедія / Держ. наук. установа «Енцикл. Вид-во»; за участі Ін-ту програм. систем НАН України. *Посада.* URL: https://vue.gov.ua/Посада (дата звернення: 20.12.2024).

47. Велика українська енциклопедія. / Держ. наук. установа «Енцикл. Вид-во»; за участі Ін-ту програм. систем НАН України. *Публічність.* URL: https://vue.gov.ua/%D0%9F%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C (дата звернення: 14.03.2026).

48. Виборчий кодекс України: Закон України від 19.12.2019 № 396-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text (дата звернення: 20.12.2025).

49. Вирок Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 23.07.2024 у справі № 199/2970/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120530386 (дата звернення: 26.12.2025).

50. Вирок Балаклійського районного суду Харківської області від 09.10.2024 у справі № 610/579/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122179483 (дата звернення: 28.12.2025).

51. Вирок Біляївського районного суду Одеської області від 21.11.2025 у справі № 496/879/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131994503 (дата звернення: 29.12.2025).

52. Вирок Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 11.07.2025 у справі № 650/2552/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128827879 (дата звернення: 29.12.2025).

53. Вирок Вільнянського районного суду Запорізької області від 21.11.2025 у справі № 314/900/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131932656 (дата звернення: 29.12.2025).

54. Вирок Герцаївського районного суду Чернівецької області від 07.10.2024 у справі № 714/1331/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122148598 (дата звернення: 28.12.2025).

55. Вирок Дергачівського районного суду Харківської області від 02.12.2024 у справі № 619/9699/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123429925 (дата звернення: 28.12.2025).

56. Вирок Дергачівського районного суду Харківської області від 07.09.2023 у справі № 619/976/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113371906 (дата звернення: 28.12.2025).

57. Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 11.07.2025 у справі № 750/4141/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128746295

58. Вирок Дзержинський районний суд м. Харкова від 01.07.2024 у справі № 638/11764/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120121397 (дата звернення: 28.12.2025).

59. Вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 10.04.2025 у справі № 638/6043/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126497402 (дата звернення: 28.12.2025).

60. Вирок Дніпровського районного суду Дніпропетровської області від 18.11.2025 у справі № 175/19684/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132008108 (дата звернення: 29.12.2025).

61. Вирок Дніпровського районного суду м. Запоріжжя від 26.11.2025 у справі № 334/2637/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132084749 (дата звернення: 29.12.2025).

62. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 09.04.2025 у справі № 755/19860/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126575365 (дата звернення: 28.12.2025).

63. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 10.07.2023 у справі № 201/2039/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112097148 (дата звернення: 28.12.2025).

64. Вирок Заводського районного суду м. Запоріжжя від 10.07.2025 у справі № 332/6309/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128799569 (дата звернення: 30.12.2025).

65. Вирок Заводського районного суду м. Запоріжжя від 16.07.2025 у справі № 332/712/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128868440 (дата звернення: 29.12.2025).

66. Вирок Заводського районного суду м. Запоріжжя від 25.11.2025 у справі № 332/1836/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132047708 (дата звернення: 30.12.2025).

67. Вирок Запорізького районного суду Запорізької області від 26.03.2025 у справі № 317/5953/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126108823 (дата звернення: 29.12.2025).

68. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 13.02.2025 у справі № 344/19579/24 *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125174795 (дата звернення: 28.12.2025).

69. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 01.08.2024 у справі № 344/8405/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120764869 (дата звернення: 28.12.2025).

70. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 27.11.2025 у справі № 344/14431/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132153827 (дата звернення: 30.12.2025).

71. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 05.02.2025 у справі № 344/1975/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124956865 (дата звернення: 15.03.2025)

72. Вирок Індустріального районного суду м. Дніпра від 11.07.2025 у справі № 202/18948/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128801382 (дата звернення: 30.12.2025).

73. Вирок Індустріального районного суду м. Харкова від 13.11.2025 у справі № 644/5474/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131780972 (дата звернення: 29.12.2025).

74. Вирок Індустріального районного суду м. Харкова від 25.06.2025 у справі № 644/3717/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128385826 (дата звернення: 28.12.2025).

75. Вирок Індустріального районного суду м. Харкова від 30.06.2025 у справі № 644/5604/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128525684 (дата звернення: 28.12.2025).

76. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 15.09.2022 у справі № 953/4502/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106252531 (дата звернення: 28.12.2025).

77. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 20.12.2022 у справі № 953/6434/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107960245 (дата звернення: 28.12.2025).

78. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 06.12.2024 у справі № 333/10659/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124385729 (дата звернення: 29.12.2025).

79. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 18.11.2025 у справі № 333/7817/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132265385 (дата звернення: 30.12.2025).

80. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 30.10.2025 у справі № 333/5491/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131414135 (дата звернення: 30.12.2025).

81. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 20.11.2025 у справі № 333/7637/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131932696 (дата звернення: 30.12.2025).

82. Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 15.11.2022 у справі № 577/3465/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107375149 (дата звернення: 28.12.2025).

83. Вирок Корольовського районного суду м. Житомира від 13.11.2025 у справі № 296/3528/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131954252 (дата звернення: 30.12.2025).

84. Вирок Корольовського районного суду м. Житомира від 23.10.2025 у справі № 296/10089/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131403910 (дата звернення: 29.12.2025).

85. Вирок Лебединського районного суду Сумської області від 03.08.2022 у справі № 950/974/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105542282 (дата звернення: 28.12.2025).

86. Вирок Ленінського районного суду м. Кіровограда від 13.06.2023 у справі № 405/2939/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111514345 (дата звернення: 28.12.2025).

87. Вирок Личаківського районного суду м. Львова від 23.10.2025 у справі № 463/2401/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131247415 (дата звернення: 30.12.2025).

88. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 10.09.2024 у справі № 521/9452/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122299936 (дата звернення: 06.02.2026).

89. Вирок Олександрівського районного суду м. Запоріжжя від 16.07.2025 у справі № 332/3821/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128868429 (дата звернення: 26.12.2025).

90. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 25.09.2024 у справі № 644/2579/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121856587 (дата звернення: 28.12.2025).

91. Вирок Основ'янського районного суду м. Харкова від 09.05.2025 у справі № 646/3525/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127252937 (дата звернення: 28.12.2025).

92. Вирок Основ'янського районного суду м. Харкова від 11.07.2025 у справі № 646/6712/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128834790 (дата звернення: 28.12.2025).

93. Вирок Основ'янського районного суду м. Харкова від 19.11.2025 у справі № 646/2478/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131917011 131994503 (дата звернення: 29.12.2025).

94. Вирок Основ'янського районного суду м. Харкова від 13.06.2025 у справі № 646/5333/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128097830 (дата звернення: 28.12.2025).

95. Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівців від 30.01.2025 у справі № 725/630/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124826557 (дата звернення: 28.12.2025).

96. Вирок Подільського районного суду м. Києва від 08.07.2025 у справі № 758/3084/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128802871 (дата звернення: 28.12.2025).

97. Вирок Путивльського районного суду Сумської області від 27.05.2022 у справі № 584/313/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104534680 (дата звернення: 28.12.2025).

98. Вирок Путивльського районного суду Сумської області від 29.06.2022 у справі № 584/368/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105006793 (дата звернення: 28.12.2025).

99. Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 24.03.2025 у справі № 569/14275/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126124115 (дата звернення: 28.12.2025).

100. Вирок Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 20.01.2023 у справі № 214/306/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108619161 (дата звернення: 24.12.2025).

101. Вирок Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 29.10.2025 у справі № 191/4890/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131383963 (дата звернення: 28.12.2025).

102. Вирок Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 16.07.2025 у справі № 191/356/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128908719 (дата звернення: 28.12.2025).

103. Вирок Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 28.03.2025 у справі № 191/2349/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126191813 (дата звернення: 29.12.2025).

104. Вирок Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 07.11.2025 у справі № 344/11808/22. *Єдиний державний реєстр судових*

рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131606980 (дата звернення: 30.12.2025).

105. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 20.11.2025 у справі № 243/10606/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131942563 (дата звернення: 28.12.2025).

106. Вирок Соборного районного суду м. Дніпра від 14.11.2025 у справі № 201/2510/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131886622 (дата звернення: 28.12.2025).

107. Вирок Соборного районного суду м. Дніпра від 23.06.2025 у справі № 201/12396/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128349668 (дата звернення: 29.12.2025).

108. Вирок Соборного районного суду м. Дніпра від 27.06.2025 у справі № 201/69/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128523223 (дата звернення: 28.12.2025).

109. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 07.07.2025 у справі № 760/428/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128803317 (дата звернення: 29.12.2025).

110. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 21.11.2025 у справі № 712/8042/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132019565 (дата звернення: 30.12.2025).

111. Вирок Тернівського міського суду Дніпропетровської області від 08.07.2025 у справі № 201/12046/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128688724 (дата звернення: 28.12.2025).

112. Вирок Тернівського міського суду Дніпропетровської області від 11.04.2024 у справі № 194/156/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118287230 (дата звернення: 28.12.2025).

113. Вирок Тернівського міського суду Дніпропетровської області від 25.11.2025 у справі № 194/1596/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132058408 (дата звернення: 29.12.2025).

114. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 12.11.2025 у справі № 308/1671/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131747884 (дата звернення: 29.12.2025).

115. Вирок Харківського районного суду Харківської області від 02.10.2024 у справі № 635/11080/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122010066 (дата звернення: 28.12.2025).

116. Вирок Харківського районного суду Харківської області від 15.04.2024 у справі № 635/2152/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118487724 (дата звернення: 28.12.2025).

117. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 04.11.2025 у справі № 766/11013/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131486188 (дата звернення: 30.12.2025).

118. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 14.07.2025 у справі № 766/5766/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128827971 (дата звернення: 29.12.2025).

119. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 15.07.2025 у справі № 766/11609/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128884398 (дата звернення: 29.12.2025).

120. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 16.06.2025 у справі № 766/4815/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128316448 (дата звернення: 29.12.2025).

121. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 17.11.2025 у справі № 766/5542/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131843473 (дата звернення: 29.12.2025).

122. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 17.11.2025 у справі № 766/8419/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131827259 (дата звернення: 29.12.2025).

123. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 17.11.2025 у справі № 766/6845/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131875704 (дата звернення: 30.12.2025).

124. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 21.01.2025 у справі № 766/455/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124582594 (дата звернення: 28.12.2025).

125. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 24.11.2025 у справі № 766/1362/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132089410 (дата звернення: 29.12.2025).

126. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 24.11.2025 у справі № 766/16399/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132110577 (дата звернення: 30.12.2025).

127. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 26.11.2025 у справі № 766/5743/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132110606 (дата звернення: 30.12.2025).

128. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 30.06.2025 у справі № 766/7390/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128529277 (дата звернення: 28.12.2025).

129. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 03.10.2023 у справі № 686/3769/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113906215 (дата звернення: 28.12.2025).

130. Вирок Хортицького районного суду міста Запоріжжя від 01.03.2024 у справі № 337/2345/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117366578 (дата звернення: 15.03.2025)

131. Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 04.04.2025 у справі № 646/1668/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125603958 (дата звернення: 28.12.2025).

132. Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 14.06.2025 у справі № 646/3104/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127008990 (дата звернення: 28.12.2025).

133. Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 20.11.2024 у справі № 646/11657/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123140932 (дата звернення: 28.12.2025).

134. Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 21.11.2024 у справі № 646/12755/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123716749 (дата звернення: 28.12.2025).

135. Вирок Чечелівського районного суду м. Дніпра від 21.10.2025 у справі № 204/8928/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131145020 (дата звернення: 28.12.2025).

136. Вирок Чугуївського міського суду Харківської області від 03.12.2024 у справі № 948/1020/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123567398 (дата звернення: 28.12.2025).

137. Вирок Чугуївського міського суду Харківської області від 29.09.2025 у справі № 636/8325/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130581719 (дата звернення: 28.12.2025).

138. Вирок Чугуївського міського суду Харківської області від 29.10.2025 у справі № 636/9086/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131441149 (дата звернення: 28.12.2025).

139. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 30.06.2025 у справі № 761/24010/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128685287 (дата звернення: 28.12.2025).

140. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність) від 24.02.2021 № 5144. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=5144&conv=9 (дата звернення: 10.06.2025).

141. Волков М. С. Аналіз психологічних аспектів колабораційної діяльності в сучасному суспільстві: виклики і перспективи. *Академічні візії.* 2023. Вип. 24. С. 1-13. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/624/573 (дата звернення: 12.01.2025).

142. Волович В. І. Соціологія: короткий енциклопедичний словник. Соціологічна асоціація України. Київ : Укр. центр духовної культури, 1998. 736 с.

143. Воробей П. А., Кузнецов В. В. Кримінально-правова характеристика та особливості кваліфікації «економічного» колабораціонізму. *Слово національної школи суддів.* 2024. № 3 (48). С. 74-86.

144. Гавриш С. Б. Теоретичні передумови дослідження об'єкта злочину. *Право й політика.* 2000. № 11. С. 4-15.

145. Газдайка-Василишин І. Б. Некорисливі злочини проти власності: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 212 с.

146. Газдайка-Василишин І. Б. Проблеми кваліфікації колаборційної діяльності. Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали міжнар. наук. конф. (Харків, 5 трав. 2022 р). Харків : Право, 2022. С. 120-128.

147. Герасіна Л. М Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л.М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін.; за ред. М.П. Требіна. Харків : Право, 2015. 816 с. URL: https://archive.org/details/plensl/page/596/mode/2up (дата звернення: 17.06.2025).

148. Гловюк І. В. Звільнення від кримінальної відповідальності та малозначність за ст. 111-1 КК України: деякі аспекти судової практики. Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму в період воєнного стану: матеріали Всеукр. наук.– практ. конф., м. Одеса, 09 серпня 2024 р. Одеса: ОДУВС, 2024. С. 13-17.

149. Голінка М. І. Стаття 111-1 КК України (Колаборційна діяльність) та суміжні їй явища: проблеми законодавчого регулювання. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* 2023. Вип. 36. С. 251-258.

150. Гончаренко К. Ю. Державна зрада чи колаборційна діяльність? проблеми кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «ПРАВО». 2022. Вип. 36. С. 137–142.

151. Гончарук О., Карпунець В., Скічко І. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм: міжнародний досвід та його застосування і Україні. *Академічні візії.* Львів. 2024. № 32. С. 1-11. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1245/1123 (дата звернення: 13.10.2024).

152. Гринчишин Д. Г. Короткий тлумачний словник української мови: Близько 6750 слів. 2-ге вид., перероб. і доповн. Київ : Рад. шк., 1988. 320 с.

153. Гродецький Ю. В., Зайцев О. В. Поняття суб'єкта кримінального правопорушення. *Вісник Асоціації кримінального права України* : електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». – Харків: [б. в.], 2024. Вип. 1(21). С. 255-281.

154. Грузія проти Росії (II) [GC] - 38263/08 : Рішення ЄСПЛ від 21.01.2021. URL: https://rm.coe.int/georgia-v-russia-ii-gc-ukr/1680a58450 (дата звернення: 01.11.2024).

155. Гулевич О. Ю., Тарасенко А. Г. Матеріальні ресурси. Енциклопедія Сучасної України / НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енцикл. досліджень НАН України. 2018. URL: https://esu.com.ua/article-66969 (дата звернення 19.06.2025).

156. Гурштейн Г., Ковальова Т. Правові засади протидії співпраці з ворогом: досвід Ізраїлю. Соціальні та правові аспекти протидії колаборaційній співпраці з представниками держави-агресора в умовах війни: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 21 лютого 2025 року. Харків, 2025. С. 14-18.

157. Данільян О. Г. Національна безпека України: сутність, структура та напрямки реалізації : навчальний посібник. Харків : Фоліо, 2002. 285 с.

158. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відношень та співробітництва між державами у відповідності зі Статутом Організації Об'єднаних Націй від 24.10.1970. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU70012 (дата звернення: 25.01.2026).

159. Денисенко М. П., Бреус С. В. Економічна безпека держави та деструктивний вплив на неї тіньової економіки. *Вчені записки університету «КРОК». Серія : Економіка.* 2014. Вип. 37. С. 25-31.

160. Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898. URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti?__cf_chl_tk=jplAJEcL_lbv6b1l.zZVLA0J_ZcSnHY71wsw1l79plM-1770650327-1.0.1.1-tQBytqlz0nihnleYG9HIRQXahtk.y8DCjMSs0GkQckA (дата звернення: 11.06.2025).

161. Державний стандарт початкової освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text (дата звернення: 11.06.2025).

162. Державний стандарт профільної середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.07.2024 № 851. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 11.06.2025).

163. Дзьобак В. Порівняльна характеристика колаборації населення Росії й України в роки радянсько-німецької війни. *Сторінки воєнної історії України.* 2008. № 11. С. 253-254. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/33d00101-e246-47b5-8b45-1d36ba1bc14d/content (дата звернення: 22.10.2024).

164. Дзьобань О. Національні інтереси як основа національної безпеки: світоглядно-методологічні аспекти. *Вісник Академії правових наук України*: Харків: Право. 2010. № 3 (62). С. 124-136. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6161/1/Dzoban_124.pdf (дата звернення: 25.01.2026).

165. Діденко Є. Підприємці та колабораціонізм: за що притягувати до відповідальності після деокупації? *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/pidpryiemtsi-ta-kolaboratsionizm-za-shcho-prytiahuvaty-do-vidpovidalnosti-pislia-deokupatsii/ (дата звернення 13.03.2026).

166. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М. І.Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.

167. Духневич В. М. Особливості політико-правових уявлень громадян в умовах гібридної війни. *Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології.* Кропивницький, Імекс-ЛТД, 2020 р. 188 с.

168. Енциклопедія історії України у 10 т.: НАН України, Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2007. Т. 4. 528 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/ehu/4.pdf (дата звернення: 13.10.2024).

169. Євдокімова О. В. Призначення покарання при колізії кримінально-правових норм. *Порівняльно-аналітичне право.* 2015. № 4. С. 320-323.

170. Євдокімова О. В. Проблеми покарання та його призначення у законотворчості та правозастослвній діяльності в умовах воєнного стану. Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали міжнар. наук.-конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Нац. шк. суддів України, Всеукр. асоц. кримін. права, НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. - Харків : Право, 2022. С. 85-91. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d70831e9-fa27-43b0-9875-a7a06ed48233/content (дата звернення: 21.12.2025).

171. Євдокімова О. В. Розділ XXII «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх». Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов. – 6-те вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2020. 584 с.

172. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 16.06.2025).

173. Жидков В. Співпраця населення з окупантами: кого притягати до відповідальності? *Українська Гельсінська спілка з прав людини.* URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/spivpratsia-naselennia-z-okupantamy-koho-prytiahaty-do-vidpovidalnosti/ (дата звернення: 14.12.2025).

174. Жила О. Проблеми кваліфікації за вчинення колабораційної діяльності. Проблеми протидії колабораційній діяльності в умовах збройної та інформаційної агресії рф проти України: зб. матер. наук.– практ. сем. (м. Київ, 4 квіт. 2024 р.) / упоряд.: Ю.О. Найдьон, В.Г. Пилипчук, М.О. Теплюк, Т.О. Давидова, В.С. Зубенко. Київ: НА СБУ, ДНУ ІІБП НАПрН України, 2024. С. 63-67.

175. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 05.09.2024).

176. Загиней-Заболотенко З. А. Добровільне зайняття громадянином України посади у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, а також в незаконних судових або правоохоронних органах як форми колабораційної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 6. С. 318-321.

177. Загиней-Заболотенко З. А. Кримінальна відповідальність за господарський колабораціонізм (частина 4 статті 111-1 КК України VS право на працю громадян України на тимчасово окупованих територіях. *Право України*. 2025. № 3. С. 97-112.

178. Загиней-Заболотенко З. А., Присяжнюк І. І., Чаплюк О. І. Вчинення дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти як форма колабораційної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО.* 2023. Вип. 79: ч. 2. С. 170-174.

179. Зайцев О. В., Бодейко В. А. Щодо встановлення суб'єктивних ознак колабораційної діяльності (узагальнення матеріалів судової практики). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.* 2022. Вип. 4 (100). С. 101-112.

180. Зайцев О. В. Відповідальність за підтримку окупації у кримінальному законодавстві Республіки Естонія. Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень: збірник матеріалів Міжнарод. наук. конф. / за заг. ред. П. В. Горінова; Навчально-науковий інститут права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова (м. Київ, 23 квітня 2024 р.). Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. С. 67-69. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi78/0058055.pdf#page=67 (дата звернення: 30.04.2026).

181. Зайцев О. В. Досвід Грузії і Молдови щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність на тимчасово окупованих територіях. *Вісник асоціації кримінального права України.* 2024. Т. 1 № 21. С. 99-112.

182. Зайцев О. В. Щодо кваліфікації дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК України). Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій: матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса : Олді+, 2023. С. 67-72.

183. Звіт Державної судової адміністрації України про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання № 6 за 2022 рік. *Судова влада.* URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022 (дата звернення: 14.12.2025).

184. Звіт Державної судової адміністрації України про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання № 6 за 2023 рік. *Судова влада.* URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 (дата звернення: 14.12.2025).

185. Звіт Державної судової адміністрації України про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання № 6 за 2024 рік. *Судова влада.* URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024 (дата звернення: 14.12.2025).

186. Звіт Державної судової адміністрації України про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання № 6 за 2025 рік. *Судова влада.* URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2025 (дата звернення: 01.03.2026).

187. Звіт щодо практики притягнення до відповідальності за участь у проведенні та організації незаконних референдумів та виборів. *Громадянська мережа ОПОРА.* URL: https://oporaua.org/viyna/zvit-shhodo-praktiki-prityagnennya-do-vidpovidal-nosti-za-uchast-u-provedenni-ta-organizaciyi-nezakonnih-referendumiv-ta-viboriv-25327#%D0%9E%D1%80%%20D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F (дата звернення 13.03.2026).

188. Злочинна колаборація в умовах збройної агресії : практич. порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

189. Зубченко О. С. Соціально-просторовий вимір економічного колабораціонізму (на прикладі Запорізької області). *Габітус.* 2023. Вип. 55. С. 21-27. URL: http://habitus.od.ua/journals/2023/55-2023/55_2023.pdf (дата звернення 13.03.2026).

190. Іванова В., Шепотько М. Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого статтею 127 КК України. *Юридичний вісник.* 2024. Вип. 2. С. 31-37.

191. Кетрін Сіккінк. Добровільні колаборанти Росії. *Українська правда.* URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2023/08 /4/7414230/ (дата звернення: 05.09.2024).

192. Книженко О. О. Відмежування державної зради від колабораційної діяльності. *Національна безпека: право та економіка*. 2024. № 1 (1). С. 22-30.

193. Книженко О. О. Глорифікація як ознака колабораційної діяльності. Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути : матеріали міжнар. наук. конференції, м. Харків, 21-22 жовт. 2022 р. / редкол.: В. Я. Тацій, Ю. А. Пономаренко, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2022. С. 75-77.

194. Книженко О. О. Окремі питання відмежування колабораційної діяльності від допомоги державі-агресору. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій: матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса : Олді+, 2023. 150 с.

195. Книженко О. О., Ангелуца Н. П., Негода А. С. Караність колабораційної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2023. № 79. Т. 2 С. 175-181. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/289509/283070 (дата звернення: 21.06.2025).

196. Козаченко О. В., Мусиченко О. М. Окремі аспекти кваліфікації та застосування кримінально-правових заходів за колабораційну діяльність в Україні, передбачену ч. 1 ст. 111–1 КК України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 9. С. 407-411.

197. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : монографія / [М. А. Рубащенко, І. В. Яковюк, Н. В. Шульженко, О. В. Зайцев, С. О. Харитонов] ; за наук. ред. М. А. Рубащенка ; Нац. фонд дослідж. України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2024. 576 с.

198. Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 20.12.2024).

199. Конституційний Суд України. *Каталог позицій Конституційного Суду України (за ухвалами 1997-2017 років) Інші юридичні позиції: матеріальний аспект*

Конституція України. URL: https://ccu.gov.ua/en/node/17730 (дата звернення: 09.03.2026).

200. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 25.01.2026).

201. Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2019. 218 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3512/1/konchuk_d.pdf (дата звернення: 07.03.2025).

202. Корева М. М. Кримінальна відповідальність за колаборaційну діяльність у формі передачі матеріальних ресурсів та провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором: проблеми правового регулювання та шляхи вирішення. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2024. Вип. 1. С. 117-122.

203. Коржанський М. Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України. Київ : Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001. 656 с.

204. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу: монографія. Київ: Атіка, 2008. 352 с.

205. Котигоренко В. О. Етнічний склад та етномовна компетенція населення України за переписами населення 1959, 1970, 1979, 1989, 2001 та результатами соціологічних досліджень 1994 та 2001. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2005. - 672 с.: іл.. URL: https://www.history.org.ua/?termin=etnichnyjj_sklad_ta_etnomovna (дата звернення: 05.09.2024).

206. Кравчук О. О. Бондаренко М. С. Колаборaційна діяльність: аналіз нової статті 111-1 КК. *Громадська організація «Вектор прав людини».* 2022. URL: http://hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo (дата звернення: 10.06.2025).

207. Кравчук О. О., Бондаренко М. С. Колаборaційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний*

журнал. 2022. № 3. С.198-204. URL: https://lsej.org.ua/3_2022/45.pdf (дата звернення: 24.12.2025).

208. Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник / О. В. Попович, Л. В. Томаш, П. П. Латковський, А. Ю. Бабій. Чернівці, 2022. 319 с.

209. Кримінальний кодекс Республіки Молдова. Станом на 23.11.2023 р. Ministerul Justiției. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?lang=ro&doc_id=118807 (дата звернення: 30.10.2024).

210. Кримінальний кодекс Грузії. *Законодавчий вісник Грузії.* URL: https://matsne.gov.ge/en/document/view/%2016426?publication=287 (дата звернення: 01.11.2024).

211. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 06.03.2025).

212. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки в Україні: монографія / [В. І. Борисов, О. О. Пащенко, Д. П. Євтєєва та ін.]; за заг. ред. В. І. Борисова, О. О. Пащенка ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. – Харків : Право, 2024. – 328 с.

213. Крот М.А. Зміст поняття «пропаганда» у контексті освітнього колабораціонізму. Матеріали науково-практичної конференції «Теорія та практика сучасної юриспруденції» випуск ІІ 2025 року, м. Харків, 22 грудня 2025 р. Харків, 2025. С. 367-371.

214. Крот М.А. Історико-правовий аспект поняття «колабораціонізм». Актуальні дослідження правової та історичної науки. Випуск 78: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 10-11 грудня 2025 р.) / редкол. : О. Яремко та ін. ГО «Наукова спільнота». WSZIA w Opolu. Тернопіль : ФО-П Шпак В.Б. 2025. С. 66-69.

215. Крот М. А. Особливості об’єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2026. № 5. С. 177-181.

216. Крот М. А. Природа інформаційної діяльності за частиною 6 статті 111-1 КК України. Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики : матеріали XVIII міжнародної науково-практичної конференції, м. Миколаїв, 24 грудня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 158-161.

217. Крот М. А. Соціальна обумовленість введення кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність (ст. 111-1 КК України). *Юридичний науковий електронний журнал.* 2026. № 3. С. 299-302.

218. Крот М. А. Суб'єкт колаборaційної діяльності. *Наука і техніка сьогодні.* 2026. № 1(55). С. 151-161.

219. Куліков О. П. Кримінально-правовий захист основ національної безпеки України у зв'язку із зовнішньою агресією: аналіз змін у законодавстві. Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум: матеріали форуму, м. Київ, Національний авіаційний університет, 19-20 травня 2022 р. Т. 1. Тернопіль: Вектор, 2022. С. 194-196.

220. Куц В. Сучасні уявлення щодо змісту окремих об'єктивних ознак складу злочину. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2017. № 2(14). С. 102-108.

221. Лапкін А. В., Євтєєва Д. П. Кримінально-правова оцінка дій вчителів (викладачів) за викладання на окупованих територіях. *Право та державне управління.* 2022. № 4. С. 122-129.

222. Лихова С. Я., Сисоєва В. П. Колаборaційна діяльність і пособництво державі-агресору: аналіз новел кримінального законодавства. Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану : матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 26 трав. 2022 р.) / [редкол.: С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський, А. А. Вознюк та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 142-146.

223. Лігун А. І. Деякі критерії відмежування колаборaційної діяльності від суміжних діянь. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2024. № 2 (28). С. 91-98. URL: https://philosophy.navs.edu.ua/index.php/philosophy/article/view/1658/1646 (дата звернення: 11.06.2025).

224. Лігун А. І. Суб'єктивні ознаки колабораційної діяльності. *Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України.* 2024. № 1 (4). С. 99-104. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=nvking_2024_1_16 (дата звернення: 06.03.2025).

225. Лісова Ю. Підстави для розмежування колабораційної діяльності. *Just.talk.* URL: https://justtalk.com.ua/post/pidstavi-dlya-rozmezhuvannya-kolaboratsijnoi-diyalnosti-ta-inshih-zlochiniv-proti-osnov-natsionalnoi-bezpeki (дата звернення: 16.06.2025).

226. Лобецький М. В. Законодавче забезпечення протидії колабораційній діяльності як інструмент зміцнення національної державності України. *Успіхи і досягнення у науці.* 2025. № 10(20). С. 139-149. URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/sas/article/view/30574/30537 (дата звернення: 13.12.2025).

227. Лук'янова В. В., Лаутар А. Ю. Інформаційна безпека в умовах розвитку інформаційної системи. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2013. № 2. Т. 3. С. 97-101.

228. Майданник О. О. Конституційне право України Навч. посіб. – Київ: Алерта, 2011. 380 с.

229. Марін О. К. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. *Academia.edu.* URL: https://www.academia.edu/87265376/Колаборація_діяльність_за_КК_України (дата звернення: 22.12.2025).

230. Маслова О. О. Публічність як обстановка вчинення кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України. *Juris Europensis Scientia.* 2022. № 3. С. 100-105. URL: https://jes.nuoua.od.ua/archive/3_2022/18.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

231. Матета О. А. Категоріальне визначення поняття «національні інтереси» у контексті національної безпеки України. *Сучасне суспільство.* 2019. Вип. 2 (19) С. 79-94.

232. Матюшенко О. І. Кримінально-правова характеристика «добровільності» при зайнятті посади як ознаки колабораційної діяльності. Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму в період воєнного стану. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 09 серпня 2024 р. м. Одеса. С. 61-64.

233. Медицький І. Б. Суб'єкт колабораційної діяльності (теоретико-прикладний аналіз). *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка.* 2023. Вип. 1 (101). С. 141-153.

234. Методичні рекомендації з питань кримінально-правової кваліфікації, оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження за ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність» / С. Албул, Т. Волошанівська, А. Марченко, Г. Мудрецька, Г. Резніченко, І. Федоров, І. Чекмарьова. Одеса: ОДУВС, 2022. 67 с.

235. Мирошниченко Н. А. Особливості у визначенні ознак суб'єктів кримінальних правопорушень. Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 89-92. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/045d1db5-bf86-4f1f-9e00-ec89ef1ea130/content (дата звернення: 21.01.2025).

236. Мисливий В. А. «Латентність» суб'єктивних ознак колабораційної діяльності у судових вироках. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій: матеріали наук.– практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса: Олді+, 2023. С. 17-21.

237. Мисливий В. А. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм в умовах воєнного стану. Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні: Матеріали міжнар. наук. конф. (Харків, 5 трав. 2022 р). Харків : Право, 2022. С. 116-120. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/06/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84_%D0%9A%D1%80%

D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%96_%D0%9F%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_2022.pdf (дата звернення: 21.01.2025).

238. Мисливий В. А., Грачова О. Ю. Колабораційна діяльність та шпигунство: критерії розмежування. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 12. С. 370-374.

239. Михайлишина Д. Реальна присутність російського капіталу в Україні. *Центр економічної стратегії.* URL: https://ces.org.ua/russian-economic-footprint-article/ (дата звернення: 05.09.2024).

240. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за «посадовий» колабораціонізм: правотворчі та правозастосовні проблеми. *Вісник ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка.* 2024. Вип. 2 (106) Ч. 2. С. 126-142.

241. Мовчан Р. О., Задоя К. П. «Воєнні новели» Кримінального кодексу України: законодавство, наука, практика: монографія / за заг. Ред. Р. О. Мовчана. Київ : Видавництво «Норма права», 2026. 880 с.

242. Музика А. А. Норми про відповідальність за колабораційну діяльність потребують актуальних поправок. Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні: матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; Нац. шк. суддів України; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права»; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків: Право, 2022. С. 103-115.

243. Музика А. А., Лащук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: Паливода А. В., 2011. 192 с.

244. Навроцький В. О. Розділ IX «Злочини проти громадської безпеки». Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., перероб. та допов. Київ : Дакор, 2018. 1360 с.

245. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси»: наказ Міністерства фінансів України від 20.10.1999 № 246. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99 (дата звернення: 16.12.2025).

246. Нетеса Н. В. Впровадження стандартів освіти країни-агресора як форма кримінально протиправного освітянського колабораціонізму: проблемні аспекти тлумачення та правозастосування. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2022. № 44. С. 76-81. URL: https://pbz.nlu.edu.ua/article/view/280623/274853 (дата звернення: 16.12.2025).

247. Нетеса Н. В. Деякі аспекти кримінальної відповідальності за освітній колабораціонізм як новий виклик сучасності: Правові виклики сучасності: мат-ли круглого столу (м. Харків, 20 груд. 2022 р.). Харків: Державний біотехнологічний університет, 2022. С. 82-85.

248. Нетеса Н. В. Інформаційний колабораціонізм: проблемні аспекти тлумачення та застосування кримінально-правових норм. *Інформація і право.* 2024. № 4(51). С. 220-232.

249. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернєя. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

250. Новікова К. А. Проблеми кримінальної відповідальності за «політичну» колаборційну діяльність та шляхи їх законодавчого розв'язання. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2025. Вип. 49. С. 150-160.

251. Оболенський О. Ю. Опорний конспект лекцій з навчальної дисципліни «Публічне управління»: наукова розробка. Київ: НАДУ, 2011. 56 с.

252. Оболенцев В. Ф. Особливості латентної злочинності в умовах повномасштабної агресії РФ в Україні. Антикримінальна політика України: у пошуках оптимальної моделі : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18 груд. 2025 р.) : Ч. 1. Харків : Юрайт, 2026. С. 135-137. URL: https://zenodo.org/records/18224740 (дата звернення: 18.01.2026).

253. Орлов Ю. В. Колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК): характеристика об’єктивних та суб’єктивних ознак. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / [О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, В. П. Ємельянов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 520 с.

254. Павлова Т. Суб'єкт кримінального правопорушення як центральний елемент складу кримінального правопорушення. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія «Право».* 2024. Вип. 5(23). С. 629-642.

255. Пащенко О. О. Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність: монографія. Харків: Юрайт, 2018. 446 с. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2022/09/%D0%9F%D0%B0%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE.pdf (дата звернення: 29.11.2025).

256. Первомайський В. Б. Неосудність: два підходи до визначення поняття. *Вісник Асоціації психіатрів України.* 1999. № 2. С. 65-76.

257. Петришин О. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С. та ін. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. за ред. Петришина О. В. Харків. Право, 2014. 368 с.

258. Пироженко О. С. І знову про «гуманізацію» закону про кримінальну відповідальність. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2013. С. 328-332.

259. Пироженко О. С., Васильєв А. А. До питання про криміналізацію публічного заперечення чи виправдання злочинів фашизму (ст. 436-1 КК України). Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції : Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції [23 травня 2014 року, м. Харків] / МВС України ; Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. – Том І. – Х. : ХНУВС, 2014. С. 17-21.

260. Письменський Є. О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності: монографія. Київ: Алерта, 2024. 438 с. URL:

https://www.researchgate.net/publication/389706065_Kriminalno-pravovi_problemi_protidii_kolaboracijnij_dialnosti (дата звернення: 17.12.2025).

261. Письменський Є. О. Колабораційна діяльність у сфері освіти: проблеми тлумачення та вдосконалення кримінального закону. *Право України.* 2022. № 11. С. 49-59.

262. Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти): науковий нарис. Сєвєродонецьк, 2020. 121 с.

263. Письменський Є. О. Особливості кваліфікації колабораційної діяльності у формі передачі матеріальних ресурсів. *Науковий вісник ДДУВС.* 2023. Спеціальний випуск № 2. С. 158-164.

264. Письменський Є. О. Суб'єкт колабораційної діяльності як елемент складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 111-1 КК України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2024. Вип. 86 (4). С. 335-343. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/53-2.pdf (дата звернення: 23.01.2026).

265. Письменський Є. О., Мовчан Р. О. Новели кримінального законодавства України про колабораційну діяльність: дискусійні питання та спроба їх розв’язання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 6. С. 356-360.

266. Погребняк С. П., Лук’янов Д. В., Биля-Сабадаш І. О. та ін. Порівняльне правознавство: підручник / за заг. ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2012. 272 с. URL: https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%B8%D1%88%D0%B8%D0%BD-%D1%80%D0%B5%D0%B4.-%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE.pdf (дата звернення: 01.11.2024).

267. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення: 18.12.2025).

268. Подзіров А. О. Колабораціонізм в освітній діяльності: кого притягнуть до відповідальності? *Українська Гельсінська спілка з прав людини.* URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/kolaboratsionizm-v-osvitniy-diialnosti-koho-prytiahnut-do-vidpovidalnosti/ (дата звернення: 17.06.2025).

269. Політова А. С. Колаборційна діяльність у закладах вищої освіти: окремі аспекти. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій: матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса : Олді+, 2023. С. 47-51.

270. Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова Кабінету міністрів України від 28.10.2015 №878. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF/en/ed20231019#Text (дата звернення: 13.03.2026).

271. Положення про Міністерство оборони України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 № 671. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text (дата звернення: 13.03.2026).

272. Положення про Міністерство освіти і науки України: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 № 630. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#Text (дата звернення: 13.03.2026).

273. Положення про Міністерство розвитку громад та територій України: Постанова Кабінету міністрів України від 30.06.2015 р. №460. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-2015-%D0%BF#Text (дата звернення: 13.03.2026).

274. Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text (дата звернення: 13.03.2026).

275. Поправки до Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії: Закон України від 21.08.2024 №3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004-10#Text (дата звернення 09.03.2026).

276. Порядок визнання на рівнях повної загальної середньої освіти результатів навчання осіб, які проживали на тимчасово окупованій території України: наказ

Міністерства освіти і науки України від 23.02.2026 № 338. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0496-26#Text (дата звернення: 30.04.2026).

277. Порядок визнання результатів навчання, здобутих на тимчасово окупованій території України, на рівнях професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.07.2025 № 871. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/871-2025-%D0%BF#Text (дата звернення: 30.04.2026).

278. Порядок виплати винагороди військовослужбовцям Служби безпеки України за безпосередню участь у воєнних конфліктах, в заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації чи в антитерористичній операції, інших заходах в умовах особливого періоду: наказ Центрального управління Служби безпеки України від 09.03.2016 № 115. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0419-16#Text (дата звернення: 20.12.2024).

279. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15.12.2020 у справі № 752/17832/14-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95177479 (дата звернення: 09.01.2026).

280. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30.08.2023 у справі № 633/195/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113396900 (дата звернення: 20.12.2024).

281. Постанова ККС ВС від 02.04.2026 у справі № 202/14884/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/135479265 (дата звернення: 27.05.2026).

282. Постанова ККС ВС від 04.04.2023 у справі № 295/5493/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110055033 (дата звернення: 30.12.2025).

283. Постанова ККС ВС від 05.09.2024 у справі № 755/15405/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121546264 (дата звернення: 31.12.2025).

284. Постанова ККС ВС від 06.02.2020 у справі № 234/18511/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/87527892 (дата звернення: 23.01.2026).

285. Постанова ККС ВС від 07.02.2024 у справі № 202/4850/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116920050 (дата звернення: 19.12.2025).

286. Постанова ККС ВС від 10.03.2026 у справі № 569/4319/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/135000625 (дата звернення: 29.04.2026).

287. Постанова ККС ВС від 11.06.2025 у справі № 641/2225/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128347500 (дата звернення: 31.12.2025).

288. Постанова ККС ВС від 18.11.2025 у справі № 953/2635/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132084029 (дата звернення: 30.12.2025).

289. Постанова ККС ВС від 20.06.2024 у справі № 953/7182/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119961119 (дата звернення: 31.12.2025).

290. Постанова ККС ВС від 22.01.2024 у справі № 953/406/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116670763 (дата звернення: 31.12.2025).

291. Постанова ККС ВС від 24.02.2026 у справі № 161/16094/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/134766234 (дата звернення: 29.04.2026).

292. Постанова ККС ВС від 25.02.2026 у справі № 766/12766/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/134499602 (дата звернення: 26.04.2026).

293. Постанова ККС ВС від 27.01.2026 у справі № 186/650/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133719639 (дата звернення: 26.04.2026).

294. Постанова ККС ВС від 31.01.2024 у справі № 638/5446/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705070 (дата звернення: 31.12.2025).

295. Постанова Конституційного Суду Республіки Молдова від 02.05.2017 № 14 про тлумачення ст. 11 Конституції (постійний нейтралітет) (Звернення № 37b/2014). URL: https://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/h_14_37b_2017_rus.pdf (дата звернення: 30.10.2024).

296. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text (дата звернення: 20.12.2024).

297. Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність): Проект Закону від 24.02.2021 № 5144. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=5144&conv=9 (дата звернення: 25.11.2025).

298. Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність): Пояснювальна записка до проекту Закону від 24.02.2021 № 5144. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/25699 (дата звернення: 15.06.2025).

299. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 26.01.2021 № 1135-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text (дата звернення: 20.12.2025).

300. Про громадські об’єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#n37 (дата звернення: 21.05.2026)

301. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text (дата звернення: 20.01.2026).

302. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#n32 (дата звернення: 13.12.2025).

303. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text (дата звернення: 20.12.2024).

304. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15 (дата звернення: 19.12.2025).

305. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text (дата звернення: 20.12.2024).

306. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text (дата звернення: 10.06.2025).

307. Про деякі питання діяльності територіальних виборчих комісій, що здійснюють підготовку та проведення місцевих виборів, у період дії воєнного стану: постанова Центральної виборчої комісії від 04.04.2022 № 67. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0067359-22#Text (дата звернення: 20.12.2025).

308. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text (дата звернення: 13.12.2025).

309. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 04.05.2026).

310. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text (дата звернення: 21.05.2026).

311. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії: Закон України від 21.03.2023 № 3005-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text (дата звернення: 21.05.2026).

312. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю: наказ Центрального управління Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text (дата звернення: 18.06.2025).

313. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text (дата звернення: 20.12.2024).

314. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором: постанова Верховної Ради України від 27.01.2015 № 129-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19#Text (дата звернення: 25.12.2024).

315. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text (дата звернення: 25.12.2024).

316. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 20.12.2025).

317. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 25.01.2026).

318. Про нелегітимність організації підготовки та проведення «виборів» президента російської федерації 2024 року на тимчасово окупованих територіях України: постанова Центральної виборчої комісії від 23.02.2024 № 10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010359-24#Text (дата звернення: 21.12.2025).

319. Про неприпустимість організації підготовки та проведення на тимчасово окупованих територіях України псевдо референдумів: постанова Центральної виборчої комісії від 15.07.2022 № 82. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0082359-22#Text (дата звернення: 20.12.2025).

320. Про нікчемність псевдореферендумів на тимчасово окупованих територіях України: постанова Центральної виборчої комісії від 27.09.2022 № 101. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0101359-22#Text (дата звернення: 20.12.2025).

321. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text (дата звернення: 20.12.2024).

322. Про окуповані території: Закон Грузії від 23.10.2008. *Законодавчий вісник Грузії.* URL: https://matsne.gov.ge/en/document/view/19132?publication=6 (дата звернення: 01.11.2024).

323. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 07.03.2026).

324. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text (дата звернення: 22.12.2024).

325. Про основні положення особливого правового статусу населених пунктів лівобережжя Дністра (Придністров'я): Закон Молдови від 22.07.2005 № 173 (в ред. 24.03.2023 р.) URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=136129&lang=ro (дата звернення: 30.10.2024).

326. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text (дата звернення: 18.12.2025).

327. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#n327 (дата звернення: 21.05.2026)

328. Про права дитини в системі правосуддя щодо дітей: Конвенція про права дитини. Зауваження загального порядку від 2019 р. № 24. URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=ru&TreatyID=5&DocTypeID=11 (дата звернення: 06.03.2025).

329. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 13.12.2025).

330. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: постанова пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text (дата звернення: 23.12.2024).

331. Про проголошення незалежності України: постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 № 1427-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text (дата звернення: 30.12.2024).

332. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#n8 (дата звернення: 13.12.2025).

333. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 30.12.2024).

334. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#n16 (дата звернення: 21.05.2026).

335. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 № 987-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text (дата звернення: 21.05.2026).

336. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#n145 (дата звернення: 13.12.2025).

337. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text (дата звернення: 22.12.2024).

338. Про судову практику у справах про хабарництво: постанова пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text (дата звернення: 17.12.2025).

339. Про судоустрій та статус суддів: Закон України 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 09.03.2026).

340. Пташник В. Ю. Кримінально-правова політика Литовської республіки щодо колабораціонізму: важливий досвід для України. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Вип. № 05. ч. 3. С. 81-86. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/13-2.pdf (дата звернення: 20.10.2024).

341. Радутний О. Е. Публічні заклики та заперечення як форми інформаційної колаборційної діяльності за кримінальним кодексом України. *Інформація і право.* 2022. № 2 (41). С. 99-115. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/14_23.pdf (дата звернення: 10.01.2026).

342. Рішення Європейського Суду з прав людини «Ляшко проти України». Заява № 21040/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_275#Text (дата звернення: 22.08.2024).

343. Рішення Європейського суду з прав людини «Пономарьов проти України». Заява № 3236/03. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#Text (дата звернення: 21.06.2025).

344. Рішення Європейського Суду з прав людини «Салов проти України». Заява № 65518/01. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428#Text (дата звернення: 22.08.2024).

345. Рішення Конституційного Суду України від 05.10.2005 № 6-рп/2005 у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05#Text (дата звернення: 25.01.2026).

346. Розслідування колаборaційної діяльності : практ. посібник / Є. О. Письменський, С. В. Головкін, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко. Київ : ВД Дакор, 2024. 260 с.

347. Рубащенко М. А. Особливості кваліфікації публічних закликів та заперечень як інформаційних діянь. *Право України*. 2022. № 11. С. 76-87. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2022_11-s6.pdf (дата звернення: 22.10.2024).

348. Рубащенко М. А. Співвідношення понять «територіальної цілісності» та «територіальної недоторканності» у кримінальному праві України (ст. 110 КК). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. С. 223-226. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fe68ffd0-f157-4131-9b6d-693003a058eb/content (дата звернення: 22.10.2024).

349. Рябчинська О. П., Плутницька К. М. Протидія колабораційній діяльності правохоронними органами. *Наукові інновації та передові технології.* 2025. Вип. 12(52). С. 2880-2890.

350. Симоненко Н. О. Кримінально-правова новела щодо колабораційної діяльності. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2022. № 1(17). С. 92-109.

351. Синюк О. Як карали за колабораціонізм різні держави та чому цей термін досі неоднозначний навіть в Україні. *ZMINA.* URL: https://zmina.ua/media/yak-karaly-za-kolaboraczionizm-rizni-derzhavy-ta-chomu-czej-termin-dosi-neodnoznachnyj-navit-v-ukrayini/ (дата звернення: 22.10.2024).

352. Словник української мови у 20 т. Т. 7. Квартал – Кяхтинський. Київ : Наукова думка, 2016. 914 с. URL: https://archive.org/details/7sum20/page/231/mode/2up (дата звернення: 07.12.2025).

353. Сорокін А. А. Соціальна обумовленість криміналізації колабораційної діяльності в Україні. *Теорія і практика правознавства.* 2022. Вип. 2(22). С. 64-78.

354. Стандарт інформаційної безпеки. BS ISO/IEC 17799:2005. Information technology – Security techniques – Code for practice for information security management.

355. Статут Організації Обєднаних Націй від 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення 09.03.2026).

356. Степанишин Р. Роль інформаційно-психологічного впливу у формуванні феномену колабораціонізму. Історичні та соціально-політичні аспекти трактування колабораціонізму: матеріали науково-практичного семінару, 24 березня 2023 року. Київ: Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка. С. 18-20.

357. Стеценко С. П. Економічна безпека: сутність і структура. *Інвестиції: практика та досвід.* 2013. № 24. С. 104-106.

358. Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя: Указ Президента України від 24.03.2021 № 117/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text (дата звернення: 20.03.2026).

359. Стратегія забезпечення державної безпеки: Указ Президента України від 16.02.2022 № 56/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text (дата звернення: 20.03.2026).

360. Стратегія інформаційної безпеки: Указ Президента України від 28.12.2021 № 685/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text (дата звернення: 20.03.2026).

361. Стратегія кібербезпеки України: Указ Президента України від 26.08.2021 № 447/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text (дата звернення: 20.03.2026).

362. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України 14.09.2020 № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text (дата звернення: 05.09.2024).

363. Стрельбицька Л., Стрельбицький М., Бантишев О. Деякі питання кримінальної відповідальності за інформаційно-пропагандистську та колабораційну діяльність в умовах воєнного стану. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки.* 2024. Вип. 2. (70). С. 47-54. URL: https://journals.maup.com.ua/index.php/law/article/view/3362/3771 (дата звернення: 22.12.2025).

364. Сьомін С. В., Комашко В. В., Піх Н. С. Організаційно-правові засади протидії колабораціонізму в умовах євроінтеграційного курсу України. *Publishing House «Baltija Publishing».* С. 501-520. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download /451/12173/25442-1?inline=1 (дата звернення: 20.10.2024).

365. Таволжанська Ю. С. Переслідування за колабораційну діяльність: реінтеграційне бачення. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій: матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса : Олді+, 2023. С. 60-62.

366. Тананакін О. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність в Україні: дис. … д-ра філософії. Київ, 2025. 262 с.

367. Тананакін О. В. Соціальна обумовленість криміналізації правопорушень, що кваліфікуються як колабораційна діяльність. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Вип. 81 (2). С. 336-340. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/54-3.pdf (дата звернення: 02.12.2025).

368. Тацій В. Я. Визначення поняття та системи правоохоронних органів у концепції змін до Конституції України (концептуальні підходи). *Право України.* 2012. № 11-12. С. 233-240.

369. Тацій В. Я., Пономаренко Ю. А. Об'єкт кримінального правопорушення. *Вісник асоціації кримінального права України.* 2022. № 2(18). С. 207-210.

370. Теремко В. Політична діяльність в Україні в умовах сучасних викликів і небезпек. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2023. Вип. 46. С. 353-358.

371. Тищенко Є. Ф. Щодо удосконалення диспозицій частин третьої та шостої статті 111-1 Кримінального кодексу України. *Вісник Кримінального судочинства.* 2023. № 1-2. С. 132-141.

372. Троян С. С. Пропаганда. *Велика українська енциклопедія.* URL: https://vue.gov.ua/Пропаганда (дата звернення: 08.02.2026).

373. Тютюгін В. І. Чергові плоди безсистемної «новелізації» кримінального законодавства України. *Вісник асоціації кримінального права України.* 2023. № 1 (19). С. 26-52.

374. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

375. Ус О. В. Кваліфікація злочину за ознаками суб’єктивної сторони складу злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2018. Вип. 49. Том 2. С. 130-136.

376. Устименко В. В. Спеціальний суб’єкт злочину (поняття та види): навч. посібник / В. В. Устименко. Харків. Вид-во Харк. Юрид. ін-та, 1986. 58 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2013/Ustimenko_1986.pdf (дата звернення: 29.11.2025).

377. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров’я населення та система заходів з його охорони : монографія. Київ : Атіка, 2004. 280 с.

378. Фесенко Є. В. Цінності як об'єкт злочину. *Право України.* 1999. № 6. С. 75-78.

379. Фоменко М. В. Підстави криміналізації суспільно-небезпечних діянь. *Вісник кримінологічної асоціації України.* 2021. Вип. 2(25). С. 33-39. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0991850e-e555-4bca-95c6-f6872ea65813/content (дата звернення: 29.11.2025).

380. Хавронюк М. І. Колаборанти з точки зору Кримінального кодексу. *Ракурс (20 квітня 2022 р.).* URL: https://racurs.ua/ua/b222-kolaboranti-z-tochki-zoru-kriminalnogo-kodeksu.html (дата звернення: 23.12.2025).

381. Хавронюк М. І. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм: аналіз статті про колабораційну діяльність. *Центр політико-правових реформ.* URL: https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu/ (дата звернення: 20.12.2024).

382. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 10.01.2026).

383. Чубарєв В. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Київ : Правові джерела, 2002. 381 с.

384. Чугуніков І. І. Об'єкт злочину як нормативне поняття. *Держава та регіони.* 2017. № 4 (58). С. 60-73. URL: https://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2017/13.pdf (дата звернення: 30.08.2025).

385. Шевченко О. Співпраця з ворогом під час окупації: які обставини виключають кримінальну протиправність? *Українська гельсінська спілка з прав людини.* URL: www.helsinki.org.ua/articles/spivpratsia-z-vorohom-pid-chas-okupatsii-iaki-obstavyny-vykliuchaiut-kryminalnu-protypravnist (дата звернення: 23.09.2025).

386. Широбоков Ю. Психологічні умови колаборації військовополонених в зоні проведення антитерористичної операції. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія.* 2017. № 3. С. 76-85.

387. Яковлєв А. Адвокати обвинувачених у колаборaційній діяльності: що потрібно знати для захисту. *Українська Гельсінська спілка з прав людини.* URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/advokaty-obvynuvachenykh-u-kolaboratsiyniy-diialnosti-shcho-potribno-znaty-dlia-zakhystu/ (дата звернення 13.03.2026).

388. Яковюк І., Рубащенко М., Шульженко Н. Колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК): загальний огляд та деякі законодавчі недоліки. Деокупація. Юридичний фронт [Електронне видання]: матеріали Міжнародного експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р.) / Державний торговельно-економічний університет, Українська асоціація порівняльного правознавства, Українська асоціація міжнародного права, Асоціація реінтеграції Криму; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. С. 130-134.

389. Янішевська К. Д., Крисько А. С. Загальнотеоретичні аспекти та класифікація колабораційної діяльності як кримінально-правового явища. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право.* 2022. № 4 (56). С. 71-76.

390. Яновська О. Колабораційна діяльність та пособництво державі-агресору: розмежування кримінальних правопорушень і доказова база. *Верховний Суд.* 2022. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1298517/ (дата звернення: 10.06.2025).

391. Ясниська Т. Ю. Колабораційна діяльність в адміністративній сфері. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2024. № 6. С. 803-809.

392. Ясниська Т. Ю. Культурно-освітній колаборaціонізм: характеристика об’єктивної сторони. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 1. С. 250-256.

393. Ясниська Т. Ю. Об'єкт колабораційної діяльності. *Юридичний бюлетень.* 2023. Вип. 31. С. 87-97.

394. Ясниська Т. Ю. Соціальна зумовленість відповідальності за колаборaційну діяльність. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 12. С. 336-339.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Крот М. А. Соціальна обумовленість введення кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність (ст. 111-1 КК України). *Юридичний науковий електронний журнал.* 2026. № 3. С. 299-302. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-3/64.

2. Крот М. А. Особливості об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2026. № 5. С. 177-181. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-5/40.

3. Крот М. А. Суб'єкт колаборaційної діяльності. *Наука і техніка сьогодні.* 2026. № 1(55). С. 151-161. DOI: https://10.52058/2786-6025-2026-1(55)-151-161.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Крот М. А. Історико-правовий аспект поняття «колаборaціонізм». *Актуальні дослідження правової та історичної науки* : матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції, м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 10-11 грудня 2025 р. / редкол. : О. Яремко та ін. ГО «Наукова спільнота». WSZIA w Opolu. Тернопіль : ФО-П Шпак В.Б. 2025. Вип. 78. С. 66-69.

2. Крот М. А. Зміст поняття «пропаганда» у контексті освітнього колаборaціонізму. *Теорія та практика сучасної юриспруденції* : матеріали науково-практичної конференції, м. Харків, 22 грудня 2025 р. Харків, 2025. Вип. ІІ. С. 367-371.

3. Крот М. А. Природа інформаційної діяльності за частиною 6 статті 111-1 КК України. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики* : матеріали XVIII міжнародної науково-практичної конференції, м. Миколаїв, 24 грудня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 158-161. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-582-5-43.

Додаток Б

Відомості про апробацію результатів дисертації

1. Міжнародна наукова інтернет-конференція *«Актуальні дослідження правової та історичної науки»* (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 10-11 грудня 2025 р.). Форма участі – заочна.

2. Науково-практична конференція *«Теорія та практика сучасної юриспруденції»* (м. Харків, 22 грудня 2025 р.). Форма участі – заочна.

3. XVIII міжнародна науково-практична конференція *«Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики»* (м. Миколаїв, 24 грудня 2025 р.). Форма участі – заочна.